

ЖҰМАБЕК
ТАШЕНЕВ

**ТЕКТІ ТҰЛҒА
ЖҰМАБЕК ТАШЕНЕВ**

Қарағанды, 2021

ӘОЖ 821.512.122

ББК 84 (5Қаз)

Ө 57

Текті тұлға. Жұмабек Ташенев. Өдеби жинақ. Құрастырып дайындағандар С.Жұмағұл, А.Жұмағұл. – Қарағанды: «TENGRİ» баспасы, 2021. – 292 б.

*Осы кітаптың жарыққа шығуына демеуші болған
Арқаның Атымтай жомарты, Республикалық 2021 жылғы
«Жомарт жүрек» «Жыл меценаты» атағының иегері
ИБКЕЕВ САПАР КОШКЕНҰЛЫНА
Алла разы болсын!*

ISBN 978-601-7652-39-5

Жинақта қазақ жерінің тұтастығы жолында тарихи қызмет атқарған ұлт қаһарманы Жұмабек Ташеневтің азаматтық болмысы, кісілік келбеті суреттелген туындылар топтастырылған. Мемлекет қайраткерінің отаншыл тұлғасы сомдалған өдеби, өдеби-деректі шығармалар өр рухты қыр перзентінің елі мен жеріне деген сүйіспеншілігіне бойлатады.

Кітап ел тарихын қадірлейтін, аяулы ұлдарын қастерлейтін қалың қауымға арналған.

ӘОЖ 821.512.122

ББК 84 (5Қаз)

ISBN 978-601-7652-39-5

© С.Жұмағұл, А.Жұмағұл, 2021
© А.Мырзахмет, 2021

АҢДАТПА

Алаш ардақтысы Ғұмар Қараш «Әуелі қолдан келсе елінді сүй, Ел үшін еңбек еткен ерінді сүй. Қағба тауап ету керек болса, Кір жуып, кіндік кескен жерінді сүй» дейді. Иә, арда халқымыз қашанда ұлтына қалтықсыз қызмет еткен өрендерін қадірлеп қастерлей білді. Ата-бабаларымыздың қаны сіңген қасиетті жерімізді қорғап, жатқа тізгін бермеген азаматтарының өнегелі ғұмырын ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отырды. Білек күшімен сақталған қазақ жерін білекпен қоса біліммен қорғайтын тар кезеңдер сынында елін сүйген ерлер аманатқа адалдық танытып отырды. Өлихан Бөкейханның «Жер туралы көрген зорлық көп. Жер десе дірілдемей болмайды. Сонда да жер мәселесі негізгі ғұмыр мәселесінің ең зоры», Ахмет Байтұрсынұлының «Қазіргі қазақ мәселелерінің ең зоры – жер мәселесі. Бұл – қазақтың тірі не өлі болу мәселесі», Қошкө Кемеңгерұлының «Жер – мәңгі байлық. Алдындағы малыңнан, қойыңдағы ақшадан қымбат» деген ұлағаттары сан ұрпақ ұстанар темірқазық болып қалады. Міне, ұлттың қамметтерден нәр алып өскен Жұмабек Тәшенев өзіне дейінгі терең тамырлы қастерлі дәстүрге қылау түсірмей, мемлекетшілдік ұстанымды жанғырта білді.

Ел мен жер тұтастығын сақтап қалудағы перзенттік парызын ақ адал атқаруымен ұлт құрметіне бөленген мемлекет қайраткері Жұмабек Тәшеневке деген исі қазақтың құрметі, махаббаты тылсым құдыретке ие. Ұлы орыстық өктемдікпен әміршіл-әкімшіл жүйе тізгінін ұстаған Н.Хрущев озбырлығымен бетпе бет келген қайраткер қазақ жерін бөлшектеуге жол бермеді. Қайсар ұлдың өрлігі, намыс биігіндегі ерлігімен қазіргі Қазақстанның бестен бір бөлігі жырынды жымысқылардың аранына жұтылудан аман қалды.

Міне, қалың оқырманға ұсынылып отырған әдеби, әдеби-деректі жинақта қазақ жерінің тұтастығы жолында тарихи қызмет атқарған мемлекет қайраткері Жұмабек Тәшеневтің азаматтық болмысы, кісілік келбеті суреттелген туындылар топтастырылды. Ұлт мақтанышының отаншыл тұлғасы сомдалған түрлі жанрдағы шығармалар ер рухты қыр перзентінің елі мен жеріне деген перзенттік сүйіспеншілігіне бойлатады.

Кемел тұлғаның кесек бейнесінен поэзияда Махмет Темірұлының «Аждаһаны ауыздықтаған баһадүр», Несіпбек Айтулының «Жер – жаннан қымбат», Сәбит Бексейіттің «Нағыз халық қаһарманы», Баянғали Әлімжановтың «Жұмабек Төшеневтің жұлдызы» поэмалары, Омарбай Малқаровтың «Жұмабай Төшеневке», Кәкімбек Салықовтың «Дарабоз туған ер қазақ», Жарасбай Нұрқановтың «Елін, жерін қорғаған», Бақытжан Тобаяқовтың «Жолбарыс жүрек Төшенев», Серік Тұрғынбекұлының «Төшенев туралы толғау», Лұқпан Сисекенұлының «Жұмабек Төшенев», Қорғабек Аманжолдың «Мінез», Бейсен Ахметұлының «Шынжырлы жолбарыс» (Алаштың алыбы Жұмабек Төшеневтің туылған күніне арнау), Мирас Асанның «Жұмабек Төшенев рухымен сырласу», «Ұлт батыры Жұмабек Төшеневтің ескерткіші алдында», Ерсін Нәсіпұлының «Қазақтың баһадүр ұлы Жұмабек Төшенев», Хасен Масғұтұлының «Жиырмасыншы ғасырдың – Кенесарысы» өлеңдері жазылды.

Тау тұлғаның өрлігінен «Дәуір дарабозы», «Жұмабек аға Төшенев туралы жыр» әндері өрілді.

Прозада Бауыржан Момышұлының «Жұмабек Төшенев» әңгімесі, Әбділдабек Салықбайдың «Наркескен» повесінде Жұмабектің қайраткерлігі барша табиғи қалпымен сомдалған. Сәбит Досановтың «Жиырма бірінші ғасыр», Тұрысбек Сәукетайдың «Айқараңғысы» романдары, Абдукерми Гакиевтің «С чистой промислов» деректі повесінде тарихи тұлғаның елдік мәселелердегі мінез ірілігі, азаматтық ұстанымы, рух асқақтығы бейнеленген.

Драматургияда режиссер-драматург Ерсайын Төлеубайдың «Алдаспан», Сәбит Досановтың «Ақбас бүркіт» пьесасы аталады.

Публицистикалық поэма, әдеби-деректі повестердегі Жұмабек Ахметұлының тарихи бейнесі дәуір шындығы, заман ағысы, уақыт тынысымен табиғи үйлесімде алынса, лирикалық өлеңдерде тектінің елдік қасиеттер биігіндегі арман-ансары, ұлт мүддесімен біте қайнасқан мұң-шері, жер тұтастығы жолындағы жанқиярлық ерлігі көркемдік қуаттағы шалқар шабытта жырланады.

Асыл сөздің рухын аспандатқан айтыс өнерінің өрендері де қыр перзентінің ерлігі мен өрлігін жырлауда ерелік танытуда. Өселхан Қалыбекова, Мәлс Қосымбаев, Айтбай Жұмағұлов, Дидар Қамиевтің өрнекті жыр жолдары ерекше бітімдегі Жұмабек Төшенев тұлғасына бойлатады.

Асылы, Сұлтанмахмұт ақын «Ер өлсе де еңбегін ел ұмытпас, Неше мың жыл өтсе де тарих білмек» деп жырлағандай, ел мен жер тұтастығын сақтауда тарихи қызмет атқарған мемлекет қайраткері Жұмабек Төшенев есімі ұмытылмақ емес. Жылдар өткен сайын ақ жүрек азаматқа деген ұлт құрметі еселеніп, оның ерен еңбегін ұлықтау қасиетті міндетімізге айналады.

ПОЭЗИЯ

Омарбай Малқаров

ЖҰМАБЕК ТӘШЕНОВКЕ

Қастерлеп кім сыйламас Жұмабекті,
Ол бір жан туа салған ер келбетті.
Дауылда шыңға қонар бүркіт қабақ,
Дұшпанға жібермейтін бірде кекті.

Жұмабек жез таңдайы, ойлы шешен,
Тамсантқан жиындарда қалың көпті.
Дүние кейде кең де, кейде тар ғой,
Болсаң да қанша ғажап кереметті.

Ерлігін, білгіштігін елі білер,
Демейді ақ жауындай өтті, кетті.
Сынбаған сағы ешкім Жұмабектен,
Алдына барғанында бір үмітпен.

Барынша кесіп айтар бұлаңдатпай,
Көрмеген өркім жақсы босқа тектен.
Ол бір жан қарапайым жұртқа жақын,
Қарайтын бар тілекке өділетпен...

Қазақтың жұлдызындай көгіндегі,
Ардақты ақсақалы төріндегі.
Қайраткер қамал бұзған батырындай,
Ардагер азаматы ең ілгері.

Қазақтың қайсар қайраткері – Жұмабек Тәшенев: Жұмабек Ахметұлы Тәшенев туралы естеліктер, мақалалар, дастандар, өлеңдер, құжаттар және фотосуреттер жинағы / Құраст.: Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2015. 126-127-бб.

Махмет Темірұлы

АЖДАҒАНЫ АУЫЗДЫҚТАҒАН БАҒАДҮР
(Алаштың абзал азаматы Ж.А.Төшеновке арнаймын)

*Тиеді ер пайдасы сасқан кезде,
Етегін ел жаңылып басқан кезде.
(Халық аузынан)*

Топтан озған тарлан боз,
Турасынан айрылса.
Тасты басып тұра алмас.
Асылдан болат ұл туса,
Екі жақ болып тұрғанда,
Егескен жерде шарт кетер,
Жауырынынан етін алса да,
Жамандарға жалынбас.
(Махамбет)

I

Дастан ғып жыр етемін Жұмабекті,
Адамға кім бас имес мұндай текті.
Мансапты ел қамы үшін төрк қылып,
Сүйдіріп, сүйсіндірген қалың көпті.

Төнгенде қара түнек көкті торлап,
Шешкен жан шиелі істі онмен толғап.
Аузынан аждаһаның жұтам деген,
Жан салып , ел мен жерін алған қорғап.

Жаралған алып батыр, ердің ері,
Қазақтың асып туған кемеңгері.
Жүмекең жан пида деп кіріспесе,
Зар жылап қалар еді қазақ елі.

Әл жетпес ауыр жүкті шыққан сүйреп,
Мұндай жан бұл өмірде туар сирек.
Меншіктеп ала жаздап қалған жоқ па,
Шұрайлы қазақ жерін тегіс билеп.

Қаймықпай қиындықтан белді буған,
Талпынып жастайынан білім құған.
Ұмтылып әділдікке қалыптасты,
Қайтпайтын қайсар мінез от пен судан.

Күнде де аты шығып, бақыт қонған,
Бұрылып көрген емес сара жолдан.
Жүретін кемтарларға көзін салып,
Көмегін аямайтын келген қолдан.

Сексеннің сеңгірінен кетсем де асып.
Кетеді ел дегенде қаным тасып.
Ісіне Жүмекеңнің сүйсінемін,
Жігіттей сұлу қызға, болған ғашық.

Менменсіп, кеуде керіп қарсыласқан,
Тұқыртып талайлардың көңілін басқан.
Жолынан адамдықтың бір таймаған.
Адамды мен білмеймін мұнан асқан.

Сөйлесе сөзі өткір оң жасындай,
Шығатын тор құрса да бір тосылмай.
Намысын, абыройын қорғай білген,
Ел өлмес ұл тұғызған нақ осындай.

Қорлығы халқы көрген жанын улай,
Соғатын ел, жерім деп жүрек тулай.
Қызықпай үлкен атақ, дәрежеге,
Өскен жан өмірінде мансап қумай.

Сүйгені Сарыарқаның сары даласы,
Өзі өскен асыр салып сай-саласы.
Туса да ата-анадан сөби болып,
Өскенде болып шықты ел баласы.

Күйттеген адам емес қара басын,
Елінің көріп өсті төккен жасын.
Қиянат, әділетсіз көрген қорлық,
Жігіттің ерге оятты ой-санасын.

Көрді ол елдің малын талағанын,
Бермесе абақтыға қамағанын.
«Малыңды тықпай неге бермейсің?» - деп
Халықты қан қақсатып сабағанын.

Қазақтың бүкіл малын тартып алды,
Қалдырмай аша тұяқ ойран салды.
Душар боп ел аштықтың апатына,
Ішетін нәр таба алмай тақыр қалды.

Алыс та, жақыны да аштан өлді,
Өл келмей ұра, жыра күлге көмді.
Артында от тұтатар ұрпақ қалмай.
Көп үйдің жарқыраған шамы сөнді.

Ақ сүйек ақкөденің бетін жапты,
Қырылып қазақ тегіс өліп жатты.
Күйзеліп туған елдің қайғырғаны,
Дерт болып Жүмекеңе, жанға батты.

Көргенде жусап өліп жатқандарды,
Бере алмай қолдан көмек жан қиналды.
Өмірден елім өшіп кетеді-ау деп,
Қайғырып ұйқы көрмей ойға қалды.

«Еңсесін енді қайта көтере алмай,
Сұмдық қой жоқ боп кетсе ұрпақ қалмай.
Ойлады өлмей тірі қалғанына,
Бір жәрдем қыламын деп бүгін қалай».

Толықсып, қияға өрлеп қадам басты,
Атқарып алуан іске араласты.
Тар жол да тайғақ кешу бөгет болмай,
Шарықтап белес-белес қырдан асты.

II

Мерейі үстем болын қызылдардың,
Табынып тұрған шағы бүкіл жанның.
Күтетін назар салып тек Мәскеуден,
Жарығын шығар күннің, атар таңның.

Масайрап Хрущевтің бағы жанып,
Күшейген бар билікті қолға алып.
Айтқызбай бір ауыз сөз, жан беттетпей,
Тұрған кез қылышынан қаны тамып.

Қазақстан картасын қолына алып,
Таңданды кең аймаққа көзін салып.
«Ие боп отыруға мұнша жерге,
Лайық емес», - деді мына халық.

«Тың жерді игеру» деп сылтау тауып,
Шортандай қазақ жерін қалмақ қауып.
Қаптатып айдап әкеп қырдан-ойдан,
Жіберді шегірткедей бөріні жауып.

Бұзақы, маскүнемдер қашқан-пысқан,
Төгілді тасқын судай күнбатыстан.
Шаңдатып қазақ жерін ойрандады,
Жиналған қалың тобыр әрбір тұстан.

Көтертті бүрқыратып тың жерлерді,
Жайқалып егін шығып, өнім берді.
Мадақтап бәрі сенің еңбегің деп,
Мәз қылып Хрущевтің соңынан ерді.

Лепіріп сөз сөйлейді бәрі бөсіп,
Басшы жүр күлім қағып, көңілі өсіп.
«Бұл жерге енді ие осылар» - деп,
Ойлады шодырларды келген көшіп.

Мінеки, келді иесі жерге лайық,
Тың жерді жайлап жатыр қанат жайып.
Тек қана жерді жыртып күнелткен жұрт,
Түрі бар аз уақытта-ақ кетер байып.

Қазақтан Тың өлкені алсақ тартып,
Халқымыз отырмақшы тегіс шалқып.
Қалмайтын астық шықпай не сепсең де,
Асыл жер табылмайды мұнан артық.

Қосайын деп ойлады Ресейге,
Мол нанға қарқ болып ел жемей ме?
Себебін түсіндіріп, айтып берсем.
Табылған ақыл екен, құп демей ме.

Қазақтың басшыларын жинап алып,
Ортаға өз жоспарын отыр салып.
Сенеді ешкім қарсы болмасына,
Дұрыс боп не айтса да өтуі анық.

Бәрі де айтқанына көнеді де,
«Дұрыс» деп келісімін береді де.
Әр елге бөліп беріп ықшамдайын,
Қазаққа мұнша жердің керегі не?!

Оңтүстік кете берсін өзбектерге.
Мақта егін, сендер текке бейнеттенбе.
Құм-шаңнан мұнай іздеп қайтесіңдер,
Маңғыстау лайық жер түрікменге.

Ежелден қазақ жұрты егін екпей,
Күнелткен бір уыс дән жерге сеппей.
Өсіріп малдарыңды жүргейсіңдер,
Дәл бүгін еш нәрсе жоқ тұрған жетпей.

Басқару елді жеңіл шағындалса,
Жетпей ме мал жаятын жері қалса.
Қазаққа бөтен кәсіп керек емес,
Ұқыптап мал бағуды қолына алса.

Басқару байтақ жерді қолдан келмес,
Шап-шағын елдерменен болар теңдес.
Қайтеді шексіз, шетсіз кең даланы.
Күнелтер бір адам да аштан өлмес”.

Сеніп тұр ешкім қарсы болмасына,
Қарсы адам тірі қалып оңбасына.
Аузынан жалын шашып тұрған деспот,
Кім кепіл басқа пәле салмасына.

Бөлісіп қазақ жерін жыртып, талап,
Жыртқыштай тояттамақ қанды балақ.
Ырза боп, өз ойына өзі тойып,
«Қалай? « - деп жөн сұрады көпке қарап.

Бөрі де «Бұл теріс» - деп айта алмады,
Бас изеп, құр мақұлдап майпандады.
Мәз болып, күлім қағып шыға келді,
Деспоттың орындалып бар арманы.

Келісіп, көңіл демдеп, бөрі бітіп,
Тек қана Тәшеновты отыр күтіп.
Бас салып қазақ жерін бөлшектемек,
Терідей ит талаған, жүнін түтіп.

Қарады жан-жағына түсіп көзі,
Бөріне ұнағандай айтқан сөзі.
Ол бұған қандай жауап береді деп,
Келіп тұр Жұмекеңді сынар кезі.

Өсіріп Жұмекеңді қасына алмақ,
Жұмыс бар бұған арнап, қойған таңдап.
Кеңеске ең жоғарғы төраға боп,
Орын ап Кремльден Мәскеу бармақ.

Өткірлік, іскерлігін дәл бағалап,
Ұнатқан Хрущевтің өзі қалап.
Көз көріп, қолыменен ұстатқандай,
Қауесет дәл осындай кеткен тарап.

Көздеген адам болса қара басын,
Бұл іске қандай адам қызықпасын.
Шарықтап бағы жанып кетер болса,
Не қылмақ зар еңіреген елдің жасын.

Жұмекең біліп келді істің жайын,
Айтуға жауап беріп, сөзі дайын.
- Елімді, - деп ойлады, - қан қақсатып,
Атақты, абыройды не қылайын.

Туған жер бала күнде өскен ойнап,
Достар мен құрбы-құрдас салған ойнақ.
Адамға мұнан асқан қайғы бар ма,
Жат елдер ие болып, жатса тойлап.

Қалайша бермек болған жерді қиып,
Мақұлдап айтқанына бөрі де ұйып.
Жат жұрттың меншігіне өтіп кетсе,
Халықтың қалай алар жасын тыйып.

- Еске алмай аттап өтіп аруақты,
Қайтейін өз басыма қонған бақты.
Жан салып не де болса көрейін - деп,
Бекініп белді буып келе жатты.

Арпалыс ел басынан күндер өткен,
Ерлік іс аңыз болып бізге жеткен.
Бір сүйем жер болса да жауға бермей,
Айқасып ата-бабам қанын төккен.

Ел едік жан берсе де жер бермеген,
Ұрпағы сайран салып, өсіп-өнген.
Қазақтың бөріне ортақ байлығы боп,
Асырап өмір бойы сақтап келген.

Япырым-ай, бермекпіз бе енді бүгін,
Айта алмай бір ауыз сөз тектен-тегін.
Отаным – алтын бесік осы емес пе,
Жер түгіл қимасындай жердің түгін.

Халыққа қара бұлттай қауіп төнді,
Бөлшектеп жібермекші ел мен жерді.
Атақты ел басқарып жүргендерден,
Араша болмағанын көзі көрді.

Күлімдеп болам деген ел қорғаны,
Бөрі де: «Мұның теріс» - дей алмады.
Жағымпаз, жарамсақтық қылығымен,
«Абырой» ала беру бар арманы.

Бастарын салбыратып ішке тығып,
Қалыпты қарсы келмей бөрі бұғып.
Алдында аждаһаның Төшенов тұр,
Атылмақ жолбарыстай қарсы шығып.

Сөйлесті сынай қарап Төшеновпен,
- Бұл өзі мәселе деп келісілген.
Тыңдайық бөріміз де бірге отырған,
Қонымды қандай пікір айтасың сен.

Қарады көзін тігіп қорқып саспай,
Жөнелді жай ырғақпен сөзді бастап:
- Ерікті он бес елдің өз жолы бар,
Заңмен жүрген жөн болар артық аспай.

Бөріне негізгі заң ерік берген,
Шықпайтын ешкім қуып ел мен жерден.
Байлығы, табысы да өзінікі,
Айтпаған тонасын деп кім көрінген.

Кеткенге бар мақтаны өзбек алып,
Ашудан булығып жүр бүкіл халық.
Тың әлке Ресейге кете қалса,
Бұрқ етіп бір бүліктің шығары анық.

Хат жазсақ әрбір жерге арыз жолдап,
Бөрі де шыға келер бізді қолдап.
Кеңестің өділдігі осы ма дер,
Талаған бір халықты зорлап, қорлап.

Жерімді жүрсіндер деп белден басып,
Достықтан отырған жоқ қазақ қашып.
Игеріп тың жерлерді жатқан жоқ па,
Бас қосып талай ұлттар араласып.

Жүргенде тату-төтті бүкіл халық,
Не керек ел ішіне іріткі салып.
Бөлшектеп елді, жерді қорламайық,
Кетпесін мұның арты өрт боп жанып.

Ежелден қазақ жайлап, туып өскен,
Қызықты, қауіпті де күндер кешкен.
Жат жұртқа жан берсе де жерін бермей,
Жаулармен ұрыс салып, кескілескен.

Сол жерді қарсылықсыз тектен-тегін,
Қолына бере қоймақ қалай бүгін.
Емес не денесінен ет кескендей,
Жер түгіл кім қияды жердің түтін.

Өзіңді үлкен әділ жанға санап,
Отыр ғой дүниежүзі тегіс қарап.
Ойлашы, сонда солар не демекші,
Қазақты зар жылатып алсам талап.

Саудалап ел, жерімді бөліспеймін,
Мұндай іс айтуға ұят, теріс деймін.
Тонайтын қайта-қайта қандай жөн бар,
Бұл айтқан пікіріңмен келіспеймін!

Хрущев бір қызарып, бір бозарды.
Денесін ашу кернеп от боп жанды.
Көрмеген бұрын естіп қарсы сөзді,
Тұншығып дір-дір етіп үнсіз қалды.

Булықты ашу қысып, сөйлей алмай,
Қақалып әлденеге калған жандай.
Бетіне одырайып қарай берді,
- Қарсылық жасайды, - деп, - мынау қалай?

Маңына келе алмастай адам жуып,
Сұрланып бас көтерді түсі суып.
- Мен саған көрсетермін, ақымақ! - деп
Ақыры кабинеттен шықты қуып.

Жүмекен қарады артқа мойын бұрып:
- Тыңдап ал менің айтқан сөзімді ұғып.
Ойыншық емес саған ел тағдыры! -
Деді де сарт еткізіп кетті шығып.

Орын ап отырғандар жайлап төрден,
Таңданып, таңырқады мұны көрген.
- Япырым-ай, нағыз батыр мынау ғой, - деп
Сүйісініп іштерінен баға берген.

III

Кек тұтып атқан оқтай айтқан сөзін,
Жібермек болып отыр құртып көзін.
Ойлады: - айтқанымды екі қылмай,
Орындап шығатұғын келді кезім.

Көрмеген қарсы шыққан мұндай жанды,
Хрущев көп ойланып, көп толғанды.
Бұлыққан ашуынан есін жиып,
Ұмытпас кей кезенді есіне алды.

Бірге ертіп Төшеновты қасына алып,
Қайтқан кез еске түсті Қытай барып.
Маоға қалғанында сөз айта алмай,
Осы еді жауап берген қайраттанып.

Маоның сөз сөйлеген өзі бастап,
Басқасы құр бас изеп, отыр қостап.
Түйілген түсі суып бөріне де,
Бұларды сескендіріп, сөзбен тоспақ.

Аяқтан құлатпақ боп қырқа шалып,
Сұрақтың тепелеген астына алып.
- Жатқанын түсіндіріп айтшы, - деген,
Марксті дүниежүзі қалай танып.

Болар деп мұндай сауал ойланбаған,
Хрушев сөйлей алмай сасып қалған.
- Өуелі негізгі істі шешейік, - деп,
Төшенов бәрін түзу жолға салған.

От шашқан екі көзден шамша жайнап,
«Бұл өзі кім?» дегендей тұрған сайрап.
Күлімдеп Мао Цзе-Дун қарап қалды,
Ырза боп алғанына сөзбен байлап.

Мінезін, қасиетін бірден танып,
Суретке бірге түсті қасына алып.
Басқаға қарамады көңіл бөліп,
Ойлады: - Жігіт-ау, - деп, - тұрған жанып.

Іркілмей сөйлегені судай ағып,
Естіген адамдарға, кеткен жағып.
Ойлады қабілетті адам ғой деп,
Шарықтап келешекте өсері анық.

Ол кезде Төшеновке үміт артып,
Жүрген кез Хрущев те ішке тартып.
- Ақыры, - деп ойлады, көнбей кетті,
Не болмақ опасыздық мұнан артық.

Ақымақ жан емес-ау қалай десең.
Бұл өзі үшқыр ойлы, алғыр шешен.
Бойында жұртты ұйытар қабілет бар
Ел бастап жүре алатын болып көсем.

Айтқанын Жүмекеңнің есіне алып,
Толғанып көп отырды жалғыз қалып.
- Қисынды-ау айтқандары, - деп ойлады,
Қояйын бөлшектемей ойран салып.

Қарсы боп шыққан кезде-ақ бұған көнбей,
Сөзінен секем алып сескенгендей.
Алайын ең алдымен өзін тұсап,
Түрі бар кететіндей ырық бермей.

Уақытша, - деп ойлады, - мұның бөрі,
Түбінде іске асады ойлағаны.
Аталмай әрбір ұлттың ол аттары,
Бөрі де бір халық боп шығар әлі.

Жүр еді мұндай ойды көптен ойлап,
Бұл ойға тіпті терең кетті бойлап.
Айтқызбай қазақ, қырғыз, өзбекпін деп,
Дегізіп «Кеңес халқы» ұлтты жоймақ.

Қаптатып тың жерлерден совхоз ашып,
Отарлап қазақ жерін алдық басып.
Түбінде орыстанып шығуы анық,
Мидай боп бүкіл халық араласып.

Алдына ащы суын құйып қойып.
Отырды өз ойына өзі тойып.
Тезірек коммунизм құру үшін,
Ұлттардың жібермек боп бөрін жойып.

Басылды кеткен ашу бойды кернеп,
Бөлуді қазақ жерін кейін көрмек.
- Өзірше бұрынтылай жүре берсін! -
Деді де атып тұрды қолын сермеп.

IV

Қатердің қара түнек бұлттары ауып,
Сейілді Сарыарқаға төнген қауіп.
Қандай жан Жүмекенді қадірлемес,
Ел-жұртты сақтап қалған жолын тауып.

Бетіне майда тиген самалы есіп,
Еліме жайлы қоныс болған несіп.
Арқаның таңғажайып жерлері көп,
Тербеткен халқымыздың алтын бесік.

Ерекше сұлу біткен табиғаты,
Көкшетау аман қалды жер жаннаты.
Қорғаған орда қылып, жау жолатпай,
Қалдырған Абылайдың аманаты.

Баянтау сай-саласы малға толған,
Бұқарға жайлы мекен, қоныс болған.
Жат жұртқа кетпегенге ел риза,
Баурында сайран салып, көшіп қонған.

Жайқалып егін өскен сары белі,
Қостанай Ыбырайдың өскен жері.
Ежелден орын теуіп мекендеген,
Жайлауғып кең өлкені қазақ елі.

Торғайдың гүл жайнаған сары даласы,
Шалқар көл, аққан өзен айналасы.
Бұл жерде Ахаң менен Жақаң туған,
Қазақтың құрметтеген бар баласы.

Нұра мен Есіл, Ертіс сел боп аққан,
Мөлдір су шомылғанда жанға жаққан.
Өркендеп қазақ жұрты қанат жайып,
Байлығы бір-бірінен асып жатқан.

Даланың жұпар иіс самалы ескен.
Астанаң Алатаудай Арқа көшкен.
Сөніне бой түзеген сүйсінемін.
Көркейіп күн-күн сайын түлеп өскен.

Мойнына халқымыздың бұғау салса,
Зарлатып ел мен жерді бөліп алса.
Сайраңдап, саяхат сап жүрер ме едік,
Біржола атамекен жауда қалса.

Дәл мұндай өсем қала көрмес едік,
Еш атау «Астана» деп бермес едік.
Жат жұрттық болып кетсе Ақмолаға,
Қуанып құшақ жайып келмес едік.

Ел болып бар арманы ойына алған,
Жұмекең қатерлі іске қарсы барған.
Халқы үшін белін буын, жан пида ғып,
Аузынан аждаһаның алып қалған.

Құрметке, атақ, даңқ қызықпаған,
Өмірге сирек келер мұндай адам.
Халқы үшін құрбан қылып шыға келді,
Мансапты, өмірді де жалындаған.

Төңсе де қауіп-қатер өміріне,
Жеткізді туған елді тілегіне.
Қорлатпай, бөлшектетпей ел мен жерін,
Халқының мәңгі қалды жүрегінде.

Қосқандай Ресейге бізді зорлап,
Бүгінде отырар ек жылап, сорлап.
Мақтарлық нағыз батыр осы емес пе?
Жан салып туған елін қалған қорғап.

Көргізген уайымсыз атар таңды,
Бағалар кезең келді абзал жанды.
Төрелер менменсіген мансап қуып,
Қорғаса ел намысын қайда қалды?!

Мен бұған ешбір жанды теңгермеймін,
Басшы адам дәл осындай болса деймін.
Қаймықпай жалғыз шауып, қамал бұзған,
Батырын ертегінің көргендеймін.

Халыққа күн боп шықты көгіндегі,
Басқалар жұлдыз боп та көрінбеді.
Бас иемей қайсарлықпен қарсы тұрды,
Қазақтың намыс қозып шегіндегі.

Көгеріп аруағын биік көкке,
Нағыз ер таныстырар қалың көпке.
Тұрарлық мақтауға да мақтануға,
Жайсаң жан, абзал адам осы емес пе?!

Ешкімге ұқсамаған жаны бөлек,
Туған жан қасиетті елден ерек.
Құрметпен бас иемін аруағына,
Ел-жұртын қуанышқа кеткен бөлеп.

Тамсанып, таңдай қағам ерлігіне
Ертегі батырынан кемдігі не?!
Жан салып жалғыз өзі сақтап қалды,
Қазақтың дақ түсірмей елдігіне.

Артында із қалдырған өмірі өлмес,
Мұндай жан дүниеге келе бермес.
Алтындап ескерткіш сап, орнатса да,
Лайық Жүмекеңе артық емес.

*Темірұлы М. Азаттық аңсап азап шеккендер. – Алматы:
«Арыс», 2013. 192-204 бет.*

ДАРАБОЗ ТУҒАН ЕР ҚАЗАҚ
(Жұмабек Төшеновке)

Қазағымның тарихында сұр белең,
Тың игеру деген туды дүрбелең.
Сол жылдарда әйгі болды Төшенов,
«Тың өлкесін» Ресейге бермеген.

Құптамаған Хрущевтің ұранын,
Асыл тұлға кешті өмірдің сынағын.
Үкіметтің басшысы еді, қуғындап,
Шымкент етті төмендетіп тұрағын.

Жан болмады кейін әділ байқаған,
Ащы сырды енді ашық айта алам:
Хрущев құрып кетсе дағы шіркін-ай!
Кейінгілер көтермеді қайтадан.

Ресейден Қырымды алып қинаса,
Белгілі ғой алабүлік тынбаса.
Сол індетке ұрынар ек біз дағы,
Төшеновтей қазақта ұл тумаса.

Сыр бермесе кеңестік сұм сойылға,
Өз басы емес, ел тұрды оның ойында.
Бурабайда Жеке батыр секілді,
Ұйықтап жатыр Сырдария бойында.

Тарлан тарих ашса ақиқат есігін,
Сағыныпты асыл ұлы Есілін.
Елбасының бұл да дана шешімі,
Астананың көшесі алса есімін.

Осы дерсің тәуелсіздік жеңгенді,
Еңсесін бір көтерді ғой ел де енді.
Ол туған ел қай жерінде жатса да,
Барша қазақ жүрегінде жерленді.

*Салықов К. Шығармалары. – Астана: Фолиант, 2014. Т. 1.
Заман сыры. Поэмалар, өлеңдер, одалар мен толғаулар. 19-б.*

Жарасбай Нұрқанов

ЕЛІН, ЖЕРІН ҚОРҒАҒАН

Сары-Арка,
Сағым ойнап құба белі,
Тағдыры қыл үстінде тұрған еді.
Бір өзі кеудесімен қорғап қалған,
Қазақтың жүрек жұтқан Жұмабегі!!!

Кезінде небір жөнсіз дау-дамайдың,
Өз елі, өз жерінде асқан айбын.
Қашанда қазақ жерін қорғай білген,
Ұрпағы Қанжығалы Бөгенбайдың.

Аңыз ғып өлеңмен айт, әуенмен айт,
Жігіттер, есте жүрсін мына бір жөйт:
«Қазақтың ең бір өжет Батыры» деп,
Әспеттеп айтар болсаң, Төшеновты айт!!!

Нұрқанов Ж. Қызылжар: (Таңдамалы шығармалар. Өлеңдер мен поэмалар). – Алматы: Қазығұрт. 2012. 213-214 бб.

Махмұтбай Әміреұлы

НАЙЗАҒАЙЛЫ НАР ТҰЛҒА

(толғау-дастан)

...Тентек патша Никита тыңдасын ба,
Қазақ жерін алуға жүрді асыға.
Осы үшін өткізбек болды жиын,
Ақмолада алпысыншы жыл басында.

Қазақ елін осы үшін қырына алған,
Бос кінәлау, дәйексіз сынына алған.
Алты облыс астықты қарайтұғын,
Тың өлкесін осы үшін құрып алған.

Тентек патша ерген бос ұранына,
Ойға алғанын істемей тұрады ма.
Үлкен жиын өткізбек алу үшін,
Тың өлкесін Ресей құрамына.

Біліп пиғыл патшаның сырын да енді,
Күйініштен жүректер тілімденді.
Ақмолаға басшысы үкіметтің,
Осы үшін өзгеден бұрын келді.

Намыс оты бұрқанған нар тұлғалы,
Ер Жұмабек Тәшенов салқын қанды.
Жергілікті басшының бәрін жинап,
Жай-жапсарын бар істің айқындады.

Нар тұлғалы Тәшенов кесек үнді,
Қай істі де қаймықпай шеше білді.
Тың өлкесі басшысы Соколовқа,
– Тез бер, – деді, – қаржылық есебіңді.

Сүйенгені мықты боп сүйегені,
Маңғазданып Соколов шіренеді.
– Есеп беру, сұрау да, – деді астамсып,
Құзырына Ресей кіреді енді.

Астамсиды, бұл неге тасынады,
Аспандайды кімді бұл басынады.
Қабағынан қар жауып Төшеновтің,
Жанарынан жалын, от шашырады.

Осындайды өзі де күтіп еді,
Бүлінгендей бір сәтке бүтін елі.
Төшеновтің саңқ еткен дауысынан,
Зал қозғалып, теңселіп, тітіреді.

– Көтеріліп биікке бір өркеші,
Еркінситін едің сен кім еркесі.
Айтар жерің бар болса, жеткізерсің,
Берілмейді ешкімге тың өлкесі.

Әңгіме де етпеңдер бүгін оны.
Осындайлар кейінде жиіледі.
Тыңдамасаң қазақтың үкіметін,
Біздің жерден біржола құры, – деді.

Бәрімізге бір міндет, талап деген,
Көп жайыңды бақылап, қарап келем.
Тыңдамасаң жалтырат табаныңды,
Осы үшін жиырма төрт сағат берем.

Қаһарланып бір сәтте қыран өңі,
Жасын ойнап жарқылдап шыға келді.
Маңғазсыған Соколов бүкірейіп,
Асқақ басын төменге бұға берді.

Тағы біраз сөздермен сілкіледі,
Ойға алғанын қашан ол іркіп еді.
Залда өлі тыныштық орнап қалған,
Жасын шашып, күндей боп күркіреді.

Бір от жайнап, жарқылдап жанарында,
Қара бұлт қонғандай қабағында.
Жиналғанның бөріне зілді үнмен,
Айтып жатты тапсырма, талабын да.

Шешілгендей болды өмір түйткілдері
Шындық тағы шырқырап шықты ілгері,
Ақмолада ең үлкен жиын да өтті,
Никита да өзін көп күттірмеді.

Бұғалықты құмартқан қайта ілуге,
Зымияндық жымыиыс бар түрінде.
Тентек патша Никита хабарлады,
Өлке жайы бар деп күн тәртібінде.

Ұсынысы өзгеше, тосын әрі,
Ресейге өлке енді қосылады.
Бұл жөнінде пікірін айтсын деді,
Алдыменен басшылар осындағы.

Үнсіз, тілсіз зал тыншып, қатып тынды,
Ауыр салмақ арқаға батып тұрды.
Осы кезде залдан «Мен қарсымын» деп,
Ер Жұмабек орнынан атып тұрды.

Жалын атып, жарқылдап от жанары,
Бірде маздап, лапылдап, шоқтанады.
Үлкен залды зор үні сілкіндіріп,
Қардай сөзді боратты, тоқтамады.

– Ресейге өлкені қосу деген,
Қиын түйін күрмеуі шешілмеген.
Бар жүйені қазіргі бірден бұзып,
Өсу емес, қайта бұл өшу деген.

Не болады халық пен көп талабы,
Тұтас ұлт намысы тапталады.
Талқылау да бұл жайды артық қой, – деп,
Никитаға қадалды от жанары.

Сілкінгендей асыл жан тау тұлғалы,
Қаһарланып, қатты айтты, тартынбады.
Қып-қызыл боп Никита қалды үнсіз,
Жандырғандай жасын от жарқылдары.

Залда бұл кез бір сөтке тынып қалды,
Нар азамат бар жүкті ыңқа алды.
Тентек патша жаутандап қарай берді,
Мәселе де шешілмей тұйықталды.

Асау толқын сөт болды дамылдаған,
Ала құйын басылды арындаған.
Ресейге қосылмай тың өлкесі,
Аман қалды Сарыарқа, сайын далам.

Адал елдің ақ жарма тілегі ме,
Асыл ердің қайтпас ер жүрегі ме.
Қасиетті жеріміз бөлінбеді,
Берілмеді өзгенің іреуіне.

Дәйім еріп жүретін иесіне,
Жанындағы жолбарыс киесі ме.
Қып-қызыл боп Никита қалды үнсіз,
Көз алартқан қазақтың үлесіне.

Қуантса да, тағдыры қинаса да,
Сырласа да алатын сыйласа да.
«Жүрек жұтқан, Жүмеке-ай, батырсың» деп,
Шын жүректен сүйсінді Димаш аға.

Ер Жұмабек жарқылдап жалындайын,
Деді қалай жөн іске бағынбайын.
Ел мүддесі талқыға түссе алайда,
Ештеңеден, Димеке, тайынбаймын.

Жағынарым, жоқ, – деді жалынарым,
Талаушыға қалайша табынамын.
Ел мүддесі жолында, Димаш аға,
Қай кезде де садақа жаным, арым.

Жатар ертең кім жақтап, кім кінәлап,
Жасалмады осылай бір қиянат.
Жарқылдаған жасын ер тұлғасына,
Димаш аға сүйсіне тұрды қарап.

Қараулықтың кім көрген қалғығанын,
Аярлықтың кім көрген айнығанын.
Тентек патша тынбады бұдан соң да,
Жасай берді сан айла, шарғыларын.

Бұзғаны үшін кек тұтпай шешімімді,
Жандай болып кең мінез, кешірімді.
Қызықтырып қызметке алмақ болып,
Ойлады енді жоғары өсіруді.

Бағалану қажет, – деп, – ер еңбегі,
Өзгешелеу өз ойын өнерледі.
Шақырамын жұмысқа Мәскеуге кел,
Басшылығын Кеңестің берем, – деді.

Жұмабек те ұқты оның ойлағанын,
Жоғарыға бастайтын жол да мәлім.
Алты бірдей облысты алу үшін,
Ұсынысын қалайда ол қолдағанын.

Басқыншының бар арман, бар қалауы,
Талап етіп, тайынбай, таңдағаны.
Қосып алу қалайда Ресейге,
Сары алтындай Сарыарқа, сар даланы.

Жайы мәлім өсіру, өрісінің,
Қалай сатар сол үшін жері, суын.
Тентек патша айтқан бұл ұсынысқа,
Ер Жұмабек бермеді келісімін.

Неге қажет зор бастық атанғаны,
Неге қажет Мәскеуге апарғаны.
Қызметтің аз күндік қызығы үшін,
Ер Жұмабек жер, суын сата алмады.

Тентек патша қолында тұрған бөрі,
Болмаған соң ойға алып, ұйғарғаны.
Төшеновты қызметтен тастады алып,
Ол үшін еш ойланып, қиналмады.

Мүмкін де емес қызметтен түсірмеуі,
Астамшылық аз ұлтқа күшінде еді.
Облысқа жай басшы боп барса да,
Ер Жұмабек еңсесін түсірмеді.

Бағалайды ел әркез ер еңбегін,
Өрге сүйрер өжет ер өрендерін.
Сол жақта да Жұмабек Төшеновтің,
Көрді халық құрметке бөленгенін.

Ер Жұмабек асыл жан дара туған,
Ар-намысын елінің ала туған.
Бұл жақта да аянбай қызмет етті,
Қызметі үшін халқының жаратылған.

Ел алдында қашан да адал ары,
Халық жүгін көтерген қара нары.
Еш қаймықпай ел үшін еңбек етті,
Ел де оны ардақтап, аялады.

Жанарынан жалпақ жұрт жарқыл көрген,
Жарқыраған секілді алтын көмбен.
Қызметінен асыл жан бір тыншымай,
Өтті өмірден ел, жұртым, халқым деумен.

Қажытты өмір боданды, боянбалы,
Кетті өзімен көңілде көп арманы.
Өзі талай аңсаған, армандаған,
Бостандығын елінің көре алмады.

Көре алмады азаттық таңы атқанын,
Шаттық нұрын далама таратқанын.
Ел бағына жаралған есіл ердің,
Аз жасапты ғұмырын Жаратқаным.

* * *

Тұлпар уақыт тына ма, тоқтала ма,
Содан бері талай жыл өтті арада.
Бір кез өзі күресіп алып қалған,
Өзгеріс те бұл кезде көп далада.

Аман қалдық дүмпуден, дүрбелеңнен,
Ірі ел болдық Одақтан ірге бөлген.
Қол жеткіздік әлемдік биіктерге,
Көтеріліп бір белес, бір белеңнен.

Тоқсаныншы жылдары теңдік алып,
Өз-өзіне келгендей енді халық,
Көгімізде көк байрақ көтерілді.
Жерімізге көп күткен келді жарық.

Еркін, азат ел болдық Елбасы бар,
Беделімді бір биік белге асырар.
Халық үшін жаралған қайраткердің,
Қыдыр бабам қадамын қолдасын әр.

Қуаныштан нұр енді кеудемізге,
Еркіндіктен күй енді пернемізге.
Қолын созып көрсетті қолдауларын,
Сан құрлықтан сан түрлі ел де бізге.

Тәуелсіздік арқамды сүйегенім,
Бейбітшілік, тыныштық тілегенім.
Жаңа ғасыр көгіне жайып қанат,
Жайнап өсіп, жаңарып, түледі елім.

Түлеп жатыр қырым да, қиырым да,
Бақыт, байлық нұр болып құйылуда.
Асқақтады мәртебем көтеріліп,
Туым биік тұр бүгін тұғырында.

Қабыл болып асыл ер бір тілегі,
Қайнады өмір қайтадан қыр түледі.
Ортасына арнаған Астана аты,
Сансыз елге жайылып, дүркіреді.

Қайта қайнап, қайта өмір қанаттанды,
Жаңа ұрпақ жайнатып, жаңартқанды.
Қарыштаған еркін ел қадамына,
Дүйім дүние көз жазбай қарап қалды...

Қазақтың қайсар қайраткері – Жұмабек Төшенев: Жұмабек Ахметұлы Төшенев туралы естеліктер, мақалалар, дастандар, өлеңдер, құжаттар және фотосуреттер жинағы / Құраст.: Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2015. 126-127-бб.

ТӘШЕНЕВ ТУРАЛЫ ТОЛҒАУ

Сенсің нағыз Тәуелсіздік батыры,
Айтқан сөзің бабалардың нақылы.
Ақиқаттың ақ жолынан айнымай,
Аман жеттің осы күнге ақыры.

Өз басына ойламаған пайданы,
Тұлғаң сенің тұрақтайды айға әлі.
Ақиқаттың ақ семсері секілді,
Алашымның алға ұстаған айбары!

Келсін мұнда көрген болса кім азап,
Осы араға ету керек мінәжат.
Қазағыма келді, міне, еркіндік,
Қазақстан енді, міне, шын азат.

Айтылмаған жүрегімде арыз бар,
Парасат бар, ақиқат бар, парыз бар.
Сарыарқада жүрген қазақ жер басып,
Алдыменен Тәшеневке қарыздар!

Атқан оқтай тауды тесіп,
төске өрлеп,
Қызыл шоктай сенің орның
өшкен жоқ.
Ақ семсерін қазағымның әр үйі
Қақ төріне іліп қояр қастерлеп.

Туған жансың өз еліңнің бағына,
Қарсы тұрдың бір алапат ағынға.
Халқың үшін отқа, суға, түссең де
Қызықпадың қызметтің тағына.

Өнеге ғып өтіп кеткен жылдарды,
Алашымның тұяғы боп кім қалды?!
- Көні!, - десе, - Тәуелсіздік белгісі
Көрсетер ем сенің алып тұлғанды!

*Серік Тұрғынбекұлы. Тәшенев туралы толғау // Қалжанов
А. Ел төрінде –Тәшенев // Астана ақшамы. – 2021. – 21 тамыз.*

Луқпан Сисекенұлы

ЖҰМАБЕК ТӨШЕНОВ

Менің елім шын құдірет емес пе,
Қанша қырғын кешті бастан егесте.
Азап көрді, қуғын көрді сұрапыл,
Бәрі, бәрі сақталар-ау мәңгі есте.

Қызыл терор қанын бүркіп шошытқан,
Екі миллион көзін жұмған аштықтан.
Ал қаншасы шет ел асты пана іздеп,
Сағынғанда туған елін жас сыққан!

Көтертпестен еңсесін мұң қорғасын,
Тауға тасқа соққан халқым өр басын.
Сол қорлығы аз болғандай Кремль,
Зорлықпенен төкпек тағы көз жасын.

Алтын тұнып көрінгендей жер асты.
Қызықтырған байлық толы даласы.
Айырып тынбақ түп тамырдан қалайша,
Қызыл айдар таққан қара албасты.

Бар қулығын саясатпен есептеп,
Жерін бөлмек өзге жұртқа бөлшектеп.
Түрікменге сыйға тартып батысын,
Оңтүстігін Өзбектерге қажет деп.

Сұлулығын Тәңір соққан көрмедей,
Солтүстігін өзі алмақ түгелдей.
Сұмдық ойлы Тиран тектес Хрущев,
Тың даламның бетін жыртқан түрендей.

Көпіргенде түкірігі шашырап,
Елді былғап уға айналып түскендей.

Қапы болып қалмас үшін өкініп,
Қажет еді жүрек жұтқан өткірлік.

Мың қазақтан алға шықты Жұмабек,
Жауға ұмтылар Көк Бөрідей ұмтылып.
Ресейдің кең деуші едік құшағын,
Кім ойлаған жұмсайды деп пышағын.

Арам ниет үлкен қылмыс емеспе,
Талапайлап Қазағымның ошағын!
Не айтасың бүкіл әлем алдында,
Тіке айтып пысын басты дұшпанның!

Қырандардай қос қанатын кең қағып,
Азаттыққа аман жетті ер халық.
Күнде маған елестейді нар қазақ,
Мінбелердей ой салғандай сөз алып.
Ар намысын туған елдің қорғауға,
Бабалардай ерлікпенен жан салып!

bilim-all.kz > Өлеңдер > 11735-ZHumabek-Tashenov

Несіпбек Айтұлы

ЖЕР – ЖАННАН ҚЫМБАТ

Жер үшін жанын берген сан бабалар.

Автор.

Ойласаң не болмаған бұл өмірде,
Тарихтың жатыр бәрі түнегінде.
Хрущев Қонаев пен Төшеневты,
Шақыртып алды шұғыл Кремльге.

Мәскеуде күнде жиын, күнде кеңес,
Шаршауды коммунистер білмеген еш.
Бұйрығы партияның көсемінің,
Құдайдың бұйрығынан бір кем емес.

Никита шапшан адам қаршығадай,
Алдына келгендерден хал сұрамай,
Асығыс айтар сөзін бастап кетті,
Болғанша сөлемдесіп сөз шыдамай:

– Келген соң ақылдасып келісімге,
Қарсылық бола қоймас ел ішінде.
Одаққа ортақ жер ғой тың өлкесі,
Қосқан жөн Ресейге сол үшін де.

Тайынбай саясаттың залымынан,
Төшенев: – Келіспеймін! – деді, – бұған!
Хрущев айғай салып стол ұрды,
Есірген зор биіктің шалығынан.

Көріну зорлық деген осы, міне,
Тағдырдың не шара бар кесіміне?
– Сен кімсің, – деп, ақырды төне түсіп, –
Көнбейтін бас хатшының шешіміне?!

Төбеден төндірсе де қара түнін,
Ер еді төуекелге баратұғын:
– Сен кімсің, – деп, түнерді Жұмабек те, –
Бөліске қазақ жерін салатұғын?

Оянса ел намысы жасын атқан,
Тау бұзар көк өзендей тасып аққан.
Өз жерін өлсе бермес біздің қазақ,
Мың жылғы бабасының басы жатқан!

Баққаны бас хатшының қас-қабағы,
Басқалар тіс жарып сөз бастамады.
Жиналған жұрттың көзі жалтыр баста,
Секілді сары күздің асқабағы.

Жүргізген өз үкімін сан көпіріп,
Хрущев қып-қызыл боп қалды отырып.
Сөз бітті. Кабинеттен шыға берді,
Орнынан отырғандар демде тұрып.

Ағайын қуанса да, жыласа да,
Жүгінбей ақиқатқа ұнаса ма?
«Жұмабек, жүрек жұтқан жан екенсің!»
Деп айтты Дінмұхаммед шыға сала.

II

Самолет көтерілді көкке бірден,
Күн қайда ұшатұғын тоқ көңілмен?
Тәшенов алай-түлей ой үстінде,
Түрі бар жанып тұрған отқа кірген.

Көнігі уәзірлердей сарайдағы,
Қонаев неге сонша абайлады?
Түскенде ел тағдыры таразыға,
Бірдеңе деу керек қой қалайдағы?

Белгілі Кремльдің көне сыры,
Ешқашан ұмытар ма ел осыны?
Айырылса алты бірдей облыстан,
Көреді қазақ қана көресіні.

Намыстан өзер отыр жарылардай,
Тажалдың шын бейнесін танығандай.
Талауға салып берсе ата-жұртты,
Мәнсаптың мына жүрген мәні қандай?

Ұсынсаң қаны бұзық қасына төр,
Қырып сап, өлігіңді басып өтер.
Бір қарыс жер бермеймін деді ішінен,
Көп болса Жұмабектің басы кетер.

Биіктен шолып отыр қара жерді,
Тау көрді, орман көрді, дала көрді.
Білдіріп ел шетіне ілінгенін,
Жарқырап Еділ-Жайық сала берді.

Таусылып бойындағы бар шытамы,
Мөлдіреп көзінен жас тамшытады.
Дарига, азабың көп атамекен,
Бермеді-ау, саған маза өлсін-өлі.

Төзіп ең ойранға да, майданға да,
Тажалға төлкек болған, қайран дала.
Сорыңды сорпадай ғып қайнататын,
Кезіктің қасіретке қайдан ғана?

Сұғанақ сұрқияның салты қандай,
Қоймайтын көзі түссе тартып алмай.
Еркіне салса қазір тарпа бас сап,
Сиқы бар бауыздайтын қан шығармай.

Сұмдық бар «Тың өлкесін» сұрауында,
Кім болдық кете берсек шылауында.
Онсыз да ұлан-байтақ қазақ жері,
Тырып етпей тұр емес пе бұғауында?

Шаппасаң тізе қосып жауға қатар,
Жыртқыштың тіс-тырнағы елге батар.
Бас шұлғып, қолдан берсек туған жерді,
Киелі аталардың аруағы атар.

Байлықты жерден басқа былай таста,
Жер үшін кім түспеген ұлы айқасқа?
Бұғадан мойын босар түбінде бір,
Маңдайды тигізбесе құдай тасқа.

Түнерсе қара түндей қайғы мына,
Шығасың тіршіліктің қай қырына?
Шыдамай тізе бүккен Әбілхайыр,
Ақырған ақ патшаның айбынына.

Мың төуба, шешесінің жатырына,
Тәңірдің нұры тамған Датұлына.
Сырым да сан шайқасып жете алмаған,
Бітпейтін бұл күрестің ақырына.

Қазақтың сүйегі қап сан жырада,
Кетпеген кімнің басы қанжығада.
Хан Кене, аруағыңнан айналайын,
Түсіндім тағдырыңды енді ғана!..

Сарыарқа, самал ескен сайран далам,
Ортаңды орыс келіп ойрандаған.
Өзіңе бұйырмаса таудай бақыт,
Бармақтай бақ бұйырсын қайдан маған?

Түседі осындайда бөрі де ойға,
Қазақтың Көкшетаудай төрі қайда?
Қорланып, күңіреніп көшті-ау содан,
Жаралы жолбарыстай Абылай да.

Жабырқап, бұған дейін жасымаған,
Шапшыды Жұмабектің басына қан.
Құрысын деді бүйткен тіршілігім,
Биліктің күшігі боп асыраған!

III

Самолет келіп қонды Алматыға,
Жаһанда жердің ғажап жәннатына.
Жымыып сұлу қала күтіп алды,
Ашпайтын құпиясын албатыға.

Жарқырап шашу шашты қала нұрдан,
Жұмабек жерге түсті жаны ауырған.
Күзетіп айналасын Алатау тұр,
Мөңгілік ауыспайтын қарауылдан.

Күрсінді аспанға бір қарады да,
Тығылды өксік келіп тамағына.
Көк аспан, кеңдігіңді қайтейін деп,
Жас алды тағы да бір жанарына.

Тулатып мейманасы тасығанды,
Біледі, бір бөлеге басы қалды.
Айқасқан Сталинмен өз кезінде,
Сұлтанбек Қожановты есіне алды.

Жамсатқан тұлпарды да, қыранды да,
Жауыздық қай жағынан шығар мына?
Аяды Сәдуақасов Смағұлды,
Ойлады Рысқұлов Тұрарды да...

Сұмдық қой жерді сатпақ, елді сатпақ,
Қылт етіп, қылдан тайса қарғыс атпақ.
Арыстар көз алдына келе қалды,
Елестеп қанды қырғын, қанды соқпақ.

Жүректің есеңгіреп жарасынан,
Сытылып шықты топтың арасынан:
– Жүмеке, қиын болды-ау? – деді Димаш,
Танытып достық пейіл жаны ашыған.

– Қазаққа енді жарық күн туғанша,
Замана береді өлі сыртын қанша.
Ел аман болсын, – деді, – түк етпейді,
Бірігіп күресейік мүмкін болса?..

Соғатын тұтқиылдан долы құйын,
Биліктің есігі тар, жолы қиын.
Жымыып, болар-болмас басын изеп,
Қонаев қомдап қойды кең иығын.

Биіктен көріне алмай ел ойлаған,
Көп жігіт арт жағына қарайлаған.
Өркімнің өз бейнесі көрініп тұр,
Жарқырап уақыт деген шарайнадан.

Ойлайды кем болам деп пенде кімнен,
Талайлар халқын сатып төрде жүрген.
Биліктен, байлықтан да қайыр таппай,
Кебінмен екі шаршы көрге кірген...

IV

Талауға түсті қанша сайын дала,
Мойында, шындық осы, мойындама.
Тышқанға тыпыр етсе өлім жақын,
Керегі тоқ мысыққа ойын ғана.

Қалайша отырасың уайым жемей,
Еңіреп елім демей, жерім демей.
Шабақтай шырылдатып жұтып жатса,
Жалмауыз империя жайын көмей.

Қозғасам Қазтуғаннан бері қарай,
Кешпепті тіршілікті елім оңай.
Еділді, Есілді алды, Ертісті алды,
Көз тігіп қызыққандар жеріме бай.

Қылышын қаһарланса қанға малар,
Жер үшін жанын берген сан бабалар.
Айырылып ата-жұрттан қаңғып өлсең,
Басыңа қарқылдаған қарға қонар.

Құдайдың жайған байтақ кілеміндей,
Төсінде кең даланың түледім ғой.
Менің де жүрегіме салмақ түсті,
Кек қысқан Жұмабектің жүрегіндей.

Өмірдің босағасын аттағасын,
Жылайсың, қайғырасың, шаттанасың.
Сұмдығын ішке бүккен сол қоғамның,
Көрдік қой біз де кеше шет жағасын.

Тебініп қара түнек бұлты көктен,
Саясат талайларды сілкіп өткен.
Айтқандай Абай атам қайран қазақ,
Не қылсын өз қолынан ырқы кеткен?

Ел үшін отқа түсер, оққа барар,
Түбінде қазақ өзі жоқтап алар.
Қазандай қайнайды іші Жұмабектің,
Кез емес Хан Кенедей атқа қонар.

Аңсады арыстарды өткен кеше,
Азамат азамат па кектенбесе?
Қоғамның түрі мынау мойнын созып,
Құзғындай қылқылдаған ет көрмесе.

Ізінен қан сорғалар алысқанның,
Сүйегі қайда қалды арыстардың?
Тобымен түсті барып азуына,
Ақырған Ресейдей арыстанның.

Ашылды сұм жалғанның жайлап сыры,
Түгендер опат болған қай жақсыны?
Аяғын үзеңгіге іліндірмей,
Тағдыры тарпаң аттай ойнақшыды.

V

Белгілі биігінен кім құлатты,
Төменге Төшеневті құлдыратты.
Бөйгеге басын тіккен батыр ұлды,
Пөледен сақта құдай мың бір атты!

Жайнайды жақсылармен елдің күні,
Сөнбейді халқын сүйген ердің нұры.
Бұйрықты үнсіз ғана қабыл алды,
Емес пе мәнсап деген қолдың кірі.

Саясат сайқалданды, сұрқайланды,
«Бұл қалай болғаны?» деп жұрт ойланды.
Кешегі өзі өсірген кейбіреулер,
Сызданып, сұрғылттанып, сырт айналды.

Тарайып тірлігінің керегесі,
Сойқанның суырылды селебесі¹.
Құланның құлағында құдықтағы,
Құрбақа ойнақ салар деген осы.

¹ Селебе – семсер сияқты үшкір қару.

Қарасам беріге де, арыға да,
Жай күнде бөрі батыр, бөрі дана.
Иыққа түскен зілдей ауырлықты,
Жігіттің көтереді нары ғана.

Заманда коммунистік көгендегі,
Айтулы азаматтар не көрмеді?
Мыңқ етпес атан түйе секілденіп,
Қызметке кете барды төмендегі.

Қиянат болмай тұрмас қоғам барда,
Аз емес тоналған да, жоғалған да.
Отыру жоғарыда міндет емес,
Жұртына қызмет етем деген жанға.

Боларын тағдырының қандайлығын,
Анықтап алдын-ала болжайды кім?
Білгенге төменде де толып жатыр,
Халқының көтергендер таудай жүгін.

VI

Аманда атамекен – бай даласы,
Қазақтың тарлық көрген қай баласы?
Текті екен әкесі де – Тәшмұхамбет,
Төшен деп атап кеткен айналасы.

Жабылса бір естіге мың құтырған,
Қатерден тура келген кім құтылған?
Есімі Гүлсім екен шешесінің,
Жүректі, жолбарыстай ұлды туған.

Кімнің кім екендігін ел біледі,
Қайтпайтын қайсар дейді ердің ері.
Тай күнгі тұрпатынан танылыпты,
Қанатты хас тұлпардың белгілері.

Туыпты Сарыарқада салқын белде,
 Кең ашып омырауын еркін желге.
 Талаптың тұлпарына ерте мінген,
 Қаратпай үміт күткен халқын жерге.

Ержеткен келешегін ойлап жастан,
 Аландап от басына айналмастан.
 Кемедей толқын жарып өрге жүзген,
 Тосылып, тас қазыққа байланбастан.

Ез болса, еске алады ел несіне,
 Құдайдың кім таласар бермесіне?
 Жұртының мұң мен зарын жыршы дала
 Құйыпты құйттайынан зердесіне.

Тіршілік бабалардан қалған талақ,
 Бір ғасыр бір ғасырдан алған сабақ.
 Санасын атқан таңдай ерте оятқан,
 Өндері Иманжүсіп, Балуаншолақ.

Білсе де көкке биік шарықтарын,
 Есінен шығармаған халық барын.
 Құстар кеп құлағына сыбырлаған,
 Абылай, Кенесары жорықтарын.

Көргендер дейді жарқын келешегі,
 Жігіттің төрге шыққан төресі еді.
 Езіліп ел дегенде ет жүрегі,
 Үзіліп тұратұғын емешегі.

Бесігін байтақ дала тербеген ер,
 Бойдағы бар асылын елге берер.
 Қыран құс торға түсіп құсаланған,
 Өлсе де бостандыққа шөлдеп өлер...

VII

Азулы, алған беттен тартынбаған,
Алмастай сөз сөйлесе жарқылдаған.
Сөзі мен ісі бірдей азаматты,
Өрқашан аға тұтып ел тыңдаған.

Билікте төмендеген, аспандаған,
Қазақ жоқ Жұмабекті еске алмаған.
Алдында Өзірейіл тұрса-дағы,
Айтарын бетіне айтқан – жасқанбаған.

Мақсаты, мұраты да айқын адам,
Жолынан ақиқаттың тайқымаған.
Барынша от пен суға салды оны да,
Зымиян, тас маңдайы тайқы заман.

Биліктің салқын төрін саяламай,
Күрескен, арпалысқан жан аямай.
Өз халқын жан-төнімен сүйе білген,
Жақсыны жұрт тұра ма аяламай?

Бастайды ақиқатқа жұрт аңызы,
Өшпейді оза шапқан тұлпар ізі.
Тайқымай ар жолынан Жұмабектей,
Ұлтына адал болу – ұл парызы!

Еңкейіп есігінен жылап кірген,
Өрқашан ел мұңына құлақ түрген.
Ұлтына қызмет еткен аяулыға,
Қамқорлық көрсетіпті құлап бірден.

Болса да біреулердің қызғанышы,
Ойғандай тасқа таңба қылған ісі.
Халқының келешегі қамықтырған,
Осқылап ет жүрегін тіл намысы.

Тұрғанмен аспан төгіп нұр шұғыла,
Тағдырдың ұрындық сан қырсығына.
Сол тұста Жұмабектей жігіт бар ма,
Ұлтының жамау болған жыртығына?!

Жақсының жаны бар ма елден аяр,
Қанатын алып қыран кеңге жаяр.
Болды деп мейірімді де, қайырымды да,
Көргендер ішкен асын жерге қояр.

Асаудың құйрық-жалын күзегендей,
Ол күнде заманды кім түзегендей?
Айтайын ерлігінің бір-екеуін,
Моншақтай бәрін жіпке тізе бермей.

Талайды тосын келіп өкіндірген,
Сұм ажал рұқсат сұрап жатыр кімнен?
Мерт боқты Ақтөбелік Өли қарттың,
Баласы Алматыда оқып жүрген.

Қақырап көкірегі сонда қатты,
Өлидің көзден жасы сорғалапты.
Мәйітті жеткізе алмай Ақтөбеге,
Қолының қысқалығы жанға батты.

Тізгінін қасіретке берген ғарып,
Жағалап сан есікті көрген қағып.
Қасқаның селт етпепті бірде-бірі,
Сіресіп орын алған төрден барып.

Мынаның безді ме деп бөрі иманнан,
Алдына Төшеневтың Өли барған.
Жарқырап сала берген кең ашылып,
Қуықтай қусырылған пәни жалған.

Келген соң арқа тұтып, сенім артып,
Жылатып қайтарады оны қайтіп?
Беріпті мініп жүрген самолетін,
Қайғылы қарияға көңіл айтып.

Биліктің отырмын деп биігінде,
Кейбіреу мұрнын көкке шүйіруде.
Бөлісіп көтеруге жүрек керек,
Халықтың қайғысын да, күйігін де.

Төріне шығармайды күнде жалған,
Түгескен тіршілікте кімнен арман?
Екі елдің басшылары кездескенде,
Пекинге Хрущевпен бірге барған.

Қанатын қаққанменен нұрлы аспанда,
Құс біткен жерге түсер түн басқанда.
Шын көрші болғанменен шекаралас,
Саясат жүрген жерде шын дос бар ма?

Қулықтың әр тал шашын санап өрген,
Қытайлар тау тұрғызар қара желден.
Маркстен қайта-қайта мысал айтып,
Сырғытып, сылдыр сөзге сала берген.

Төшенев бұған қатты шамданыпты,
Саңқ етіп, тыныштықты қақ жарыпты.
«Біз осы, қайда келіп отырмыз?» - деп,
Ширығып, сөз тізгінін қолға алыпты.

Шешенге шүйіліпті: «Тыңдаңыз!» - деп -
Уақытты рәсуә қылмаңыз? - деп, -
Негізгі мәселеге көшіңіздер,
Оқуға келгеміз жоқ мұнда біз!» -деп.

Сөзіне Жұмабектің тіліп өткен,
Сүйсініп Никита да жымың еткен.
Қатерлі – көсемдердің алдын орау,
Өздерін кем көрмейтін құдіреттен.

Нөсерде жарқылдамас жасын бекер,
Асылдар байқамасаң қасыңда өтер.
Кім мұндай төуекелге бара алады,
Тұқымың тұздай құрып, басың кетер.

Аспандап қонған жігіт басына бақ,
Жайнаса нұры көпке шашырамақ.
Бірін айт, бөрін айт та есіл ердің,
Көрінер кім екені осыдан-ақ!..

VIII

Алдыңғы жолын қуып арыстардың,
Жер үшін естен кетпес алысқан күн.
Сары аю сескенді де тартты аяғын,
Сұсынан айбат шеккен арыстанның.

Қиянат қай заманда тоқтамаған,
Ел ме екен өз арысын жоқтамаған?
Кез келсе отыз жеті қырғынына,
Төшенев қалмас еді оқтан аман.

Қараса дүниенің беті бері,
Халықтың орындалмас не тілегі!..
Қанатын қырыққанменен қырандардың,
Тебіндеп қауырсыны жетіледі.

Қаһарман керек етпес арашаны,
Жақсыға құдай өзі жол ашады.
Оңтүстік хан көтеріп күтіп алды,
Тіріліп келгендей бір Кенесары.

Күрестен қайда жүрсе тайынбады,
Бар қазақ Жұмабекті мойындады.
Елі мен жерін қорғап табан тозып,
Түк емес өкшесінің ойылғаны.

Беделі бұлтты жарған шың басындай,
Абырой бұйырады кімге осындай?
Ішінде қалың көптің жүрді ерекше,
Арқардың таудан түскен құлжасындай.

Жалғанның сырын білді, түбін көрді,
Сұмдарға халқын сатқан қырын келді.
Сыйлады бірге туған бауырындай,
Алдына ақиқаттың жүгінгенді.

Жамандар жолдастыққа жарамайды,
Құзғынды қарға ғана сағалайды.
Қыранды қыран танып көк аспанда,
Батырды батыр ғана бағалайды.

Анықтап өлі түгел болғамыз жоқ,
Талықпас тарландардан қалған із көп.
Жабырқап жан бауырым жүр ме екен деп,
Соңынан Момышұлы барған іздеп.

Сырласқан екі батыр оңашада,
Батырды батыр күтпей жараса ма?!
Баһадүр бабаларға тартып туған,
Шіркін-ай, осылардан ер аса ма?!

Айналған ұлы ерліктің құдіретіне,
Келеді Бауыржанның кім бетіне?
Ризалық білдіріпті інісіне,
Халқының ие болған құрметіне.

Көпшілік Жұмабекке үйірілген,
Алдына ақсақалдар жиі кірген:
«Түссең де, - депті Баукең, - мәнсабыңнан,
Түспепсің азаматтық биігіңнен!».

Елдіктің балта шапсаң кіндігіне,
Шалқыған зар боласың бұл күніңе.
Қазақты сырттан келіп жау ала ма,
Тілекші болса бөрі бір-біріне.

Төңірі жұртқа шуақ шашқан жанға,
Жерден де нұр сыйлайды, аспаннан да.
Мөлтілдеп жанарыңа жас келеді,
Баукең мен Жұмабекті еске алғанда.

Тоқтамай жылдар жылжып, сырғанар күн,
Өмірі кейінгіге үлгі олардың.
Еңсесі биік болса, ел де биік,
Ұлтына ұстын болған тұлғалардың.

Өлместей көрінгендер кеше мықты,
Жамбасқа қара жерді төсеніпті.
Ұмыта бастаса да аққан жылдар,
Оңтүстік ұмытқан жоқ Төшеневті.

Желкелеп арсыз билік шынжыр балақ,
Алмады жерімізді кім жырмалап.
Өзбек те, түркімен де ауыз салды,
Қойдай ғып қасқыр тартқан шын жұлмалап.

Өз еркің болмаған соң өз басыңда,
Қайнайды ашу-ызаң көз жасыңда.
Қайратты қалың шашың тік тұрса да,
Құның жоқ көк тиындық таз қасында.

Белгілі шабақ қандай, жайын қандай,
Күн қайда жаудың бетін қайырғандай.
Өзбекте кетті қанша қазақ жері,
Баласын анасынан айырғандай.

Құлдырап жан даусы құлдындағы,
Төшенев тағы жалғыз шырылдады.
Бірақ та өз дегенін істеп баққан,
Тоң мойын, тасыр билік бұрылмады.

Сөзіне түрмесе де заман құлақ,
Жабырқап, жасымады оған бірақ.
Қалың ел аман болсын деді ішінен,
Көп болса қатын-бала қалар жылап...

Қазақтың жоқ десек те шын дұшпаны,
Бүйірлеп жан-жағынан кім қыспады?
Айырылған ұлан-асыр сол аймақтан,
Қайтқаны – ұлтарақтай бір пұшпағы.

Сұғанақ көзін сатпай отыра ма,
Азуын басынбаса батыра ма?
Көп жерін алып қалды кең даланың,
Әйтеуір қайтты деген аты ғана.

Жолыңнан адал жүріп жаңылсаң да,
Халқыңа қызмет ет не қылсаң да.
Түгендеп қайтып алса кеткен жерді,
Кім қақты Қонаевтың қолын сонда?

Бұйырмас ашық айтсақ ел айыпқа,
Сүттен ақ, судан таза болайық та.
Әулие тұтқанменен айналасы,
Халықтың өкпесі көп Қонаевқа.

Өтірік өрге басып өрістемес,
Көпшілік тура сөзді теріс демес.
Еңбегін ешкім жоққа шығармайды,
Пенде ғой бірақ ол да періште емес.

Жер кетті, ел де кетті зар еңіреп,
Сол үшін сыздамасын неге жүрек?!
Төрт болып екі көзі күтіп отыр,
Ер туса, елін сұрап келеді деп.

Жүгірген жеткіншегі жер танымай,
Шашылып жатыр әлі ел тарыдай.
Батырлар көрінбей тұр баяғыдай,
Қайырсыз көбейгелі қалталы бай.

Ұлтыңа сүйінбесең, күйінбесең,
Қалайша дейсің ердің күйін кешем?
Жамылып алтын көрпе кімге керек,
Бақытқа бөленгенің үйіңде сен?

Ұшы ұзын замананың құрығының,
Жұмабек сезген мұны күні бұрын.
Тірлікте теріс қадам басқандардың,
Балшығы жуылмайды жұлығының.

Талайлар тазарта алмай былғанышын,
Өкінген анасынан туғаны үшін.
Алдыңнан шығады ертең айдай болып,
Аңдамай пенделікпен қылған ісің.

Киесін қадір тұтып ел мен жердің,
Ұлт үшін арманы жоқ өлгендердің.
Аузынан көп естідім осы сөзді,
Ерлігін Төшеневтің көргендердің.

Халықтың қасіретті толғайды іші,
Қияды жатқа жерін қандай кісі?
Жер үшін жан беріскен, жан алысқан,
Ежелден жер қайғысы – ел қайғысы.

Кең дала, асқар таудың қорғаны боп,
Қан кешіп, біздің қазақ сорлады көп.
Құлдасақ әлімсақтан бері қарай,
Тоқымдай жер сатқанның оңғаны жоқ.

Атады жер сатқанды жер киесі,
Қалың ел атажұрттың мәңгі иесі!
Тағзым ет, туған жердің топырағын сүй,
Болсаң да адамзаттың әулиесі!

Туған жер жұпар атқан жөргегің боп,
Жыласаң сусын берген шөлдедім деп.
Ұл болып жаралған соң бөрік киген,
Қорғамақ ел мен жерді – ерге міндет!

Жер үшін басын тіккен тәуекелге,
Кезінде Тәшеневтен ер өтер ме?
Болғандар бәсекелес онымен,
Түседі бостан босқа қара терге...

Жұмабек жасап кеткен ұлы еңбектің,
Шығады бас-аяғын түгендеп кім?
Күрмеуге келмей жатқан қысқа жіптің
Ұшына шылбыр жалғап жібермекпін.

Ісінен танылады ер мінезі,
Айқындап айтатұғын келді кезі.
Зорлықтың қанды көзі қадалғанда,
Сескенбей қарсы атылды жалғыз өзі.

Жарқылдап ұқсамаса ақ алмасқа,
Аяулы атажұрты тоналмас па?!
Қан тамған қылышынан сол заманда,
Кім барды бұл ерлікке одан басқа?

Бас бағып, бұға берсең сірә, қазақ,
Алдыңнан қайда барсаң шығады азап.
Үн қосар есіл ерге өттең сонда,
Неліктен шықпады екен бір азамат?

Қарасақ өлімізге, тірімізге,
Осы әдет жеткен біздің түбімізге.
Қонбайды бақыт құсы басымызға,
Біріміз тірек болмай бірімізге.

Болмаса қалың қазақ ала-құла,
Тепкіге түсер ме еді дала мына?
Қоржында Хан Кененің басы кетіп,
Сүйегі айдалада қалады ма?

Қайран ер қысқа өмірге болды қонақ,
Не пайда айтқанменен енді мадақ?
Қалдырдық біз де жалғыз Төшеневті,
Жауызға жұлмалатып қанды балақ.

Биліктің белгілі ғой сыры мәңгі,
Өлгенше қуғындады-қырына алды.
Халықтың жаны ашыды іштен тынып,
Тасада өлде кімнің қыбы қанды.

Өксіген өкініштің уын ұрттап,
Қайғысын кешегінің кім ұмытпақ?
Қазақтың қанға сіңген әдеті ғой,
Жататын жығылғанын жұдырықтап.

Көз жетпей бұл жалғанның түбіне шын,
Еріксіз тұңғыыққа үңілесің.
Зымиян, қара жүрек пенделердің
Келбетін танығанда түңілесің.

Мүсіркеп тірі жанды аяған ба,
Өркімді өз орнына қояды Алла!
Құсадан Жұмабектің жаны күйген,
Соңына өмірінің таяғанда.

Дүние көрінгенмен көңілге бай,
Ойпыр-ай, құбылады өмір қалай?
Бір кезде өзі отырған кабинеттер,
Есігін тарс жауыпты қабылдамай...

Сейілтер заман қайда ой түнегін,
Адамның берген Төңір қай тілегін?
Жарыса мәнсап құған жандайшаптар,
Таптаған ар-намысын сөйтіп оның.

Қайтеміз айғай салып жыртып өңеш,
Шындықты, адалдықты кім тілемес?
Халықтан жасырғанмен көп нәрсені,
Тарихтан бүгіп қалу мүмкін емес.

Жарқырап күн шығады, ай туады,
Болады күңгірт дүние айқын әлі.
Жасалған Жұмабекке қиянаттар,
Аузымен ақиқаттың айтылады.

Кім үшін от пен суға түсіп еді,
Кім оның қасіретін түсінеді?
Қиянат Жұмабектің жанын қысқан,
Қазаққа көрсетілген қысым еді...

Келетін зарықпай-ақ күнді күтіп,
Ерітер тағдыр мұзын кім жібітіп?
Түскендер құлғанадай қыр соңына,
Ақыры есіл ерді тынды жұтып...

IX

Мөңгілік орын тепті Шымқаладан,
Шырылдап қазақ үшін туған адам.
Көкжалдай үн шығармай көз жұмыпты,
Қасарып тістілерге жұлмалаған.

Түссе де империя тепкісіне,
Жасырып жан азабын кетті ішіне.
Тапсырып атажұртын артындағы,
Алаштың адал туған тектісіне.

Біртуар ондай қазақ бұл өмірге,
Қаймықпай қарсы шапқан «Кремльге»!
Бейнеті өзіменен бірге кетті,
Бейнесі қалды елінің жүрегінде!

Баһадүр бабалардың жолын жалғап,
Ол кетті ұлан байтақ жерін қорғап.
Ұлтына тірек болған ұландардың
Тілегі әрқашанда орындалмақ.

Ықтырып аласұрған көксоққанды,
Жерінің тұтастығын сақтап қалды.
Айбатты арыстандай азаматын,
Кең дала күрсінеді жоқтап мөңгі!

Разы атамекен батыр ұлға,
Диюды жеңіп шыққан ақырында.
Кеткенде алты облыс қайтер едік,
Алпауыт Ресейдің тақымында?

Түскенде тар кезеңде ерегеске,
Қорғайтын туған елін ер емес пе?!
Сарыарқа сағым ойнап шалқып жатқан,
Күн сайын Төшеневті салады еске!

Тарихи куә болып ерлігіне,
Ағыттық жыр тиегін енді, міне.
Үлесі қосып кеткен ұшан-теңіз,
Халқының мызғымайтын Елдігіне!

Қиянат қараңғыға жасырынды,
Ел үшін өлген ердің басы құнды.
Жанары жұмылғанша қайран сабаз,
Ішінен тынды көксеп осы күнді!

Қиюын келтіруге Төңір епті,
Мұратқа ол жетпеген елі жетті.
Рухы разы боп жатқан шығар,
Түгендеп төрт құбыла – төңіректі!

Өткізген елегінен сан сүзгінің,
Көргенбіз саясаттың арсыздығын.
Ойнатқан өңгіртаяқ төбемізде,
Өзіне бермей елдің өз тізгінін.

Тұрғанда арман гүлдеп, үміт көктеп,
Тектінің қисыны жоқ құрып кетпек.
Қисаймай аузы-мұрны кім айтады,
«Қазақта көш бастайтын жігіт жоқ» деп?

Жарасқан тал бесігі кең далаға,
Бақыттың құсы қанша қонды анаға.
Аманда асыл кіндік, алтын құрсақ,
Көшелі ұл тумайтын ел бола ма?

Дүние төңкерілер толқындаса,
Кім туды Абылайды ел тумаса?
Буаз бұлт буырқанып бусанады,
Найзағай жасын атып жарқылдаса.

Ездерді ешкім жоқтап сұрамайды,
Ерлердің тіккен туы құламайды.
Даланың дара біткен данышпаны,
Кім туды қазақ тумай ұлы Абайды?!

Тереңнен сөз шықпайды толғанбаса,
Бір асыл бір асылға жалғанбаса.
Алаштың арманда өткен ардагері,
Әлихан қайдан туды ел болмаса?!

Өткердік үдей соққан дауылдарды,
Арқалар ердің жүгі ауыр мәңгі...
Айтайын қайсы бірін арыстардың,
Кім туды қазақ тумай Бауыржанды?!

Алқынбай өрге сүйрер көшін анық,
Бұл қазақ ұл тумаса несі халық?
Картасын Қазақстан көрген сайын,
Толғанам Төшеневті есіме алып...

Күндерге көз жіберсем алыс қалған,
Ақмола өркімдерге қоныс болған.
Тәуелсіз Астанаға таңырқайды,
Кешегі қайран дала жанышталған.

Кезінде селт етпеген мына көпке,
Кеудеңе запыран боп тұнады өкпе.
Даласын кескілетпей қорғап қалған,
Қарыздар бүкіл қазақ Жұмабекке!

Жер үшін ұйқысыз таң атырды елім,
Ұрпаққа үлгі етейік батыр жолын.
Өзі аман алып қалған алты бірдей
Облыста бір аудан жоқ атында оның...

Өткеннің бүгінге де қатысы бар,
Ерлердің елін сүйген аты шығар.
Қасқайып Астананың қақ төрінде,
Тұруға ескерткіші қақысы бар!

Құласа қызметінен күні батып,
Аты өшер талайлардың тірі жатып.
Мәнсаптың құлы болу – зор қасірет,
Ұлтының ұлы болу – ұлы бақыт!

adebiportal.kz>Әдеби үдеpic>view/15810

НАҒЫЗ ХАЛЫҚ ҚАҒАРМАНЫ

Төшенев туралы толғау

Ғұмыр кешсең жалғанда біразырақ,
Көлденеңдеп алдыңнан тұрар сынақ.
Ел тарихы солайша қалағандай, —
Тұлғаларға тап келген сындарлы шақ.

Жасағанның бірі еді ел тарихын,
Өзгертпек боп халқының тұл тағдырын.
Қыран сынды қалып өз биігінде,
Орын алды жадынан ұрпағының.

Ел басқарды ешкімге жалтақтамай,
Шені биік біреуге жалпақтамай.
Басшымын деп басынбай жан баласын,
Бір-біріне қосшыны айтақтамай.

Хан баласы секілді нық сөйледі,
Би баласы секілді тік сөйледі.
Бетің-жүзің бар демей, кім болса да,
Айтты сөзін ірікпей көкейдегі.

Қайраткердің қашанда қомақты ісі,
Тегеурінді, пәрменді қуат-күші.
Кездейсоқтық болмайды қолға алғаны,
Тиянақсыз қалмаған бір актісі.

Естеліктер төгіліп ілтипатты,
Ағытылды өңгіме жыр сипатты.
Азаматтығы хақында жылы сөздер,
Жарқ еткізіп жаққандай нұр шырақты.

Биіктеткен шоқтығын кеңселердің,
Тұлғасы мен мерейі еңселі ердің.
Төшеневтей халықтың ардақты ұлы –
Көрсеткіші қым-қуыт кезеңдердің.

Қырық бір жыл түспеген ат үстінен,
Билік, кеңес ісіне қатысты кең.
Терістікте облатком төрағасы,
Батыста обком хатшысы боп істеген.

Бес жыл бойы тапжылмай ел ағасы,
Болды Жоғарғы Кеңес төрағасы.
Министрлер Кеңесін басқарған жыл,
Орталыққа жақпады ерен басы.

Ұланғайыр аумақты алып жатқан,
Қазақ жері ғаламат әлімсақтан.
Көптен бері «тәрбие алаңы» боп,
Өр қадамды мәскеулік зәлім баққан.

Жарқылдатып тұрған соң айбалтасын,
Дар ағашқа басыңды байлатасың.
Алып елді басқару оңай емес,
Керек үлкен шеберлік, айла-тәсіл.

Шаруашылық, өндіріс, өкімшілік,
Қай-қайсысын меңгерген жетік біліп.
Өр салада отырған үш басшыға
Қажет абырой мен зор жауапкершілік.

Ел басқарып, қанеки, бақты сына,
Төзу керек, бөрі аздай, ащы сынға.
Сан қырлылық үш бірдей саладағы,
Жүктеледі Үкімет басшысына.

«Алдың жалын, артың мұз» кер заманда,
Ағат басу – тайқу де жер табанда!
Ел мүддесін Кремльге жеткізе алу –
Тиесілі жүректі ер данаға!

Батыл түрде өткізу елдің мұңын,
Жасай алмас қарекет Көрұғлының.
Тек санаулы санаткер үлесі бұл,
Жанпидалық өсірер ердің құнын.

Тың «көтерген» жаңғалақ Никитаны,
Хан көтерді кеңестің құл-құтаны.
Тасы өрге домалап, аспанға ұшып,
Кең жемсауы салбырап, жұрт жұтады.

«Құры шөп» деп атады Хрущёвты,
Жүгері екті жұрт лағып, бұрыш екті.
Ақ дегені алғыс боп, құдауөнда,
Қара дегені қарғыс боп, «дұрыс» депті.

Төрт-бес жылда дүрілдеп Тың өлкесі,
Хатшылары боп алды ел еркесі.
Коломиец, Соколов, Мацкевичтер –
Кемелсіген кеңестің кеңкелесі.

Орталықта қонақтап жазы-қысы,
Алматыға келмеді бағынғысы.
Кіргісі кеп Мәскеудің қолтығына,
Ертелі-кеш қоздатар табылды «ісі».

Көздегені – не Орталық, не РСФСР,
Қазақстан шапанын, мейлі, сыпыр.
Қайта-қайта ЦеКа-ға арызданып,
«Бағынамыз тікелей», дейді сығыр.

Обалы не, таппады олар тыным,
Күтті асыға ресейлік болар күнін.
Хрущёв те нешеме амал іздеп,
Политбюро алдында толғар мұңын.

Тек Жұмабек Төшенев болды қарсы,
Қарап тұрсам, сол кездің жолбарысы.
Жанталасып баққанмен өңкей доңыз,
Таппай қалды шешімін долбар ісі.

Дамыл таппай Ахметтің Жұмабегі,
Тыным бермей ашуы, ыза-кегі,
Жөн білетін, беделді Косыгинге
Кіріп айтқан уәжі ұзақ еді.

Жеке-жеке сөйлесіп басқамен де,
Тіл табысып жаспен де, қасқамен де,
Қазағымның шұрайлы ғажап жерін
Сақтап қалды Төшенев бір қатерден.

Қарекенің бір табы – Ақбурадан,
Көп оқыған, көп білген алғыр адам.
Тура жолды халқына көрсетердей,
Толған айдай маңдайы жарқыраған.

Төл перзенті Ақмола даласының,
Арманы үлкен баласы алашының.
Алтын бесік – Аршалы аман бе екен,
Елі есен бе әкесі, анасының?..

Бейпіл сөзбен хохолша боқтап алып,
Никита таз мұнымен тоқтамады.
Сағы сына қоймаған доңыз неме,
Оңтүстік аудандарға оқталады.

Бөлшектеуге кірісті түстігімді,
Алау қырды алмақ боп, ыссы құмды.
Десек те, «өзбек өз ағам, сарт садағам»,
Қалай қиып бересің жер мен суды?!

Бостан еді Бостандық ауданы онда,
Жер бергенше, өзара сауданы онда.
Комиссия құрылып, кірісті іске,
Төрағасы – Төшенев. Алла, қолда!

Біріншіміз ол кезде Лёня ағай-тын,
Құдай оңдап, көнетін райдан қайтып.
«Мал өсіруге мәні зор, су мен қуат
Көздері мол», - деп жазды жөнін айтып.

«Беру өте тиімсіз», «негізсіз» деп,
Жеті адамның қолы бар, тегіс тізген.
Елу бестің бірінші маусымында,
Күмәнді істі төмамдап, бекіткізген.

Қарсылыққа алайда қарамастан,
Қара күшін қолданып дара қасқаң,
Он екінші қарашасы елу бестің,
Бізді жерден айырып қара басқан!

Тұтас аудан берілді акамызға,
Жер-су беріп біз енді жағамыз ба?
Үкім еткен Хрущёв пен Ворошилов,
Екеуінің айналған аты аңызға.

Аты аңызға айналған, анекдотқа,
Осы жерде, ағайын, көне, тоқта:
Тірі болса бүгінде, сұхбат жасап,
Берер ме едік шырығып, өлде сотқа?..

Жүрмеген соң Мәскеудің айдауына,
Никитаның айналды қас жауына.
Босатылып қызметтен, шен төмендеп,
Аткомдағы¹ оралды «астауына».

Қолына алып ғылыми жұмыстарын,
Докторлығын діттеді тума дарын.
Өркендету жолдарын іздестіріп,
Сан жыл бұрын ойлапты ауыл қамын.

Рас, «жақсының артынан сөз ереді»,
Өділеттің барлығын көз көреді.
Күні кеше ештеңе айтпаған ел,
Танымастай бүгінде өзгереді.

Қазанында дәуірдің қайнап піскен,
Өтіріктің сіңірін шайнап тіспен,
Қайтпас қайсар қайраткер өтті өмірден,
Тас қамалды жасындай жайпап түскен.

Ел ағасы, қамқоры, жанашыры,
Қалаулы да біртуар алаш ұлы.
Жақсылығы ешқашан ұмытылмас,
Таза көңіл, адал іс – бар асылы!

Қағылады өлі де жаһан шаңы,
Қарама-қайшылықтар – заман заңы.
Елін, жерін қорғаған қызғыш құстай,
ТӨШЕНОВ –
НАҒЫЗ ХАЛЫҚ ҚАҒАРМАНЫ!

¹ **Атком** – атқару комитеті

Күнбағыс елі – Бағысым
(Елу жылдан соң)

Күнін баққан Төшкен жаққа телміріп,
Түстікте бір жатса керек ел тұрып.
Бағусыз қап, күтімсіз қап ашынып,
Бас көтерген қаны тулап ер түрік.

Бағбан болу емес өсте жұмбақ іс,
Күн көру жөн бөлкім егіп күнбағыс.
Шекілдеуік шағып өзің бір мезгіл,
Дөнін сатсаң, майын сатсаң – шын табыс.

Бағысстан атанды жұрт жан баққан,
Құр бостекі көмек күтіп жан-жақтан.
Отанының бір отауы бола алмай,
Бөтен болды кірме қырғыз, қалмақтан.

Басшылардың жетпеді ме білігі,
Өлде себеп – билік немкеттілігі?
Өлде әкім мен ел арасы тым алшақ,
Осында бір жеткізбейтін күлігі?!

Жанашыры болуға да жарамай,
Жанбауырға қазекемнің сараңы-ай:
Өзбекті де теппей жүрген өзекке,
Қырғызға да жүрген қырын қарамай...

«Құрсын бүйткен күнкөріс пен жанбағыс,
Тірлік кеше алмаған соң таңдап іс.
Екі елдің де азаматы емеспіз,
Елсізбіз бе, айтшы, кімбіз сонда біз?!

Елден бөлек саяқпыз біз, дарамыз,
Тұтас дене терісінде жарамыз.

Тоқішектің бүйіріне ілінген
Соқырішек сияқтанып барамыз.»

Бағысстан, жүрегінді мұң езген,
Бағыт ұстан қайтпас қайсар мінезбен!
Кішкентай ел, Бақыт болсын бағытың,
Төрешілдік қалдығымен тірескен!

Сен – адасқан ұлсың, дұрыс жоралғың,
Келеді әсте елге қайтып оралғың.
Ел құптайды, түсінбесе төрелер,
Тайма жолдан, болса дағы өр – алдың!

Postscriptum

Не қосуға болады наза-мұңға,
Естіп-көріп білгенді жазамын да.
Ойда жоқта кейіннен бір іс болды,
Сыйлығы ма жазмыштың, мазағы ма?

Шертолғаудың ренжіме аз-кеміне,
Орын бере алмасам ел кегіне.
Бір-ақ сөтте шешілді бар мәселе,
Тартуы ма тағдырдың, төлкегі ме?

Кәрімовпен кездесіп Назарбаев,
Барлық түйткіл әп-сөтте болды ғайып.
Аты шулы Бағыс пен Арнасайым
Өзімізге еңіреп келді қайтып.

Бағыстың да сонымен жанды бағы,
Әуелеп бір өн кетті шалқымалы.
«Елу жылда ел жаңа» деген осы,
Бауырымның тарқады бар құмары...

Бағысстан!

Сен – Қазақстанның бір бөлшегісің,
Шыдам, төзім, іңкөрлік өлшемісің.
Өшінді алдың өзекке тепкендерден,
Құтты болсын бейнетті төл жеңісің!

Бақ тайдырған тағдырмен таласың бар,
Сор қайнатқан тірліктен аласың бар.
Нендей сұмдық екенін бөлшектену
Ескерту боп тарихта қаласыңдар!

*Қазақ хандығының 550 жылдығына орай Қазақстанның
ірі мемлекет қайраткері, ұлт жанашыры, ел қамқоры,
халқымыздың біртуар перзенті Жұмабек Ахметұлы Тәшеневтің
100 жылдығына арналған «ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ СИМВОЛЫ
– ЖҰМАБЕК ТӨШЕНЕВ» атты республикалық ғылыми-
практикалық конференция материалдары. – Қарағанды, 2015.
93-102-бет.*

Бақытжан Тобаяқов

ЖОЛБАРЫС ЖҮРЕК ТӘШЕНЕВ

Ашылды тарихымның бар қақпасы,
Асылдың болар өр кез нар жақтасы.
Жүмекен жұлдыздайын жарқыраған
Қазақтың мандайалды марқасқасы.

Кеңестік кезеңде құл тайтандады,
Көсемдер көсем сөзді айта алмады.
Жүмекең қиып түсер қылыш сөзбен
Алаштың ардакүрең майталманы.

Өлемге айғайлатып атым барды,
Пөленде жерім менен затым қалды.
Жүмекең ақ жалды арыстандай
Қарамай қазған орға атылған-ды.

Дау шықса, басатұғын батпан келім,
Жау шықса, бетегейден аттан дерім.
Жүмекең топты жарған Толағайдай
Аймаңдай асылзатты ақтаңгерім.

...Елді іздеген небір мансап төрінде,
Бергізбеген желікбасқа жерін де.
Туар ма Жүмекеңдей Таңшолпан
Қазағымның қара аспанды көгінде!

Ашамыз азат жолда асыл кендер,
Қазақта туған шіркін жасын ерлер.
Көктей бір шолып өтсең сол ерлерді
Мерейің шалқып-тасып, тасың өрлер.

Өлексе татымсызды жебір пұлдар,
Басқарған елімізді тегі құлдар.
Дес бермес сондайларға, содырларға
Қазағым тудырған ғой небір ұлдар.

Қасқайып қарсы тұрған өктемдікке,
Сайысқан озбырлармен өткелдікте.
Атасам Төшеневтей асқақ ұлды
Жеткізген алашымды беткейлікке.

Жолбарыс жүрек,
Арыстан білек,
Дөкейімен орыстың алысқан түлек.
Отаршылмен күресті ұрпақ үшін
Игілікті жерден де, ғарыштан тілеп.

Озбыр орыс отарлау пиғылы нән,
Айырылған ғой қадірден, сый-құнынан.
Тартып алам дегенде қазақ жерін
Таяқ жеген апайтөс түйғынынан.

Есек дәме бес облыс қарпып қалу,
Теспей сору сол жерді, шартықтану.
«Төйт», - деді Төшенев Мінберлерде:
«Мұның енді дандайсу, артық бару».

Қызыл бет, шошқа бітім, тақыр басты
Хрушевтей «көсеммен» шатырласты.
«Қазақ тірі жүрсе егер, – деді Жүкең,
–Тұтамдай жерін саған татырмас-ты.

Бар қадірім жерімде, сыйы мұнда,
Зілмауыр жүк қазақтың иығында.
Келіспесең әйтпесе кездесерміз
Ұлттардың біріккен ұйымында».

Жұдырық солай тиген қиын қыртқа,
Тіккісі келетұғын үйін сыртта.
Содан бетер Жұмекең аты мәшһүр де
Барша алашқа, дүрмекті дүйім жұртқа!

*Тобаяқов Б. Метамарфоза: өлеңдер, толғаулар. – Астана:
«Арда», 2017. 125-127-бет.*

Қорғанбек Аманжол

МІНЕЗ

Болмаса да оңып тұрған мінезім,
Мінездіні ұнатамын мен өзім.
Кейбіреулер көмекейін ашқанша
Көре қоям көкейінің өңезін.

Өлмисақтан «мінез – адам сауыты»,
Мінез – кейде кесір,
Кейде мақпал, мауыты.
Мінезділер мінсіз емес десек те,
Монтаны көз мінезсіздер қауіпті.

Жайып салған сақараның ғажабын,
Сайып салған Сарыарқаның саз әнін,
Көтермейтін көрінгеннің мазағын -
Қайда менің жылқы мінез қазағым?

Қайда ғажап күйлеріңнің мінезі,
Құсқанатты билеріңнің мінезі?
Кесіп айтқан ер жігіттің мәрттігі,
Кесік айтқан билерімнің мінезі?

Болмаған соң бөрі мінез ірілік,
Неге керек күйбең қаққан тірілік?
Қалмай, сірө, бара ма бұл қазақта
Шалқайғанға - шалқаятын кіділік.

Тексіз емес. Түп тамырдан текті едім.
Кексіз емес. Махамбеттей кекті едім.
Бетсіз емес. Жер қорғаған Жұмабек,
Ел қорғаған Баукеңдердей бетті едім.

Өткелдері көп болса да - өткенің,
Басып тұрып баба мекен көк белін,
Көкбөрілік мінезіңнен ажырап,
Қойдан қоңыр қоңсы болған неткенің?!

Жә, налыман! Күдерімді үзбеймін.
Тек-қасиет маржандарын тіздеймін.
Кендебайша Кер Құламды жебелеп,
Қазағымның қақ мінезін іздеймін.

06.04.2019

*Қорғанбек Аманжол. Мінез // Қаламгер қолтаңбасы // Еге-
мен Қазақстан. – 2020. – 19 ақпан.*

Баянғали Әлімжанов

ЖҰМАБЕК БАТЫРДЫҢ ЖҰЛДЫЗЫ

Ақ боран, қысы қатты, қары қалың.
Солтүстік сары алтындай соры қалың.
Шынардай мұздақ тасты жарып шыққан
Ұлдары ойы терең, жаны жалын.

Тарихтың ой жүгіртсең ар жағына,
Жер үшін садаға боп мал-жаны да.
Атойлап Алаш ұлы қарсы шапқан
Жоңғардың жалақтаған қанжарына.
Жұрт болып жігін тауып жол бермеген
Жымысқы жандаралдың жанжалына.
Қып-қызыл қанға батып атамекен
Қалың жау шел құрса да жан-жағына,
Зеңбірек зірк-зірк етіп, доп жаудырып
Замана астан-кестен болғанында
Қасқайып туған жерді қорғап қалған
Мың алғыс ата-баба аруағына!

Бұйығы бодандықтың заманында
Лаж таппай ақ патшаның амалына.
Шұбар төс, шынжырбалақ шонжарлардың
Шұрайлы жерден тайып табаны да,
Алқаптар айналып кеп түсе берген
Ақшалы алпауыттың аранына.

Көрсек де қиғаш қылық бөтендерден,
Даланы емін-еркін мекендеген,
Тағы да талай зардап тартты қазақ
Кеңестік кеңеспейтін көсемдерден.
Картаны қарындашпен бір-ақ сызып,
Жеріңді қайшыменен кесем деген.

Мың тоғыз жүз елу төрт
 Жылқы жылы келгенде
 Қазақстан жерінде
 Тың игеру басталды
 Әлемде бұрын болмаған
 Мұндай үлкен көлемде.
 Тербеледі тың дала
 Деп айтылды өлең де.
 Ерендердің еңбегі
 Бейнеленді өнерде,
 Масайрамай қайтеді
 Біз керемет дегенге.
 Көзсіз сеніп көсемге
 Тасқұдайдай табынған
 Көңілі соқыр керең де.
 Төбесінен тастаған
 Алданып тиын-тебенге
 Қара халық тер төгіп
 Бейнетін тартқан төменде.
 Саналының ақылын
 Құрсаулап ұстап шегенде,
 Көңілден туған көп ойды
 Қуырып алып шөгенде
 Көжедей құйған тегенге.
 Осының бәрін көргенде
 Сабыр сақтау оңай ма
 Зерек туған беренге.
 Ерлердің шері тарқамай
 Айналған беріш, шеменге.
 Арғымақты ақсатар
 Тұяққа қаққан шегең де.
 Өрелі жанды оңдырмас
 Өкшеге кірген тебен де.
 Тарылмай қоймас тынысың
 Темірдей шеңгел тарбиып
 Төніп тұрса төбеңде.

Оңай емес ойласаң
 Тың игеру дегенің
 Қатпар-қатпар құбылыс
 Көп сыры жатқан тереңде!

Жайылып жер-жаһанға дауыстары.
 Тынымсыз алға қарай қарыштады.
 Тұяғы тұлпарлардың тиген жерді
 Трактор шынжыр табан жаныштады.
 Ұлы еңбек, ұлы дастан он сан ұлттың
 Тағдыры бір арнада табысқаны.
 Қып-қызыл қиянат қой бір жағынан
 Тапталса ата жұрттың намыстары!

Бульдозер бір-ақ сүзіп зиратыңды,
 Ескерткіш ескі қорым қиратылды.
 Ана тіл, ата дінің қысым көріп
 Қыл бұрау тартқан сымдай ширатылды.

Тың төсін тілген кезде түренімен
 Қазақтың қан саулаған жүрегінен.
 Жазылса жан жарасы жазылар тек
 Қалтқысыз шын достықтың тілегімен!

Кең дала төңкеріліп шыр айналды.
 Тың өлкесі - Целинный крайланды.
 Темірмен түп-тамырын қопарып ап
 Жұтуға түгелімен ыңғайланды.
 Қазақтың бес облысы Солтүстігін
 Қосуды Россияға шын ойланды.
 Бар ма екен қазағымнан басқа халық
 Көтерген қыңқ етпестен мұндай лаңды?

Күштінің жөн таңдай ма үстемдігі.
 Назары несібеңе түскен күні.

Бұл аймақ бетке шыққан қаймағындай
 Даланың ұлан-байтақ үштен бірі!
 Советтер Одағының ел ағасы
 Жарқырап Хрущевтің дана басы.
 Мәскеуге қазақтарды шақыртыпты
 Әрине, ішуге емес қонақ асы.
 Қағады арқасынан Төшеновті
 Совминнің Қазақстан төрағасы:

«Бір бауыр тату-төтті болайық та,
 Жер де ортақ, су да ортақ қой халайыққа, -
 Бірінші секретарың күлімдейді
 Кеңесі жүріп тұрған талай ұлтқа,
 Соқамен ескіліктің тоңын жыртып
 Орақпен достық дәнін орайық та.
 Сыздатпай Солтүстікті соқыр шектей
 Ресейге тұтас қоса салайық та.
 Сіздің ғана қаулыңыз керек боп тұр
 Қайтеді көнбегенде Қонаев та,
 Бұл өзі негізінде шешілген іс
 Қағаздап, заңдастырып алайық та!»

Жұмабек Никитамен дос-жар еді.
 Бас қосса көп қызықты бастар еді.
 Мәз-мейрам, арқа-жарқа араласып
 Өзілді түйдегімен тастар еді.
 Тастамай сөзін жерге, төс қағысып
 Тапсырған жұмысын да қоштар еді.
 Бірақ та мына сөздің жөні бөлек
 Иықтан қара аспандай басқан еді.

«Кремль көк тіреген кемел сарай.
 Екі етпей дегеніне көнгем талай.
 Сіз басшы, сөзіңіз заң... Кешіріңіз,
 Бөлшектеп туған жерді берем қалай?!

Қалса да амал қанша, көңіл мейлі,
 Өділет ойыңыздан көрінбейді,
 Біртұтас республика Қазақстан
 Жырымдап жер мен суы бөлінбейді!»

Тілімді мына қазақ алмады деп,
 Хрущев қып-қызыл боп долданды кеп,
 Төшенев тайсалмады қаһарынан
 Кеткендей Алпамыс пен Қобыланды боп,
 Күмбезін Кремльдің кернеп кетті
 Басшының ащы айқайы салған үдеп!

«Бәрі де жері емес пе Эс-сес-сердің.
 Эс-сес-сер болмағанда өспес едің.
 Ойыма алғанымды атқармасаң
 Мен саған өле-өлгенше өштесермін.
 Кісендеп, ауыздықтап, торға қамап,
 Төбенді сүйменменен көп тесермін!»

Үстелді қаһарланып соққылады,
 Үндемей көтерілді көп шыдады.
 Ол кезде тырп етуге шама қайда
 Соққыға себепкерді жоқ қылады.
 Це-Каның мүшелері іштен тынды
 Секеңдеп Хрущевтің қос құлағы.
 Жұмабек жымнан атқан жолбарыстай
 Қып-қызыл қос құлақты осқылады:

«Қылып ал қыларыңды, пісіріп же,
 Тірідей отқа қақтап, тұшынып же,
 Уатып сүйегімді, күлімді шаш
 Көнбеймін мұндай қорлық ісіңізге.
 Қазақтың жерін қылғи салам деген
 Ой кірмесін өң түгіл түсіңізге!»

Бетіне ешкім келмеген,
 Келмек түгіл бетіне
 Басын шайқап көрмеген
 Мұндай жауап басшының
 Қамшыдай батты етіне.
 «Бұл қайдан шыққан жұмыс?» -деп .
 Қарыс азу - құрыштай
 Қырш-қырш шайнап әр сөзін
 Қандырды құлақ құрышын
 Қырыс мінез Хрущев.
 Жолдастар басын шұлғиды
 Не десе де дұрыс деп,
 Бұрыс десе бір беле
 Кетеді үлкен ұрыс боп.
 Қызыл хатшы қаһарман
 Ысқырып тұр жылтылдап
 Қиып түсер қылыш боп!
 «Зардабын көп тартарсың бұл қатаның
 Алмайды сәлеміңді бір қатарың.
 Өзіңнен төмендерге кіріштар ғып
 Мен саған тек түсінде тіл қатармын.
 Құны жоқ қуыршақтың сөзін қайтем
 Өкімді Москвадан шығартармын!»
 Қиқулатса Хрущев
 Атлантика бір аунап
 Шошынатын жарты әлем
 Құйын ба, өлде жын ба деп?
 Үрпек бастар үйірі
 Төбелдей топқа төніп тұр
 Үрей - құтын ұшырып,
 Ушыққан сайын ура деп.
 Қадалғандай жүрекке
 Улы жебе тура кеп.
 Сыбырлайды сақтық үн
 «Бас сауғалап бұға кет!»
 Көне салса «лөпбайлап»

Айғай да жоқ, шу да жоқ.
 Темір тағып төсіне
 Даңғазалап насихат
 Жар салады жалғанға
 Жер жүзілік тұлға деп,
 Атамекен жері үшін,
 Исі қазақ елі үшін,
 Шыбын жаны шырылдап
 Жалғыз шықты майданға
 Жалаңтөс батыр Жұмабек!
 «Ұлы едім қазақ деген бір атаның
 Тереңнен төрт мұхитты тулатармын,
 Бұтарлап отар елдей жұтпақшы деп
 Мен сізді ай-әлемге шулатармын!
 Жер берген құдай дарқан қазағыма.
 Көнбейді ол құйтырқыға, мазағыңа.
 Өтпейді ешкімнің де өңешінен
 Тас болып тұрып қалар тамағына!»

Хрущев Төшеновке кектенеді.
 Тектіге кектенуі тектен бе еді?
 Орайын келтіріп ед орап әкеп
 Жұмекең жәрәйт десе, біткен еді,
 Қазақтың бес облыс атырабы
 Ресейдің қоластына өтпек еді.
 Қарумен қанша ғасыр тындырмаған
 Шаруаны бір қаулымен реттер еді.
 Хрущев қазақ жерін ала алмады.
 Жер-көкке Жұмабекті жамандады.
 Қуғындап, қызметінен төмендетіп
 Сындырып қор қылуға амалдады,
 Басына бұлт төнгенде Төшеновке
 Бір қазақ арашашы бола алмады,
 Жүргендер Жұмекелеп сырт айналып
 Өзіне сол керек деп табалады.
 Сынбады, батыр бірақ сына алмады.

Тыс қалып тіршіліктен бұға алмады.
 Мысықтар пеш түбінде көзін қысқан
 Ұғар ма жолбарысты бұғаудағы.
 Тұрды оған өмір бойы қуат беріп
 Алаштың азаттығы – ұлы арманы!

Ежелден қилы-қилы тарих қалған.
 Аңыз көп үлгі тұтар алыптардан.
 Уақыттың таразысы елеп-екшеп
 Кімнің кім екендігі анықталған.
 Ерлігі Төшеновтің тым ерекше
 Намыстың оты болып жанып қалған.
 Шайқасып жалғыз өзі жаннан кешіп
 Қазақтың жерін аман алып қалған!

Төшенев келіскенде бас сауғалап
 Қалып ед қазақ мәңгі масқараға.
 Ресейдің меншігі боп кетер еді
 Тау, орман, көл мен дала, баспанаң да,
 Көкшетау, Бурабай мен Қызылжарың
 Ақмола, Павлодар мен Қостанай да,
 Басқаның босағасы болар еді
 Бүгінгі бәйтерегің – Астанаң да!

Тағдыры ұлы ерлікке жолықтырған
 Ел үшін кету бақыт, болып құрбан.
 Биік ой, асқақ сезім бойын билеп
 Даңқты ел тарихын толықтырған
 Партия солдатты боп жүрсе дағы
 Жүрегі қазағым деп соғып тұрған.
 Ең жарық жұлдыздардың бірі Жүкең
 Азаттық аспанында жанып тұрған!!!

Өлімжанов Б. Ғарыш пен қазақ. Өлең-жырлар. – Алматы:
 «Таймас» баспа үйі, 2015. 113-119-бет.

Бейсен Ахметұлы

ШЫНЖЫРЛЫ ЖОЛБАРЫС

*(Алаштың алыбы
Жұмабек Төшеневтің
туылған күніне арнау)*

Қатыгез тағдырдың жібіне байланған,
Қаймана қазақтың бағына айналған.
Шынжырлы жолбарыс атанған

арысым

Ата жау сескеніп, патша да ойланған.

Бір ұлы перзенті қаймана қазақтың,
Тарихы табылған ішінен тозақтың.
Шұбар төс баһадүр Жұмабек Төшенев
Өзіңе қарыздар қайырлы азат күн!

Ар-ұждан алдында ұмытқан барлығын,
Жері мен елі үшін құрбан ғып

тағдырын.

Билік пен байлыққа сатылмай атылған
Өзіндей батырға мәңгілік тағызым!

Қадірді білмедік батырым барыңда,
Байланған кез еді отарлы тағдырға.
Бостандық жолында еселі еңбегің
Мәңгілік сақталар ұрпақтың жадында.

Тәуелсіз елім бар, көк туы жайнаған,
Айбарлы Астанам жеріңде қорғаған.
Төшенов мектебі, білім ап әр балаң
Төшенов көшесі бойында ойнаған!

Тәшенов ескерткіш-музейін аралап,
Барады ұл-қыздар тарихи сабақ ап.
Жасайды мәңгілік Алаштың ұлдары
Қорғаймыз отанды – мәңгілік аманат!

12.02.14

<https://abai.kz/post/38124>

Мирас Асан

**ЖҰМАБЕК ТӨШЕНЕВ
РУХЫМЕН СЫРЛАСУ**

Мен сенің алдында аға, ұяттымын,
Тап кеп тұр қиянатқа қияқ қырың...
Жерлерді өзің қорғап қалған кеше,
Мен бүгін сатып жатқан сияқтымын!

Саған қарар бетім жоқ енді менің,
Берені едің, ұлтыңның белдігі едің!
Шекара деп табандап тұрмақ қайда,
Шетел асып кетуде шенділерім!?

Саған қарар бетім жоқ, түкір маған,
Төріме кеп кім қалды құтырмаған?
Тасың кетсе бір түйір жат қолына,
Болар едің кеткендей бүкіл далаң!..

Саған қарар жүзім жоқ, кешір, аға,
Құлайын деп әрең тұр қосым, аға!
Бастырмап ең көпірге байтағыңды,
Кетіп бара жатса да басың, аға!

Сенен өтіп жау бері аса алмады,
Көуір келіп кеудеңді баса алмады.
Жолбарыстай атылған жауға қарсы,
Рухыңнан айналдым, о сондағы!

Жыққысы кеп атыңды жарға бөрі,
Қара ниет қарғалар қарманады.
Ақ найза ұстап түстікте тұрғандайсың,
Өлі күнге күзетіп сары даланы!

Кенесің – жер үшін деп қан қақырған,
Мөдесің – жер үшін деп жау жапырған.
Қылышсың – ар-намысқа суарылған,
Жебесің – қас дұшпанға қарсы атылған.

Жерің жоқ қалған сынып, құлап түзде,
Ұлтыңмен бірге болдың сынақты ізде.
Тұғырың биік екен, беу, бекзатым,
Биіксің тұғырсыз да бірақ бізге!

Жасықтық болмайды ерде жаман әдет,
Құйылсын рухың, сөзің санама кеп.
Қазір де тұрғандайсың тұғырыңда,
Жер үшін шыбын жаным садаға деп!

Өзіңе бағдары – Алаш, бағыты – Абай,
Ескерткіш қойылады өлі талай.
Естелік айтылады өлі небір,
Шешіле қоймайды екен қамыт оңай.

Өзіңсің батырым да, ақыным да,
Өзіңсің жолдасым да, жақыным да.
Елім деп ғұмыр кештің өле-өлгенше,
Жерім деп шаһит болдың ақырында.

Қастерлеу парыз әр ұлт өз арысын,
Тек сонда басқа жұрттан озады ісің.
Даламды қорғап өткен ер Жұмабек,
Өзіңнен қымбат кім бар қазақ үшін!

Өлсізге жығып бермей ұлтыңды әлді,
Қорғадың сен қасқайып жұртыңды арлы.
Тұғырдан енді түспе беу, бекзатым,
Биіктей түссін менің рухым мәңгі!

Өлең жинаққа арнайы жазылды

Ерсін Нәсіпұлы

ҚАЗАҚТЫҢ БАҒАДҮР ҰЛЫ ЖҰМАБЕК ТӘШЕНЕВ

Шемен болып жүректерде шер қалды,
Бассыз болып, рухсыз боп біз қалдық.
Өңі түзу бір көшенің атын да,
Жүмекеңе беруден де қызғандық.

Апай төсім, көкжал рухым, Жұма аға,
Елің сенің қиын халде тұр аға.
Көп емес-ау бір ерлігің үшін ақ,
Тұрғызуға тиісті едік мұнара.

Ертеңі емес, ойлап жүрген бес күнді,
Сорлы қазақ амал қанша кеш білді.
Рухсыздық дерт болып жабысты,
Өз бойына тоғытпайтын ешкімді.

Жүрмедің ғой ұлы сабақ ай қарап,
Қасым ханның қайсарлығын қайталап.
Зұлымдыққа қарсы тұрған бейнеңді,
Есім ханның ерлігі деп айта алады.

Сен еліңді қилы тағдыр күй кешкен,
Махаббатың болмаса егер сүймес ең.
Нар тұлғаңа қылыш төніп тұрса да,
Кеттің аға бүгілместен иместен.

Сен халқыңа жақын болдың бір табан,
Қарыздармыз мәңгі-бақи біз саған.
Жалынан да сипатпайтын жауыңа,
Дала мінез, жалаңтөсім, арысым.

Тым қаталдау болды-ау аға заманың,
Өр рухыңа күлімдейді көкте күн.
Ерлік ісің қайталанған бабамның,
Түркілерден қалған тұяқ, Көкбөрім.

Құшақ жая қарсы алмады-ау ғасырың,
Түсірген соң өз жауына жасының.
Дүлей күштің орып түсер желкесін,
Жарқыраған алмас қылыш асылым.

Халқың үшін қайғы жұтып құсқаның,
Тым ертелеу болды-ау ажал құшқаның.
Тірісінде беттемеген тік келіп,
Көрде жатып күңіренер дұшпаның.

Ерлігіңді жырға қосып айта алар,
Есеңді де кеткен елге қайтарар.
Саған ұқсап ұл тумады-ау қазақта,
Өр рухыңды, мінезіңді қайталар.

Қиын тағдыр, халін кешкен азаптың,
Қайталанбас ерлігі бар ғажап тым.
Топырағың торқа болсын! Жан аға,
Батыр ұлы, Баһадүрі қазақтың.

*Қазақтың қайсар қайраткері – Жұмабек Төшенев: Жұмабек
Ахметұлы Төшенев туралы естеліктер, мақалалар, дастандар,
өлеңдер, құжаттар және фотосуреттер жинағы / Құраст.:
Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов. – Алматы: «Елтаным
баспасы», 2015. 118-119 бб.*

Хасен Масғұтұлы

ЖИЙРМАСЫНШЫ ҒАСЫРДЫҢ – КЕНЕСАРЫСЫ

Сарыарқа аты кеткен тым алысқа,
Талантқа кенде емес киелі өлке.
Ешкімнен тайсалмайтын жиналыста,
Соқпауым мүмкін емес Төшеновке.

Бірінші махаббатым жерім дер ем,
Мекендеген сол жерді елім дер ем.
Ел жерім аспандағы күнім тектес,
Жер анадан жаралған тегім менде.

Жасынан алғыр пысық болған зерек,
Алмастай жарқылдаған затың бөлек.
Ар-намыс, ел ертеңін биік қойған,
Ұлтың үшін жаралған сен бөйтерек.

Жалғыз өзі халыққа болып қорған,
Намысты қайсарлықпен бермей қолдан.
Жұмабек Төшеновтің ерлігі бар,
Қазақтың жерін аман алып қалған.

Қажымас қайраты бар бір бойында,
Жасымас жігері бар ізгі ойында.
Ұқсайтын сырт бейнесі батырларға,
Мінберден кесек сөйлеп тұрғанында.

Аждаһаға қасқайып қарсы тұрып қарады,
Жүмекеңнің ерлігі бар алашқа тарады.
Өткен сайын уақыт дараланып беделі,
Өр тұлғасы асқақтап, асқарланып барады.

Ел, жер десе қозатын делебесі,
Бүгінде ұрпаққа үлгі өнегесі.
Жұмабек Төшеновті халқы сүйген,
Жиырманасыншы ғасырдың – Хан Кенесі.

*Қазақтың қайсар қайраткері – Жұмабек Төшенев: Жұмабек
Ахметұлы Төшенев туралы естеліктер, мақалалар, дастандар,
өлеңдер, құжаттар және фотосуреттер жинағы / Құраст.:
Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов. – Алматы: «Елтаным
баспасы», 2015. 130-б.*

АЙТЫСКЕР АҚЫНДАР АРНАУЫ

Қазақстанның халық ақыны
Әселхан Қалыбеков

ТӨШЕНОВ ЖҰМАБЕКТИҢ 90 ЖЫЛДЫҒЫНА

Жолын кескен азап пенен мазақтың,
Мың мәртебе сәлем саған, азат күн.
Танакөлде толғатыпты бебеулеп,
Алтын құрсақ бір әйелі қазақтың.

Ақ сазандай ұл тауыпты шүбә жоқ,
Кім ойлаған бұл бір таза тұма деп.
Қуаныпты сүйіншілеп самал жел,
Жұма күні туылды деп Жұмабек.

Алла қалап, нұрдан жарап асылы,
Алшысынан түсіпті өке асығы.
Оқуынан тоқуы көп бекзаттың,
Күтіп тұрды қатал, озбыр ғасыры.

Бәрін білді ол – ана сүті арылмай,
Ақыл, қайрат берді Төңір тарынбай.
Ауырлыққа қыңқ демейтін кедейдің,
Жабулаған жалғыз өркеш нарындай.

Қорғансызға керек еді қорғаныс,
Құйттайынан көрсетті елге қолғабыс.
Жай түсер деп бұқпалай ма жолбарыс?

Қаз орнына қарға – деді бодандық,
Қап орнына дорба – деді бодандық,
Биліктен де, байлықтан да мақұрым,
Бордай еріп, бас изеді бодан жұрт.

Ыңғайлы ұстап мойындағы көгенді,
Жарамсақтар құлдық ұрып теңелді.
Мансапқорлар мансап үшін ұмытты,
Бас кессе де, тіл кеспек жоқ дегенді.

Тұяқ қалмай ақыннан да батырдан,
Отарлаушы ел сары суды сапырған.
Ер шығар деп ойламаған Мәскеу де,
Теңдік сұрап Арыстандай ақырған.

Тұлғаларды тұзаққа айдап аңдатпай,
Көсем біткен шағылғанда жаңғақтай.
Момындарға көктен берген мандаттай,
Туған екен бағымызға бармақтай.

Алашымның ақ семсері ардағым,
Ерлігің ғой төуекелге салғаның.
Ерлігімді жүдетпеген тарланым.
Елдігімді сақтап қалған сардарым.

Беті қайтып бір қазақтың сесінен,
Хрущев те жаңылыпты есінен.
Қалмақтың бас қоңтайшысын ықтырған,
Қаз дауысты Қазыбектен несі кем?

Жұмабектей ер туады жүз жылда,
Елді-жерді жем қылмайды құзғынға.
Отты жүрек, дуалы ауыз пида боп,
Қалбыр жүрек қалқаямыз біз мұнда.

Тірлігіңде қадіріңді кім білді,
Кім үйренді әділетті үлгіңді?
Мына заман парақорды аймалап,
Парасатты ағаш атқа міндірді.
Көлгірсуді, көз алдауды сіңдірді.

Сіз күрескен, Дербесектің көшімен,
Атыңды айтып талай қазақ көсілер.
Ізгі ісің иманыңды еселеп,
О, дүниең абат болсын, есіл ер

Өселхан Қалыбеков
“Сахарда тұрдым сені іздеп” кітабы

*Айтыскер ақын
Мәлс Қосымбаев*

ДҮНИЕ ТҰРҒАНША ТҰР, ҚАЗАҚСТАН!

... Харифолла даусына ғарыш қанбай,
Жүсіпбек жүлгеленген данышпандай.
Шәмші мен Жүмекеңнің жұлдыздары
«Алтын күн аспанына» ауысқандай.

Айдан көкпар тартатын корабльдер,
Байқоңырдан байғазы тағысқандай.
Жырынды жиырмасыншы ғасыр келді,
Қарда қарға, саудада сауысқандай.

Жырынды ғасырдан да жылым тартты
Қазақтың оғландары қарыс маңдай.
Бостандық боздағандар өзбектегі
Жануар ойсылқара жанұшқандай.

Маңғыстауды Түрікпенге береміз деп,
Шалдардан Мәскеудегі шаң ұшқандай.
Солтүстік соп алтындай жарқырайды
Тайтұяқ қойтұяқтан тағыұштардай.

Жұмабек Ташмұқанбет тегінен дүр
Ташен болып қағазда қалысқандай.
Арғынның ішіндегі Қуандығы
Алтайдан ту көтерген арыстардай.

Арыстардай Жұмабек жерін қорғап
Хрущевке атылған арыстандай.
Қазақ әдебиетін жаптырмаған,
Сөз өнерін алыстан аныстардай.

Ақтаңдақтар шомғандай аяттарға
Баянтаудай дұғасын бағыштардай.
Мәдениеттің көтерген мәртебесін
Аспантауда басталған ағыстардай.

Мағжанның Зылиқасын мархабатты
Пөтерге пәрмен беріп табыстардай.
Даладай ашқан құшақ дарындарға
Мұхтар, Шөкен, Өлкей, Қаныштарға ай.

Қаныштардай баптаған қазақтарды
Арыстанға айналған барыстардай...

*Толғаудан үзінді abaitv.kz/kz/videos/1480 • Мәлс Қосымбаев.
Дүние тұрғанша тұр, Қазақстан! 10.09.2021. алынды*

*Айтыскер ақын
Айтбай Жұмағұлов*

**ТЕКТІ ТҰЛҒА
ТАШЕНЕВ**

Бисмиллаһ жырымды елге арнап бағам,
Мен бүгін қыран құстай самғап бағам
Жанынан арын биік қоя білген
Халықпыз арамдықпен жан бақпаған.
Кешегі Жұмабектей батыр ұлын
Болыпты өз кезінде салмақты адам.
Жері үшін астындағы тағын беріп
Елі үшін бар ғұмырын арнапты ағам.
Жүз жасқа толған бүгін есіл ердің
Ерлігін ұмытпайды жалпақ далам.
Ассалаумағалейкум асыл жұртым
Текті ұлын Төшеневтей ардақтаған.

Түсірмес намыс қайрат аттан ерді
Қуанту үшін үміт артқан елді.
Келешегін бұлыңғыр болмайды ма
Бір мезгіл еске алмасаң өткендерді.
Солтүстікте бес облысты бересің деп
Айтқанда басқалары жақтап берді.
Жұмекең Хрушевке қарсы тұрды
Бермеймін деп ата-бабам жатқан жерді
Жалғыз өзі қарусыз Москвадан
Ұлан байтақ жерімді сақтап берді.
Біздерге ақтау парыз Ташеневтер
Ел үшін төккен қан мен аққан терді.
Сол ерлердің ерлігі арқасында
Біздерге тәуелсіздік ақ таң келді.

Мәз болмайық қаққанға арқадан біз
 Кенде емеспіз марапат, алқадан біз
 Өзімізге келгенде сарт адамбыз
 Өзгелерге бергенде мәрт адамбыз
 Тырнағына тұрмаймыз тектілердің
 Үмітін қалай елдің арқалармыз
 Төшеневтің ерлігі болмағанда
 Айырылар ек бес облыс арқадан біз.
 Тоғызыншы орында тұрмақ түгіл
 Көрінбей қалар едік картадан біз

Өлмейді жақсылардың ісі неге
 Көрмейді соны кейбір кісі неге
 Сол Жұмабек Төшенев сыйлы болған
 Кезінде үлкен менен кішіге де.
 Киліккен Хрушевтың кесірі ғой
 Биліктен өйтпесе оны түсіре ме
 Жүз жасқа толған биыл Жұмабекке
 Жылымайды үкіметтің іші неге
 Ташенев болмағанда Астанамыз
 Қазақтың кірмес еді түсіне де.

Еліме бақыт әкел атар таң көп
 Қалмауға тырыстық қой қатардан көп
 Талауға түскен кезде туған жері
 Төшенев бұған қарап жата алған жоқ.
 Қайтпасын білгеннен соң қайсар ұлдың
 Хрушевтің өзі оған бата алған жоқ.
 Ташеневтің ерлігі арқасында
 Жерімді байтақ жатқан жат алған жоқ.
 Жерімді қорғап қалған Жұмабектің
 100 жылдығы неліктен аталған жоқ.
 Үкімет атамаса атамасын
 Біз үшін одан асқан қаһарман жоқ .

*Ж. Ташеневтың «Ел мен жердің қорғаны» атты
 100 жылдығына арналған шарада айтылды. Қарағанды қ.*

Айтыскер ақын
Дидар Қамиев

«ЖҰМАБЕК ТӘШЕНЕВКЕ» АРНАУ

...Ал бүгінде сағынып, еске аламыз,
Қайта айналып келмесін ұғынғанда!
Бұл қазақтың көздері ашылады,
Асылдардың көздері жұмылғанда.

Жәрдем сұрап Жаратқан тек Алламанан,
Елге айтайын жырымды тек арналған.
Жұрттың бөріне қаптатып, медаль беріп,
Кеше хабар жетті ғой Елордамнан.
Бірақта байқамадым арасында,
Лайықты адамына бере алған жан.
Сол медальды мұғалім, ағартушы,
Имамдар білмей тұрмын неге алмаған?
Оқығаны «Жұлдыздар отбасы» боп,
Көргеніміз «Той Думан» каналы болса,
Мына бізде не талғам, не мән қалған?
Лайықтысын бағаламай осы күні
Біздің қоғам «Жұлдызға» неге алданған?
Ал «Төшенов» жұлдесі жылда өтеді,
Имамдар да жатыр ғой кеп ауданнан
«Төшеновтың» жұлдесі мың есе артық
Қар менен қатар жауған медальдардан!

Қалмасын ел қолдаса бір ашылмай,
Кетпеспін алты қырдан үн асырмай.
Ақкөңіл Арқа жұрты, міне, биыл
Қаншама мерейтойдың куәсындай!
Әлихан Бөкейханов 150-де
Хандардан қалған соңғы шын асылдай!
Ақбайдың Жақыбы да 140-та
Тұлғасы келе жатыр бір ашылмай!

Өлімхан 140-та Ленинді
 Жеңіп кеткен бастан сөз бір асырмай!
 Ақжан Алмаш Әли 110 жаста
 Зерттеген Фарабидің мұрасын бай!
 Менің Қасым атам да 105 жаста
 Кәдімгі тұнық жырдың тұмасындай!
 100 жылдығын елеп былтыр Төшеневтың
 Қарағандым мерейін бір асырды-ай!
 Сүйікті Ерге осылай құрмет қылып,
 Биіктерге қалмаймыз құлаш ұрмай!
 Досымжанның тілімен айтар болсам
 Біздің елдің жігіттері, міне, осындай!

Құйылған су секілді құмыраға,
 Ақынның мөлдір болсын жыры дара.
 Ер жігіттің міндеті – ортақ болу
 Елінің шаттығына, мұңына да!
 Сөз соңында халыққа тілейтінім:
 Қалмасын тілім – жетім, дінім – ада!
 Ата діннен адасып жүргендерді
 Құдай өзі қаратсын құбылаға!
 Басқаның табанында тапталмасын,
 Бабалар қорғап өткен ҰЛЫ ДАЛА!
 «Өр қазақты – жалғызым» деп білейік,
 Бірің – дос, бірің – бауыр, бірің – аға!
 Бөріміз бес саусақтай бірікпесек,
 Жұртымыз жұдырық боп жұмыла ма?
 Қазандағы сүттей боп, ұйып тұрған,
 Қазақтың берекесі, ыдырама!
 Егеменді Елімнің тыныштығын
 Бұзса екен сәбилердің үні ғана!

*ҚарМУ-да өткен Ж.Ташеневтің сыйлығына арналған
 салтанатты кеште айтылды.*

ӘНДЕР

ДӘУІР ДАРАБОЗЫ

Сөзі: Қанат Отарбаев
Әні: Амангелді Шахарбаев

Бес ғасыр бұрын еншілеп,
Бабалар алған кең жерді.
Бет қаратпас билік кеп,
Бестен бірін бер деді.
Атамекен – кең өлке,
Түсті талас тартысқа,
Қоспақ болды Ресейге,
Күресуге қол қысқа.
Жер сатпаған қазақтың,
Жер шұқыды жанары.
Отына күйіп мазақтың,
Тарқағандай базары.
Қабыланның жүрегін,
Жерік қылған анасы.
Түрініп шықты білегін,
Қазақтың бір баласы.

Қайырмасы:

Басын тікті қатерге,
Қымбат оған ар-намыс.
Мансапты байлап белдеуге,
Еліне қылды қолғабыс.
Ұлтын сүйген өлердей,
Қазанат шықты торыдан.
Ұлтарақтай жер бермей,
Қазақтың жерін қорыған.
Кісендеулі жолбарыс,
Қымбат оған ар-намыс.
Озып шықты ортадан,
Орда бұзып отызда.
Қара үзіп қатардан,

Қамал алды қырқында.
 Айтқан сөзі алдаспан,
 Суарылған намысқа.
 Шаужайына жармасқан,
 Қорқақты тықты қамысқа.
 Қонған бақты басына,
 Мансұқ қылып елі үшін.
 Астындағы тақты да,
 Құрбан етті жері үшін.
 Біртуар, қайсар азамат,
 Тартқан күрес азабын.
 Ерлік ісің аманат
 Қарыздар саған қазағың.

Қайырмасы:

Басын тікті қатерге,
 Қымбат оған ар-намыс.
 Мансапты байлап белдеуге,
 Еліне қылды қолғабыс.
 Ұлтын сүйген өлердей,
 Қазанат шықты торыдан.
 Ұлтарақтай жер бермей,
 Қазақтың жерін қорыған.
 Кісендеулі жолбарыс,
 Қымбат оған ар-намыс.

*Қазақ хандығының 550 жылдығына орай Қазақстанның
 ірі мемлекет қайраткері, ұлт жанашыры, ел қамқоры,
 халқымыздың біртуар перзенті Жұмабек Ахметұлы Төшеневтің
 100 жылдығына арналған «ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ СИМВОЛЫ
 – ЖҰМАБЕК ТӨШЕНЕВ» атты республикалық ғылыми-
 практикалық конференция материалдары. – Қарағанды, 2015.
 86-88 бб.*

Әуір дарабозы

сөзі: Қ.Отарбаев
әні: А.Шазарбаев

c-moll

бас фа-сур Бұ-рын ел-ші-леп та-ла-лар ой-ған

кез-жер-ді бет қа-рағ-нас Бұл-лік қап.

бес-тең бі-рін бер де-ді. А-та-ме-кен-

-кез өл-се, Түе-ті та-нас тар-тас-қа

қос-пақ бол-ғи Ре-сей-те қу-ре-су-те қол қис-қа.

Қ-сы: ба-сын тік-сен қа-тер-те қыл-бағ о-ған

ар-қа-мме. Маң-сап-та бай-лағ бер-деу-те

Е-ліне қыл-ға қол-ға-дыс. Ұр-тан сүйген ө-нер-деі,

қаза-мағ шағ-та то-рп-дан. Ұр-та-рақ-тай

жер бер-мей қа-зақтау жер-ін қор-ған. Кі-сек-дай-лі

жол-ға-рыс, қыл-бағ о-ған ар-қа-мме.

**ЖҰМАБЕК АҒА ТӨШЕНЕВ
ТУРАЛЫ ЖЫР**

Сөзі: Жұпар Ақтомпашқызы Қожақ

«Жер!» деп жалғыз күрескен,
Ең күштімен тірескен.
Өн төгіліп, жыр ескен,
Аты өшпес күн, естен.

Қайырмасы:

**Батыр ғажап!
Асыл қазақ!
Жұмабек аға Төшенев,
Жұмабек аға Төшенев!**

Қазақты ар сақтаған,
Елін, жерін сатпаған,
Әділетті жақтаған,
Ғасырға аты аттаған.

Қайырмасы:

**Арлы, ерек,
Айрық зерек,
Жұмабек аға Төшенев,
Жұмабек аға Төшенев!**

Қазақ баққа туған дер,
Тарихтағы аңыз ер.
Риза оған туған жер,
Разы оған қалың ел.

Қайырмасы:

Халық ұлы!

Ерлік гүлі!

Жұмабек аға Төшенев,

Жұмабек аға Төшенев!

Ж.Төшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие. Жинақ. – Астана: «Чернобылец» - жарымжандар қоғамы» ЖШС, 2012. 146-147 бб.

ПРОЗА

Бауыржан Момышұлы

ЖҰМАБЕК ТӨШЕНОВ

(өңгіме)

Телефон сыңғыр ете қалды. Мен – алдым.

– Төшенов жолдас сізді сағат 12-де қабылдамақ.

Жоғарғы Советтің Президиумының председателі Ж.Төшеновты естігенім болмаса, көрген кісім емес.

Верховный Советке бардым. Тап мені күтіп отырғандай-ақ, помощнигі алдымнан шығып, ізетпен кезексіз мені тіптен-тіке председателге ендірді. Кең кабинеттің төрінен алдымнан орта бойлы, тығыншық сары жігіт орнынан тұрып, жеңіл қадаммен алдымнан шықты.

Амандастық. «Тақтың» алдындағы столға қарама-қарсы отырдық.

– Бауке, халіңіз қалай?... - деген сұрақтардан сөзін бастады председатель. Мен жауап қаттым.

– Денсаулық қалай?

– Онша мақтанарлық емес... - деп бастай бергенімде ол столдағы бір седеп түймені басты. Помощнигі жетіп келді.

– Немедленно позвоните Ерастову. Чтоб он прикрепил полковника к больнице Совета Министров...

– На Ерастова не жалуюсь...

– Если нужно, пусть его положить в больницу в правительственную палату. Идите.

Помощнигі кетті. Мен не айтарымды білместен, сасқалақтап:

– Благодарю Вас, - деппін.

– Сіз арақ ішесіз бе?

– Ішемін.

– Сізге пиво да ішуге болмайды. Темекі тартасыз ба?

– Тартамын.

– Көп тартасыз ба?

– Көп тартамын.

— Оныңызды қойыңыз. Сіз бізге өте керек адамсыз. Не істеп жүрсіз?

— Жазып жүрмін.

— Не жазып жүрсіз?

— Көрген-білгендер мен өткен-кеткендер. Менің темаларым...

— Ол өте дұрыс екен. Ол да бізге өте керек, - деп бастырмалатып сөзімді аяқтатпады. «Е, бұл кісі асығып отыр екен ғой» деген оймен тілімді тарттым.

Председатель маған Рахымжан Қошқарбаевтың арызын көрсетті.

— Мен сізбен осы жағынан ақылдасайын деп шақырып едім, - деді мен оқып шыққан соң.

— Его личное заявление не служить основанием...

— Қазақшалап сөйлеңіз.

— Архивтан дәлелдейтұғын материалдар керек. Оларсыз киіліксеңіз, ұялып қалуыңыз мүмкін.

— Бұныңыз өте дұрыс ақыл. Оны қалай табамыз?

— Іздеу керек.

— Сіз іздесеңіз қайтер еді?

— Іздейін.

— Қаражатты мен бергізейін.

— Жоқ. Мен қаражат алмаймын.

— Бұныңыз не?

— Таба алмасам ше?..

— Жоқ. Сіз табасыз. Сіз таппағанда кім таппақ оны?

— Мен іздестірейін. Тапсам дұрыс, таппасам — ешқандай міндеттемені мойныма алғым келмейді...

— Келістік. Сіз іздестіресіз, сіз табасыз.

— Жарайды. Бірақ та мен ақшадан аулақпын.

— Жарайды. Ал, енді сіз туралы да көп хаттар бар. Сізді неге Герой Советского Союза емес деп жазады менің атыма...

— Это компетенция правительства.

— Мен үкімет бастығымын...

— Вы всего лишь председатель президиума Верховного Совета Республики...

— Я заместитель Ворошилова...

— Оны мен білемін.

— Сіз менің атыма арыз, өмірбаяныңызды толық етіп жазыңыз. Барлық көрсеткен ерліктеріңізді жазыңыз. Мен ол мәселені Ворошиловтың алдында көтеремін....

— Жоқ. Мен еш нәрсе жазбаймын. Мен туралы жазылғандар аз емес.

— Онда соларды қарастыралық. Оларды қайдан табуға болады?

— Мен ол жағын білмеймін.

Тағы біраз сөйлестік.

II

Маған Рахымжан Қошқарбаев келді.

Қадірлі Жұмеке!

(Шаяхметов Ж.)

Я не сомневаюсь, что в правительственных кругах Казахстана продолжают по сердцу отдавать должное делам боевым гвардейцев — в оперативной обстановке в решающем историческом сражении под нашей Столицей, признанном общественным мнением и Союзным правительством, как достойный вклад Казахской Республики в дело общей борьбы с врагом и имеющим право на достойное место в истории Казахстана, в истории его участия в Великой Отечественной войне, считаю своим долгом (не с целью вмешательства во внутренние дела) поделиться по порядку следующим:

Дату — 17 ноября 1941 года мы считаем днем проявления весомого героизма личным составом дивизии, днем проявления высокого патриотизма и творческой инициативы сынами Казахстана в тяжелый час испытаний. В эти дни второго тура наступления немцев на Москву с особенной яркостью проявились тактическая зрелость, большевистская моральная стойкость офицерского состава дивизии под руководством Ивана Васильевича Панфилова, выразившиеся в искусстве умелого ведения маневренно-оборонительных боев против превосходя-

щих сил противника и приведших к крушению его наступления на этом участке. Военные специалисты продолжают признавать действия дивизии, как образец оборонительных боев, сочетавших в себе основные принципы оперативно-тактических установок Верховного Главнокомандующего в этот период войны: — «сковать, перемолоть живую силу и технику врага, обескровить его и выиграть время для последующего контр-удара мощными резервами».

18-го ноября 1941 года мужество бойцов и офицеров и полководческое искусство генерала Панфилова — нашли Правительственное признание. Дивизия была преобразована в гвардейскую и награждена орденом Красного Знамени, что принесло большую радость и всесило законную гордость в казахстанцев фронта и тыла, чему свидетелем Вы были сами.

В этот же день в Ореоле славы народного героя на поле боя погиб Иван Васильевич Панфилов, оставив после себя как боевое наследие благородные традиции боевого содружества, сплоченности, инициативы воинов-братьев разных национальностей, объединенных под гвардейским знаменем его дивизии, что и порождало неоднократно достойное поведение воинов и массовый героизм и в последующих боях за родину, как выполнение боевого завещания первого командира дивизии.

И, наконец, в эти дни и с тех времен по всей Советской земле пронеслась слава о 28-панфиловцах, как вершине проявления массового героизма, и установилась, как незримый символ высокого патриотического чувства всех честно сражавшихся воинов.

Надеюсь, что Вы не сочтете излишним такое пространное вступление. Короче говоря, я хотел в этом письме сделать некоторые предложения по поводу предстоящего пятилетия вошедших в историю дней, ибо долг нашей совести перед кровью и героическим духом обязывает чтить память и на коленях произнести с сердцем за упокой души погибших — «Аминь».

Конкретно:

Для «тіріге сәлем, өлікке бата» следовало бы, уже теперь создать авторитетную комиссию по подготовке и проведению предстоящего пятилетия, на которую возложить:

1. Подготовку и организацию выставки, посвященной боевым делам панфиловцев. (Можно использовать карты подмосковных боев, фото-документы, номера газет за 1941 г., брошюры, письма, телеграммы и т.п.) Желательно заказать и выставить скульптурные портреты Панфилова, его боевых соратников и героев дивизии.

2. Создать слет демобилизованных панфиловцев – ветеранов подмосковных боев, для организации квалифицированных докладов и выступлений с воспоминаниями в аулах, колхозах и на производствах в эти дни пятилетия.

3. Подготовить мероприятия по проведению ко дню пятилетия вечеров батырских айтысов акынами и жоктау по Панфилову и погибшим героям. (Удачные варианты в последствии следует издать).

4. В эти дни в кинотеатрах организовать просмотр документальных художественных фильмов, посвященных дивизии и героям войны.

5. К этому дню постараться сделать специальный выпуск хроники, в котором были бы засняты и смонтированы куски фронта, тыла, работавшего на фронт, и сегодняшний день – люди войны – панфиловцы, вернувшиеся к родному очагу, станкам и колхозным полям с чувством выполненного долга, старающиеся на новом фронте восстановления ликвидировать последствия войны.

6. В эти дни в драматических и оперных театрах должны идти постановки, посвященные дивизии и Панфилову.

7. В этот день в столице Казахстана должна быть торжественно обставлена закладка памятника генералу Панфилову и объявлен конкурс на памятник Панфилову, который, мне кажется, должен включать тему героизма бойцов Казахстана, их многонационального содружества, где казахи, русские, киргизы, украинцы и другие грудью защищают народ, детей и матерей.

8. Издать:

а) Полноценную биографию генерала Панфилова, под названием «Генерал Панфилов и его дивизия».

б) «Люди Панфиловской дивизии» – с фронтовыми иллюстрациями и воспоминаниями участников.

в) Сборник стихов панфиловцев и посвященных 8-ой гвардейской.

г) Фронтовые записи Дмитрия Снегина, Павла Кузнецова и др. Посвященные пятилетию.

д) Разумеется, соответственно должны быть составлены специальные номера Казахстанских газет, посвященные этим дням.

Со своей стороны, я заканчиваю к этим дням на казахском языке «Хронику одного дня» (17 ноября 1941 г.) – отрывок из моих воспоминаний под общим названием «Облик война» и работу над третьей книгой «Волоколамское шоссе» (А. Бека).

О том, что широко отмеченное пятилетие участия Панфиловской дивизии в подмосковных боях и дня героической смерти Ивана Васильевича Панфилова, безусловно, весьма положительно повлияет на мобилизацию общественного мнения на выполнение задач, стоящих сейчас перед нами, писать много не требуется, это и так понятно.

И не нашел среди посетителей Москвы ни одного, с которым мог бы устно передать изложенное, и потому вынужден отнять Ваше время на прочтение с его письма.

Желаю Вам здоровья. Салям!

17.05.46г.

г. Москва

Бауыржан Момышулы. Жұмабек Тәшенов (өңгіме)
madeniportal.kz>article>2268

Кәрішал Асан Ата

ОСЫ ЖҰРТ ТӨШЕНЕВТІ БІЛЕ МЕ ЕКЕН?

*Жақсылар, жақсымын деп айта алмайды,
Жамандар, жақсымын деп айқайлайды.*

Халық даналығы

Дүние деген салыстырмалы зат қой. Ақ пен қараны тек салыстыру арқылы адам біледі. Сол сияқты бүгінгі ұрпақ өткен ұрпақтың тіршілігін де салыстыру арқылы ақ-қарасына көз жеткізеді.

Айтайын деп отырған әңгімеміздің негізгі арқауы өткен ғасырдың бел ортасында (бұл оқиға кезінде Кенесарының басы кесіліп, қазақ кісенделгеннен кейінгі дәуірдегі кең даламызды дүр сілкіндірген ғажайып жаңғырық болды!) қазақ тарихында қайталанбас қайсарлығымен ақыл-ойының тереңдігімен, шұғыл да, батыл шешімдерге бара алатынын танытқан, суырып салма (экспромтты) ой ұшқырлығының арқасында қазақ жерінің тұтастығын мүлт еткізбей бір от атпастан сақтап қалған біртуар қаһарман батырымыз Жұмабек Ахметұлы Төшенев туралы болмақ. (1915-1986)

Өкінішке орай осындай алып аталарын бүгінгі ұрпақ тұрмақ, оның өз замандасы болғандардың бірі білсе бірі білмейді. Өуелі Жүмекеңнің фамилиясын ресми органдарымыздың өзі қате жазады. Бұның да себебі бар. Ойлайықшы, бүкіл Сарыарқаны көкірегін тосып алып қалған адамды халқының алдында қошеметтеу орталық өкіметке ұнасын ба. Сол үшін олар көпе көрнеу фальсификацияға, бұрмалауға барды. Мысалы, Төшеневті түсіргенде (өрине, олар оны алты облысты Ресейге бермеген үшін босатылды деген жоқ!) оны Министрлер Советі мен совнархоздың жұмысын үйлестіре алмаған «дарынсыз басшы» деп түсірді. Сонан арада үш жыл өтпестен Совнархоз жойылды. Демек, сол кездегі одақ көлеміндегі барлық басшы «дарынсыз» боп шықты. Өйткені олардың

ешқайсысыда жоғарыда айтылған екі мекемені үйлестіре алмай қойды. Сондықтан да ол мекеме жойылды. Осындай да абсурдтар өткен біздің тарихымызда. Өйтпесе Төшеневтің аты-жөнін дұрыс жаза алмай не көрініпті көпшілікке. Оқырманға Белинскийдің фамилиясы Былинскийден шыққаны да, Қазақстанның Қазақыстаннан туғаны да. Көпшілік Қонаевтың ағасы Ахмедович, ал інісі Меңліахмедович екенін де жақсы біледі т.т. Амал не Төшеневтің фамилиясын «Ташенов» деп жазады. Бұл бірден қазақ ұлтының сүйікті перзентін өз туыстарынан аластатудың үйреншікті амалы болатын. Ол үшін Советтік дәуірде үгіт, насихат машинасы барынша жұмыс істеді. Еш жерде Төшеневтің аты аталмайтын жағдайға жетті. Сөйтіп міседен асқан озбырлықтар Ж.А.Төшеневтің туған халқының алдында адалдықпен өтеген перзенттік борышын, оның орасан зор еңбегін айлакерлік әдістерімен жоққа шығармақ болған кейбір жоғарғы лауазымды пысықтарына шешімі мен көпшілік назарынан алыстатылып XX съездің бұрмалаушылықтарды біратола жойдық деген қағидасына қарама-қарсы тарихтағы жасанды ақтаңдаққа айналды.

Ал кәзіргі кезеңде беті тас қымбатталып қалған ақтаңдықтардың бетін ашып, кезінде істелген қиянатпен, сайқалдықтың сырына жетіп алаштың біртуар адал да, айтулы азаматы Жұмабек Төшеневке өзі атқарған ерлігіне лайық бағасын бергізу – өстіп оны қазақ халқының ұлттық батыры деп еліне жария ету тек өзірге көзі тірі үзеңгілестер ұрпағының ғана емес, ол сауатты да, сайқалдықтан мүлдем аулақ, қара қылды қақ жарар салиқалы келер ұрпақтың тарихи борышы деп білеміз?!

...Осыған байланысты менің ойыма бір оқиға түсіп отыр. 1963 жылы Қазақстанда кинематография деп аталатын комитет құрылды. Оның бастығы Александр Семенович Федулин дейтін бұрынғы Қазақстан комсомолының екінші хатшысы, екі облыста обкомға хатшы, Қазақстан мәдениет министрінің бірінші орынбасары болған адал адам еді. Мен сол кісіге біраз жыл көмекші боп істедім. Сол бастығымның тапсырысымен республика телестудиялары мен кинотеатрларына жіберілетін

деректі материалдармен танысуға тура келді. Байқағаным, «Советский Казакстан» деген киножурналдың ішіндегі ресми хроникалардан Төшеневтің өткен жылдардағы бейнелерін Республика прокатында пленкадан қырқып алдырып тастап жатыр екен. Мен оларға:

- Бұлардың не, 37-ші жыл емес қой. Ол кісі қызметтен кетсе де Қазақстан тарихында қалған, өзіндік орны бар адам. Ал тарихты бұрмалауға ешкімнің хақысы жоқ. Бұл XX съездің қарарларына қарсы шығу, - дедім.

Менің қолымнан келгені – орын алып отырған осындай озбырлықтардың барлығына бастығымның да назарын аудардым. Заңсыздық біршама саябырсығандай болды.

Өйтсе де бөріне құдайдың өзі басшы ғой. 1991 жылдың 8 желтоқсанында СССР-дің соңғы президенті, сол СССР-дің күйрейтін күні түлен тұрткендей Украина теледидарына сұхбат беріп Ресейге қосып ала алмағаған бес облыс жөнінде әңгіме көтерді. Олар Қазақстанда қалып қойды деді...

...Өйтсе де шындық жерде жатсын ба. Осы тұс сол дәуірді басынан өткізген, өзі тың өлкесін құру үшін арнайы сомдалған ұйымдастыру комитетінің бірінші орынбасары болған. бұрынғы Қазақстан комсомолының жетекшісі көзіргі профессор Сағындық Кенжебаев «Егеменді Қазақстан» (8.04.1995) газетінің бетінде «Бөрі құрбан ата мекен жолында» атты үлкен мақаласын жариялады. Онда ол: «1960 жылғы Мәскеудегі мәжілістерде тың өлкесін орталықтан дербес қамтамасыз ету мәселесі қаралды. Жұмекең тың өлкесін орталық әкімшілік органдарына бағындыру саясатымен келіспейді.

Тың өлке билеушілері Т.Соколов, В. Мацкевич тікелей Мәскеуге, не РСФСР-ға бағынуды арман етіп, СОКП ОК-іне бірнеше рет мәселе қойды. Ал Н. Хрущевте тың өлкесін Ресейге бағындырудың амалын іздеп, саяси бюроға қайта-қайта ұсыныс жасады. Республика басшылары бөрі дерлік тың өлкесін РСФСР-ға беруге де, орталыққа тура бағындыруға да қарсы болмады. Бірақ, Жұмекең ата-мекенді саудаға салуға сөйтіп қазақ халқының алдында ауыр күнәға қалуға бармады. Ол кезде Бас хатшыға қарсы тұру қарғыс атқанмен бірдей.

Жұмекеңнің қайыспай шешкен шешімі, халық мүддесін көздегендік, қазақ жерінің тұтастығына тұтқа болу еді,» - деген.

Осыған дейін пікір айтқан ағамыз: «Баяға заманда Бөгенбай, Қабанбай, Кенесары мен Наурызбай сияқты батыр бабаларымыз қан төгіп сыртқы жаулармен соғысып аман сақтап қалған қазақ халқының ата-мекенін Ресейге беріп жіберуге қарсы болған жалғыз адам – Жұмабек Ташенев. Қазақ халқының ерте заманнан бері қоныстанған тамаша шұрайлы жерін, бір қатерден оның сақтап қалғанының куәсі болғанбыз», - деп жазды өзінің естелігінде атақты партизан. мемлекет қайраткері, ғалым, белгілі жазушы Әди Шәріпов. (Қара, «Жұлдыз», 1994. N9. 15-16 б.)

Бұл айтылған ағалар ойын «Жұлдыз» (N4,1998) мен «Ана тілі» газеті (N1, 9.01.2003) толықтыра түседі. Газеттің осы номерінде жарияланған «Жүрек жұтқан батыр» атты мақалада былай деп жазған: «1960 ж. күзінде Ақмолада үлкен жиналыс болады. Жиналысқа Хрущев қатысады. Кешкі сағат он кезінде Қонаев (Қазақстан компартиясының сол кездегі бірінші хатшысы) Ташеневке Хрущевтің екеуін шақырғанын айтады. Барады. Біраз мәселелерді айта келіп Хрущев мынадай сөз айтады: «Жедел шешетін мәселе – ол республиканың жер көлемі. Жолдас Қонаевпен және облыс басшыларымен пікір алысқанбыз. Бұл пікірімізді олар қолдады. Жұмабек Ахметович, енді сіздің пікіріңізді білгім келіп отыр».

Хрущевтің бұл сөзіне Жұмабек ағамыз іле-шала жауап қайтарады. «Никита Сергеевич, бұл мәселенің шешілуі былай тұрсын, тіпті күн тәртібіне қойылуына қарсымын!».

Никита бір бозарады, бір қызарады. Ол да ірікпей ашуын төгіп салады: «Саяси бюроның келісіміне қарсы шығатын сен өзің кімсің!? Әрі-беріден соң бұл мәселені сендерсіз-ақ шешеміз. Совет елі – бір мемлекет, қай жерді, қай республиканың меншігіне беру СССР жоғарғы кеңесінің еркі!».

Жұмабек ағамыз тағы тайсалмай сөз саптайды: «Жоғарғы кеңес әр республиканың жерлерін жергілікті орындарсыз шеше беретін болса, онда СССР-дің Конституциясын жою ке-

рек қой. Ал ата заңда әр республика өзінің тарихи жерін, өз меншігім деп пайдалануға құқығы бар. Егер де заңмен санаспайтын жағдай тұса онда біз халқыаралық заңды мекемелерге дейін шағым беруден де тайынбаймыз, ондай құқығымыз да бар...».

Хрущев әрі ашуланады, әрі таңданады: «Бұл әңгімені кейін шешеміз» деп тұрып кетеді.

Жолда Қонаев: «Әй, Жүмеке-ай, жүрек жұтқан көзсіз батырсыз ау» - депті.

Жүмекең: «Елімнің мүддесі үшін қияметке болса да дайынмын» дейді (қара, «Жұлдыз» N4, 1998 және «Ана тілі» N1, 9.01.2003).

Сол бір кешкі Хрущевпен болған әңгіме нәтижесі «тен-тек» Төшеневтың болашақ тағдырын шешіп кетті; Сөйтіп араға айлар салып Ж.Төшеневті орнынан босатты. Ақыры: Кремльдегі күштілер диірменді дірілдетіп қайтпас қайсар дала жолбарысын шынжырлап Шымкент облаткомының қатардағы орынбасары етті де жіберді. Деседе бұл да Құдайдың шешімі демекпіз.

ТӨШЕНЕВ БОЛМАСА, ҚАЗАҚ ЖАРТЫ ЖЕРІНЕН АЙРЫЛАР ЕДІ.

- 55 - жылы Бостандық ауданын өзбекке беріп жіберді. Сол кездегі Қазақстан Жоғары Кеңесінің төралқа төрағасы Жұмабек Төшенев бермеймін деп қарсы шыққан ғой Хрущевке. Төшенев комиссияның бастығы болған. Совет дәуірінде жат елге жер бермейміз деп күрескен үш үлкен қайраткер бар. Олар: Смағұл Сәдуақасов, Тұрар Рысқұлов және Жұмабек Төшенев. Соңғысы өз бағасын әлі ала алмай келе жатыр. Мысалы, Төшенев Момышұлын үш рет Совет Одағы батырына ұсынған. Қошқарбаевты да ұсынған. Екеуін де өткізе алмаған. Маршал Конев батыр атағын бергізбеген. Бауыржан Момышұлының алғашқы кітаптарын қоймай жүріп шығартқызған да – осы Төшенев. Аса ұлтшыл адам болған.

Өзім көрдім, көзі боталап тұратын, қатуланғанда, аса сұсты болып кететін, өткір кісі еді. Талдықорған ауданындағы колхоз председателі Нұрмолда Алдабергеновті Социалистік Еңбек Ерінің үшінші жұлдызына ұсынған да – осы Төшенев...

...Нұрмолда ақсақал «мен Әуезовпен де, Сәбитпен де, Ғабитпен де, Ілияс Омаровпен де, қазақтың басқа да мықты азаматтарымен араластым, Бауыржан Момышұлы – өз інім. Бірақ бірде-бір қазақ Жұмабек Төшеневке жетпейді. Өйткені ол қазақтың жанын, намысын түсінетін ұлы қайраткер» деп айтқан-ды. Төшенев Алдабергеновке екінші Еңбек Ері жұлдызын Ворошиловпен айтысып, қолынан жұтып алғандай қылып алып берген екен. Осы әңгіменің куәсі болған – М.Бейсебаевтің көмекшісі Нұрсұлтан Төлекбаев ағамыз – бүгінде құрметті зейнеткер...

...Сонда Төшеневтің бір өзі Шаяхметовті жақтап шыққан ғой. «Әй, сен өзінді-өзің орға итергенің бе, Шаяхметовті жақтағаның не» деп өңкей қорқақ сөйлемей ме артынан, сонда ол «маған әділдік қымбат» деген екен. Міне. Кейін ҚазақССР-іне біреуі бірінші, біреуі екінші хатшы болып келген Понамаренко мен Брежнев бір күннің ішінде республиканың 13 министрін алып тастаған. Бір күнде. Бәрі қазақ. Шаяхметов министр қылып ылғи қазақты қойған ғой. Сонда тағы да Төшенев «біздің бірінші хатшы орыс болса, неге екіншісі қазақ болмайды?» деп қарсы шыққан. Сол заманда елгіндей пікір айтып көр.

Кейін Брежнев Мәскеуге кеткенде, өз орнына республикамыздың бірінші хатшысы қылып Яковлевті, екінші қылып Журинді ұсынып, тағайындатып кетеді. Міне, қандай шовинист болған Брежнев. Сонда тағы Төшенев қарсы шығады «неге екіншісі қазақ болмайды?» деп. Қоймай жүріп ауылшаруашылық жөніндегі хатшы Фазыл Кәрібжановты екінші хатшылыққа өткізеді. Осындай өтімді кісі болған. Кейін тың кезінде Целинный край құрылғанда, аймақтың бірінші хатшысы болып Соколов, ал аймақтық атқару комитетіне төраға қылып СССР ауыл шаруашылығының министрі Мацневич тағайындалады. Тағы да Төшенев үзілді-кесілді қарсы

болады. Екеуінің бірі қазақ болсын дейді. Кадр жөніндегі айқас осыдан басталған. Целина кезінде жаппай орыстандырып жіберді емес пе Хрущев.

- Орыстың отарлау саясатына қарсы болған десеңізші.

- Иә, отарлау саясатына! Кейін Хрущев солтүстіктегі бес облысты, яғни тұтас Сары Арқаны орысқа алып берем дегенде, қаймықпай Бас хатшыға қарсы шаққан осы Төшенев қой. Бұл – сол замандағы ұлы ерлік. Сол Төшенев болмаса, мына Астанаң да пайда болмас еді ғой, турасын айтқанда. Ал енді сол Астанада қаланың шетінен қамыс өсіп кеткен батпақтан Төшеневке көше беріпті. Төрт-ақ үй тұр өлгі көшеде. Төрт-ақ үй! қорлау емес пе үлкен қайраткерді?! Астанада бас көшеде Кенесарыға берілуі керек. Бүкіл қазақты азат етемін деп өлген, кешегі Қараөткелді (бүгінгі Астана) екі-үш дүркін жау қолынан азат еткен ұлы хан Кенесарының ескерткіші Конгресс-холдың алдындағы алаңда, Парламент үйіне қарама-қарсы тұруы керек еді. Біз қорқып (кімнен?!). Есілдің жағасына апарып тығып қойдық...

Астанадағы екінші көше Төшеневке берілуі керек. Әй, егер сол Ақмолада туған Жұмабек Төшенев болмаса, қазіргі Астанаң Ресейдің Целиноград аймағы немесе Хрущевград облысы болмас па еді?! Ал Астанадағы үшінші көше Ілияс Есенберлинге берілуі тиіс. Міне, әділі осы... Оу, Қазақстанның жартысын алып кетейін деп тұрғанда айқасқан қайраткерге одан да үлкен құрмет көрсетілуі тиіс. Неге оған Астананың төрінен зор ескерткіш орнатпасқа? Төшенев ондай құрметке тұратын қайраткер.

Асан-ата Көрішал. Шынжырда өткен жолбарыс. Сказ о закованном тигре. – Алматы: «Үш қиян», 2004.

Абдукерим Ганиев

...Честно говоря все это было не так. В шестидесятых годах во времена освоения целины Н.С.Хрущев, идя на поводу у некоторых людей, предполагал присоединить ряд северных областей Казахстана к России. Разве это не Ташенов, работавший в то время Председателем Верховного Совета Казахстана не поставил своей подписи под этим документом? Если это не он, то кто же? Ведь не нашелся никто иной, кто мог бы открыто противостоять Хрущеву...

...Разве не прямота и бесстрашие Ташенова, спасли и сохранили Казахстан, от раздела?

Ташенов, был человек очень открытый, душевный, с добрым сердцем. Но за свою республику, за народ свой был готов ко всякой борьбе, ко всяким неожиданностям...

...По-моему только такие отважные люди как Ташенов, ничего не боясь, могут один на один выйти на тяжелый бой. Твердая и решительная позиция Ташенова возымели свое и Хрущев заново вопрос этот не поднимал. Вот каких настоящих сынов-героев не должны забывать казахский народ...

Ганиев А. С чистотой помыслов (Документальная повесть о Исмаиле Юсупове). – Алматы: «Казахстан» - «Арзу», 1997. С. 21.

ЖИЫРМА БІРІНШІ ҒАСЫР

(Роман-эпопеяның бірінші кітабынан үзінді)

Бүгін жексенбі. Демалыс күні болса да ол әдеттегісіндей ерте тұрды. Душ қабылдап, шай ішіп болғасын кабинетіне келіп, креслоға отырып Абайдың «Қара сөздерін» алды кітап сөресінен. Төс қалтаға сыйып кететін шап-шағын кітапты алақанымен аялай сипады. Кітаптың сыртқы бетіндегі хакім бейнесін кеудесіне басты. Аллаға іштей мінежат етіп азкем отырды да, кітап бетін парақтап арасына қағаз қыстырылған бетті ашып, ұйықтар алдында тоқтаған тұсынан бастап оқи бастады: «Он сегізінші сөз». Адам баласына жыртықсыз, кірсіз сыпайы киініп, һәм ол киімін былғап, былжыратып кимей, таза кимек — дұрыс іс. Ләкин өз дәулетінен артық киінбек, не киімі артық болмаса да, көңіліне қуат тұтып, тым айналдырмақ — кербездің ісі.

Кербездің екі түрлі қылығы болады: бірі бет-пішінін, мұртын, мүшесін, жүрісін, қас-қабағын қолдан түзетіп, шынтағын көтеріп, қолын тарақтап әуре болмақ. Біреуі атын, киімін «айран ішерім» деп, солардың арқасында сыпайы, жұғымды жігіт атанбаққа, өзінен ілгерілерге елеулі болып, өзі қатардағының ішін күйдіріп, өзінен кейіншілерге «өттең, дүние-ай, осылардың атындай ат мініп, киіміндей киім кигеннің не арманы бар екен?!» — дейтуғын болмаққа ойланбақ.

Мұның бәрі — масқаралық, ақымақтық. Мұны адам бір ойламасын, егерде бір ойласа, қайта адам болмағы — қиын іс. Кербез дегенді осындай кер, керден немеден безіңдер деген сөзге ұқсатамын. Тегінде, адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ. Онан басқа нәрсеменен оздым ғой демектің бәрі де — ақымақтық...

Есікті жайлап ашып, кабинетке ақырын кірген аққұба өңді, қызыл шырайлы, орта бойлы әйел кітап оқып отырған еркектің иығынан құшақтап:

– Тағы да Абайды оқып отырсың ба? – деді.
 – Иә, Бәтесжан, тағы да Абаймен ақылдасып отырмын.
 – Жұмабек, Мұқанов пен Мүсіреповті соғымға шақырамын демеп пе едің?

– Иә, дегенмін.
 – Онда бүгін неге шақырдың?
 – Жұма күні Сәбең телефон шалып: «Ақыл қосатын шаруа бар еді Ғабит екеумізді қашан қабылдайсың? – деді. Екі бірдей алыпты жұмыс орнында төрде төбедей болып ресми қабылдағаным кісілік болмас кішілігімді білдіріп, үйде тыңдайын әңгімелерін дедім.

– Өте дұрыс.

Бәтес шығып кеткесін сәлден соң бойы сымдай тартылған, шалқасынан қайырған көмірдей қап-қара шашы жазық маңдайына жараса кеткен бозбала кірді де:

– Папа, дәлізге шықшы. Бір кісі телефон шалып сізді сұрап тұр деді.

– Қазір, Саянжан деп орнынан тұрып, келесі бөлмеге өтіп, телефон тұтқасын құлағына тосты. Ассалаймағалейком, Сәбе! Даусыңыздан таныдым, иә, дұрыс, сол жақ бұрыштағы көп қабатты үй, төртінші пәтер. Келіңіздер, күтіп отырмыз.

Жұмабек телефон тұтқасын орнына қойып Абайдың қарасөздерін оқуды жалғастырды ол. Он тоғызыншы сөз: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Өрбір естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп, білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады. Мұндай сөзді есіткенде шайқақтап, шалықтанып не салбырап, салғырттанып есітсе, не есіткен жерде қайта қайырып сұрап ұғайын деп тұшынбаса, не сол жерде сөздің расына көзі жетсе де, шыға беріп қайта қалпына кетсе, естіп-есітпей не керек? Осындай сөз танымай-тұғын елге сөз айтқанша, өзіңді танитұғын шошқаны баққан жақсы деп бір хакім айтқан екен, сол секілді сөз болады».

Жұмабек Абайдың жиырмасыншы сөзін оқи бастағанда Бөтес келіп бір бума газет берді.

– Мынау бүгінгі почта.

– Рахмет, Бөтесжан.

«Социалистік Қазақстан» газетінен «Ақбас бүркіттің ажалы деген мақаланы оқи бастады Жұмабек.

– Ақбас бүркіті самолетке шапты! Өзінің атамекенін өзеуреген өзгеден қорғаймын деп «Ил-18» самолетінің сол жақ моторына барып соғылды. Ақбас бүркіт ажал құшты. Бір моторы зақымданған самолет біресе оң, біресе сол жағына қисайып Алматы әуежайына әзер қонды. Қатты үрейленген жетпіс жеті жолаушы тура келген бір ажалдан аман қалғанына қуанып, бірін-бірі құттықтап жатты. Өткен аптада болған осы оқиғаға орай жазылған ақын Ғафу Қайырбековтің «Мықтылық туралы баллада» атты өлеңін оқушы назарына ұсынуды жөн санадық.

«Алланың жердегі елші ғой, ақын, – деп ойлады Жұмабек. – Алатаудың Ақбас бүркітін ақиық ақынның жырлауы – керемет бір кермиық келісім емес пе?»

Жұмабектің ойын есікті ақырын ашып кірген Аян бөлді.

– Есінде ме, Аянжан, – деді Жұмабек – ана жолы Алатаудың Ақбас бүркіті өзінің атамекенін қорғаймын деп ажал құшқанын айтып ем ғой.

– Иә, есімде, папа!

Міне, «Социалистік Қазақстанның» бүгінгі санында арқалы ақын Ғафу Қайырбековтің Ақбас бүркіттің ерлігін жырлаған өлеңі жарияланыпты. Көне, оқышы:

Серісі еркіндіктің, тазалықтың,
Демейтін «жаннан үркіп, жаза күттім».
Сонікі байтақ аспан баяғыдан
Қалмаса Ай таусылып, азайып Күн.

Қалықтап жүрді қазір бір дем алып,
Қанатын таңғы таза нұрға малып.
Өлі де еркін босап шықпаған кез
Алатау шыңдарына Күн қамалып.

Бір кезде шықты дыбыс гүрілдеген,
Бұрын-соң құлағына білінбеген,
Қарады Алатаудың тас қыраны,
Қайран көз қайда салса сүрінбеген!

Барады жалғыз қара көкпен ағып,
Алласын көрмегендей текке қағып,
Жат дауыс жыртады аспан тыныштығын
Жаңғырып қиыр шалғай шетке барып.

Барады анау әлі қозғалмай-ақ,
Дәл бүгін деурен бастан озғандай-ақ.
Ал келіп керемет күш бүрді мұны
Бір кезде өзі бүрген көкжалдай-ақ.

«Мына аспан, мынау биік, бұл Алатау,
Қиғаштап қызық серуен салған талай,
Мөп-мөлдір тынық мекен, иен тыныштық,
Самсаған алтын сәуле дүние сарай!

Қайдасың, қайда кеттің, кімге кеттің?»
Дегендей жан-жағынан гулеп екпін,
Шеңгелдеп бауырына жинағандай
Салмағын жеті қабат жер мен көктің.

Есікті ашып, табалдырықтан аттай бере тоқтаған Бөтес.
Аяанның даусы ас үйге дейін естіліп жатыр.

— Бұл не айғай?

— Бұл айғай емес, поэзия кеші, Бөтесжан.

— Қалжыңын қалмайды ғой, папасы.

— Мама, папам екеуміз өлең оқып жатырмыз.

— Не туралы өлең?

— Ана жолы папам самолетке шапқан Ақбас бүркіт жайлы
айтып еді ғой. Сол жайлы анада үйде қонақ болған ақын Ғафу
Қайырбеков өлең жазыпты. Керемет өлең. Тыңдашы.

— Оқи ғой, құлыным.

Жөнелді болмаған бір зымыраумен,
Асты құз, үстiде құз шыңыраумен.
Түйгiштеп, топшысымен ауа тiлiп,
Барады ата бiлмес үлкен даумен.

Бiлмедi өзi бар ма, дүние бар ма,
Тек қана тентек дене жүйткiдi алға,
Бiржола қорғасындай кетпек ағып,
Қорлықты батырғанша бүйтiп жанға.

Сөйткенше қалды дереу оған жетiп,
Шаншылып, шықты сорлың қайқаң етiп,
Мұрша жоқ ендi ойлауға кетпейiнше
Не өзiн, не мынаны талқан етiп.

«Сарт та сұрт»...
Ендi дыбыс жоқ маңайда.
Жарылмай аман қалған көк қалайда.
... Бiрi үлкен, бiрi кiшi – екi қара
Төменде, құлдилайды әлде қайда...

... Жақсы ғой бейбiт күндер. Неткен ыстық.
Жатпайтын жау жиналып, дос кетiсiп.
Кей-кейде мықтылықты аңсағанда
Толғанам осы оқиға еске түсiп!

– Шынында да керемет өлең екен! – дедi Бетес қабағын наздана керiп.

– Осы өлең ана жылы Хрущевпен бiрге Қостанай облысына барған сапар кезiндегi бiр оқыс оқиғаны ойға оралтты.

– Ол не оқиға, папа?

– Қостанай обкомның бiрiншi хатшысы Морозовтың бастауымен Хрущевтi Москва совхозына алып бардық. Бұл топта менен өзге ЦК-ның бiрiншi хатшы Яковлев, екiншi хатшысы Журин, Совминнiң Председателi Қонаев бар. Бiтiк

өскен егінді көріп көңілденген Хрущев: «Жолдастар, көне, келіндер, – деді оң қолымен ауаны осып, – мына бітік өскен бидайдың арасында тұрып суретке түсейік. Мәскеуге барған соң, – деп сөзін жалғады Хрущев қабағын кере күлімсіреп – мына жайқалған егін теңізінің арасында түскен суретті тың игерушілерге қарсыларға көрсетемін. Ал, жолдастар, сендер мені ұятқа қалдырмаңдар. Қанша қымбатқа түссе де қалайда биыл миллиард болатын болсын!

– «Миллард болады. Оған алаң болмаңыз» деді Қонаев бастап, өзгелер, қостап. «Келесі жылы жүгеріні көбірек егіндер! Біз Американы қуып жетіп, басып озамыз. Көрсін әлем социализмнің күшін. Біз капитализмнің өкесін әлі-ақ танытамыз. Біз патша үкіметінің жасай алмағанын жасадық. Тыңды игеріп, орыстандыруды қарқынды жүргіздік. Болашақта бірақ ұлт – орыс ұлты, бірақ тіл – орыс тілі болады. Капитализмді жойып, бүкіл дүние жүзін билейміз. Жиырма жылдан кейін елімізде коммунизм болады, – деп жұдырығын түйіп, шабыттана сөйлеген Хрущевтің көтеріңкі көңілі аяқ астынан нілдей бұзылды.

– Неге? – деді Саян.

– Хрущевтің сөзін төбемізден айнала ұшқан Ақбас бүркіттің саңқ ете қалған қуатты даусы бөлді. «Мынаның даусы қандай күшті» деді аспанға шайқалай қараған Хрущев. – Өзі өте үлкен екен. Атып алайын. Мылтық бар ма, мылтық? Сол сәт «Ақбас бүркітке қауып төнді-ау» деп зәрем зәр түбіне кетті. Құдай сақтап ешкімде мылтық болмай шықты. Соны сезгендей Ақбас бүркіт Хрущевтің тас төбесіне төніп-төніп келіп оны мазақ қылғандай қайқаң етіп қайтадан аспанға көтерілді. Сәлден соң тағы да төмендей ұшып, қанаттарын оқта-текте бір қаққан Ақбас бүркіт Хрущевтің тас төбесінде қалықтап тұрып алды. «Қап, мына құстың қорлығын-ай, – деп ызадан жарылып кете жаздаған Хрущев аспанға шалқалай қарап, жұдырығын түйді.

Жарайсың Ақбас бүркіт. Қазақстанға қырын қараған Хрущевтің көкесін көзіне көрсеткеніңе мың алғыс, – деді Бөтес.

Ақбас бүркіт жай құс емес – киелі құс, ата-баба аруағы ол. Ақбас бүркіт ел мен жердің иесі, ата-бабаның қасиеті киесі. Сол жолы Ақбас бүркіт оққа ұшса ұлттың рухы өшер еді, ел мен жерден кие көшер еді. Алла өзі жар болып бір қатерден аман қалды Қазақ Елі. Егер сол Ақбас бүркіт оққа ұшқанда... жо-жоқ. Айта көрме, оны ойлаудың өзі қорқынышты. Сол оқиғадан бері Ақбас бүркітті түсімде жиі көремін.

Өңгімемен отырып еттің көбігін алуды ұмытып барады екенмін. Қой, ас үйге барайын.

– Мен мамама көмектесейін. Саян шыға салып тез оралды.

– Папа, қонақтар келді.

– Жұмабек орнынан атып тұрып Сәбит пен Ғабитті қарсы алды.

– Ассалаумағалейком, Сәбе, Ғабе!

– Уағалейкумассалам, – деді Сәбит.

– Ғабит еріншектігі ұстап, басын изеп, ернін жыбырлатты.

– Қош келдіңіздер. Төрлетіңіздер.

– Қош көрдік, Жұмабек.

– Қонақтар қонақ бөлме арқылы кабинетке өтті.

– Мына пәтерің неше бөлме, Жұмабек?

– Үш бөлме, Сәбе.

– Әу, Қазақстан Жоғарғы Кеңесінің Төрағасының пәтері үш-ақ бөлме. Естіп тұрсың ба, Ғабит.

– Ақырын сөйле, саңырау емеспін.

– Ғабит, екеуміздің пәтеріміз төрт бөлме.

– Бізге осы да жетеді, Сіздерге он бөлме болса да көп емес.

– Оу, Жұмабек, – деді Сәбит орындыққа отырып жатып. – Оу, Жұмабек, мына кабинетің үлкен бір кітапхана ғой өзі. Ғабит қарашы, есік пен терезеден басқа қабырғаның бәрі еденнен төбеге дейін кітап. Тұр, Ғабит, мына қымбат қазынаны көрейік.

– Көрсек көрейік, – деді Ғабит орнынан созалаңдай тұрып.

– Пәлі, мына қатар қаптаған философтар ғой. Аристотель, Платон, Конфуций, Декарт, Кант, Гегель, Ницше, Фейер-

бах. Уай, Ғабит, қарашы, міне, мұнда Исак Ньютонның «Математические начала натуральной философиясы» тұр, – деді Сәбит кітап сөрелеріне көз жүгіртіп.

– Ойымды бұзба, Сәбит. Мен мына қатардағы «Махабхара», «Илиада», «Калевала», «Манас», «Гильгамеш», «Алпамыс», «Қобыланды», «Қыз Жібектермен» сөйлесіп тұрмын.

– Сөйлес, сөйлес, Ғабит. Мен Шекспир, Анна Ахматова-лармен сырласайын.

Кітап сөрелерін шолған Ғабиттің жанары том-том болып тізілген қазақ ақын жазушыларының кітаптарын шолып өтті.

«О, қайран қазақ қаламдастарым-ай, бірінмен-бірін нықтасып, қатар тізіле қалыпсыңдар ғой деп ойлады Ғабит. Көріп тұрмын, қатарларың қалың екен. Қандас, тағдырлас бауырларым-ай, сендер әдебиет алыптарымен нықтаса, қатар тұрғандарыңа мәз болмай, сол билікке жеттіңдер ме, соны ойлаңдар. Өуезовтен басқа қайсың бар, әлемдік әдебиетке, азбас, тозбас алтын қазына қосқан?! Бүгінгі алған атағың, арқадан қаққан мадағың бәрі де уақытша алданыш қана. Тарихта қалатын сенің еңбегің. Беу, бауырларым-ай, қызғаныштың қызыл итін айтақтап, бір-біріңді аяқтан шалғанша ертеңгі күнге анық барар шоқтықты шығарма туғыз. Оған өрең жетпесе, ана Олжас сынды оза шапқан бауырыңның шалғайына жармаса, шашбауын көтер. Тым болмаса Мұхтар сынды данышпанға ор қазба. Қызғаныштың құлы болма, халықтың ұлы бол! Қызғаныштың қызыл иті қаппаған қай жақсың бар, айтшы, көне, қазағым?! Аз болды ма, содан тапқан азабың?!»

– Уа, Ғабит, ұлылармен тағы да сырласа жатармыз. Тізе бүк, келген шаруамызды айта отырайық. Сәбит пен Ғабит диванға иық түйістіре қатар отырды.

– Екеуміздің айтарымыз бір сөз ғой, өзің айт, Сәбит, деді Ғабит еріне сөйлеп.

– Жұмабек бауырым, анау Бауыржан Момышұлының соғыстағы ерлігін өзіңде де білесің, халық та айтып жүр. Өкінішке орай, сол ерлік әлі өз бағасын алған жоқ. Бауыржанға Советтер Одағының Батыр атағын алып беруге сіз болып, біз

болып өрекет жасауымыз керек! Өнеу күні Ғабит екеумізді қашан қабылдайсың дегендегі айтпақ өтінішіміз осы еді.

– Бұл айтқандарыңыз аталы, баталы сөз. Бұл менің де ойымда жүрген. Жөн сілтеңіздер, мен не істеуім керек? – деді Жұмабек.

– Оны мына Ғабит айтсын. Өзі еріншек болғанмен ойға жүйрік бұл.

– Меніңше, бұл істі Момышұлына қарсы болып жүрген маршал Коневтен бастау керек. Сосын Ворошиловқа қолқа сал, қолда, көмектес деп. Момышұлын соғыс кезінде геройлыққа ұсынған құжаттарды архивтен алғызуды ұмытпа! – деді Ғабит.

– Мақұл. Ертең іске кірісемін.

– Хрущев Қазақстанға тағы да келмек дейді. Сол рас па? – деп сұрады Сәбит.

– Рас. Бірақ қашан келетін әзір белгісіз, – деді Жұмабек.

– Бұл геройлық Момышұлынан да бұрын қазаққа керек! – деді Ғабит.

– Тапсырмаларыңызды орындауға күш саламын. Ұлт намысы үшін аянып қалмасыма сеніңіздер! – деді Жұмабек.

– Осы жасқа келгенше жаманды, жақсылы талай көсем көріп ем, бірақ мына Хрущевтей ұрдажық даңғой, мақтаншақ басшы көргем жоқ. Омырауына үш бірдей Алтын жұлдыз тағып алып, ойына келгенін істеп ойран салып жүр. Бәрінен бұрын Қазақстанның үш бірдей ауданын Өзбекстанға бергені барып тұрғаны ақымақтық, – деді Ғабит.

– Дұрыс айтасыз, Ғабе. Осы оспадар шешім, оқыс оқиға менің де жанымды жегідей жеп жүр. Қаным қайнайды. Қайтейін, көңілді арман көп, күресерге дәрмен жоқ. Бұрынғысы аздай-ақ Хрущев тағы бір «өнер» бастады.

– Ол не тағы? – деді Ғабит.

– Қолайлы бір сәтті пайдаланып солтүстіктегі бес облысты Ресейге қосу.

– Хрущев барып тұрған самадур! Бұл қатерлі қадамға жол бермеу керек, Сәбит.

– Қайтіп? Не істейміз, Ғабит.

— Бір амалын табуымыз керек.

— Қазақ үшін ондай қаралы күн тумасын деп тілеймін Алла тағаладан. Туа қалса кеудемді оққа тосып қарсы шығамын, — деді Жұмабек.

— Самадүр Хрущевтен бәрін күтуге болады. Жазушылар-ты абстракционистер деп айыптап, сурет көрмесіне барғанда, «Мына әйелдің аяғы неге қисық, мұны қандай художник салған? Менің немерем бұдан әлдеқайда жақсы салады суретті» деп оттаған Хрущев қой бұл.

— Ол ол ма? Совнархозы елді өркендетпек түгі жұмысқа кедергі болғасын бір обкомды өнеркәсіп обкомы, ауылшаруашылық обкомы деп екіге бөліп, жұмысқа қолбайлау болып, елдің өсуіне кедергі келтірді емес пе?

— Осы екі обкомға байланысты анекдот сияқты бір қызық әңгіме айтайын, — деді Сәбит.

— Бірде біздің облыстың Қостанай қаласында бір семьяда жанжал болып күйеуі әйелін сабамай ма? «Шашы ұзын, ақылы қысқа әйел» емес пе жоғарғыға арызданды ғой. Сонда коммунистік үстінен түскен арызды екі обком біріне бірі жіберіп екі ай дауласыпты. Селолық обком: «Бұл арызды өнеркәсіп обкомы қарау керек. Өйткені арыз өнеркәсіп обкомында істейтін коммунист жайлы» десе өнеркәсіп обкомы: «Ол арызды селолық обком қарауға міндетті. Себебі — біз анықтадық коммунист әйелін балғамен емес, орақпен сабаған» депті.

— Мұндай жолсыздықтар көбейіп барады. ЦК-ның идеология жөніндегі хатшысы Нұрғали Жаманқұловтың қазақтың қасиетті қара домбырасына қарсы шығып жүргені сол Самадүр Хрущевтың ыңғайына жағылған жағымпаздықтың бір көрінісі, — деді Ғабит. «Жаманқұловқа мен соңғы жылдары Қазақстанда сегіз жүз қазақ мектебі жабылды. Бұл жолсыздықтың онан әрі жалғаса беруіне жол беруге болмайды!» дедім. Ал, ол «Бұл заңды құбылыс. Тың игеруге байланысты Қазақстандағы қазақтардың саны отыз-ақ процент» деп қарап отыр. Мешіттер жаппай қиратылып атқораға айналды. Бұлай бетімен кете берсе тілден де, діннен де, ділден де жұрдай боламыз. Бұлар құрыса қазақ та құриды.

– «Қазақстандағы аштық жайлы құдай да емес, құдайдан былай демес Сталинге ашық хат жазып, ЦК-дағы жиында «Бейімбет жау болса, мен де жау-мын» деп ащы шындықты қасқайып тұрып ашық айтқан, сол үшінқыстың көзі қырауда аштық жайлаған Қостанай облысындағы Аманкелді ауданына қуылған, сонда да билікке басын имеген қайран, қайсар Ғабен ғой. Қайтсын-ай, қазағы үшін қабырғасы қайысып, жүрегі қан жылап тұр ғой данышпанның!» – деп ойлады Жұмабек.

– Қайда барсаң ұзын очередь. Киім-кешекті былай қойып, күнделікті тұтынатын тұрмыстық заттарға дейін қат. Ақша да аз. Халық кедейленіп барады, – деді Сәбит.

– Оны айтасың Қазақстан миллиард пұт астық беріп, халық нанға жарымай отыр. Ақ нанды түсінде ғана көресің. Ақ нанды айтасың қара нанның өзі қат. Сүт өнімдерін спец. магазиннен алды, мына Сәбит секілді атақтылар.

– Өнеукүні Димаш Ахметовичтің кабинетінде отырғанымда Совминнің зампреді телефон шалды Димекеңе. Сол сәт Димаш Ахметовичтің жүзі күреңітіп, ашуланып Жұмабаевқа ұрса бастады «Қазақстанда отыз миллион қой бола тұрып, халықты еттің очередіне тұруды үйреттік. Ол аз болғандай халық енді таң атпай сүттің кезегіне тұратын болыпты. Мен ерте тұрып екі күн бойы қаланы сүзіп шықтым. Сүттің кезегінде тұрған халықты көргенде ұяттан өртеніп кете жаздадым. Біздің жұмысымыздың нәтижесі осы болса мына жерде отыруға правомыз жоқ. Бұл не сұмдық! Масқара ғой бұл! «Адамнан ұялмасақ та құдайдан қорқайық та» деп Жұмабаевтың екі аяғын бір етікке тықты. Сұңқар Жұмабаев: «Қала іргесіндегі колхоз, совхоздардан келетін сүттен іркіліс болып жатыр» дей бастап еді, Қонаев оның сөзін бөліп, «Маған дәлел емес, нәтиже керек! Қалаға сүт беретін шаруашылықтарға бар да, жұмысты жолға қой. Алматыда сүттің кезегі жойылмаса мен сенімен сөйлеспеймін», деп телефон трубкасын сылқ еткізіп тастай салды. Ау, қазіргі халіміз осындай мүшкіл болса, Хрущев қай бетімен жиырма жылда коммунизмге жетеміз деп жүр, – деді Сәбит.

– Ол Самадүр Хрущевтің көп өтірігінің бірі

– Хрущев обкомның бірінші хатшыларын тағайындауда да көп қателік жіберіп жүр.

– «Государство погибают тогда, когда перестают отличить дурных от хороших» депті Антисфен.

– Сөздеріңізді бөлсем ғафу етіңіздер, – деді табалдырықтан бір аттап тоқтаған Бәтес. Өздеріңізге арнап жайылған ақ дастарханнан дәм татыңыздар.

– Келген шаруамызды да айттық, қонақта болдық. Екі жеп биге шықты деген осы. Тұр Ғабит енді қозғалайық, – деді Сәбит ас-су ішіліп болғасын.

– Қозғалсақ қозғалайық, – деді Ғабит ыңырана сөйлеп.

Бәрі орнынан тұра бергенде Саян келіп, Жұмабекке телефон тұтқасын ұстатты.

– Кешіріңіздер, «Телефон трубкасын срочно Тәшенов жолдасқа бер» деп тұр – деді Саян.

Телефон тұтқасын құлағына тосқан Жұмабектің өңі құп-қу болып кетті.

– Қашан, не дейсің? – деп асыға сөйлеген ол тізесі дірілдеп сылқ етіп орындыққа отыра кетті.

– Не болды?

– Не жағдай? – деп Сәбит пен Ғабит жарыса сұрады.

– Қаралы хабар.... Қар-а-лы..... – деді Жұмабек дауысы дірілдеп.

Үрей билеген халық үрпейісіп үнсіз тұр...

* * *

Жұмабектің Мәскеудегі Қазақстан елшілігінің қонақ үйінің люкс бөлмесіне кіргені сол еді, сол қанаттағы қара телефон қақсап қоя берді. Телефон тұтқасын құлағына тосқанда:

– Сәлеметсіз бе, Жұмабай Ахметович! Келуіңізбен. Мен Шевченкамын. Никита Сергеевич сізді күтіп отыр. Тез келіңіз! – деген асығыс айтылған сөз жетті құлаққа.

Шіңкілдеп сөйлейтін әйел дауысты бұл көзі көк, сөзі көп бұл шикіл сары Хрущевтің көп көлеңкелерінің бірі. Ана жыл өзінің жеке ұшағына рұқсатсыз отырып Целинаградтан

ұшып шыққанда орта жолдан кері қайтарып алып, екі аяғын бір етікке тығып, тәубесіне келтірген. Содан бері ол мұны ұнатпайды. Ұнатпайды екен деп ол шиңкілдек шикілсарыдан айылын жиған бұл жоқ.

Жарты әлемді жалғыз өзің билеп, көрдегі Сталинмен алысып, төрдегі Маленьковтың жаназасын тірідей шығарған жөнсіз, жүгенсіздігіңмен қоймай, елдің екі аяғын бір етікке тығып жүрсің. Айналанды алатайдай бұлдіріп болдың. Біріккен Ұлттар Ұйымында столды бөтенкеңмен ұрғылап, елдің беделіне көлеңке түсірдің. Мені неге шақырғаныңды білемін, Хрущев. Енді, міне, Қазақстанның бес облысын бөліп алып, Ресейге қосамын дейсің. Басқаға көнсем де бұған келіспеймін мен! Ата-бабаларымыз ақ білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен қорғаған қазақтың Ұлы Даласындағы ұлан байтақ жер үшін өліспей беріспеймін мен.

— Қош келдің, Жұмабек Ахметович! Қалай шаршамай жақсы жеттің бе?

— Хрущев орнынан тұрып, күлімсіреп жақсы қарсы алды Төшеновті.

— Рахмет, Никита Сергеевич! Сіз шақырды дегесін жедел жеттім.

Хрущев жұмыс столын жалғастыра қойылған ұзынша столға отырып, Төшеновке қарсысынан орын ұсынды.

— Ақылдасатын мәселе бар, — деді Хрущев жайрандай сөйлеп — Қазақстанның бес облысын Ресейге қоссақ деп отырмыз.

— Не үшін?

— Қазақстанның жері кең. Бір республикаға оны игеру ауыр болады. Жұмыстарыңды біраз жеңілдетсек дейміз.

— Жер көлемінің көптігі жұмысқа кедергі келтірмейді.

Хрущев қып-қысқа, жұп-жуан бас бармағымен стол үстіндегі қоңыраудың түймесін басты.

Ішке Шевченко кірді.

— Қонаев кірсін.

Қонаев Төшеновтің жанына отырды.

— Қазақстанның бес облысын Ресейге қосу жайлы Қонаев жолдаспен келістік. Обком секретарлары да қолдап отыр. Сіздің пікіріңізді білсек деп едік.

Төшеновтің ақшыл жүзі күреңітіп Хрущевқа суық жүзбен сұстана қарады.

Сол сәт Жұмабектің ойында екі ой — ақ арыстан мен қара арыстан айқасты.

Ақ арыстан: — Өте дұрыс! Бұл ойыңды қуаттаймын, құптаймын!

Қара арыстан: — Төшенов, сен Ворошиловтың пенсияға менің орныма Төшеновті отырғыз деп Хрущевқа айтқан етінішін, Хрущевтің Қытайға барған сапардан соң саған әлердей риза болып, сен енді жақында СССР Жоғарғы Кеңесінің Төрағасы боласың деген сөзін ұмытпа. Кремльдің Спасск қақпасына ақ арғымақпен кіріп, Саяси Бюро мүшелерімен бірге биік мінде қатар тұрып, әскери паратты қабылдайсың. Дүниежүзіндегі алып екі мемлекеттің бірі — Совет одағында үшінші тұлға боласың. Бұдан асқан бақ бар ма?!

Ақ арыстан: — «Өмірдің мәні — мансапта емес, мақсатта. Аққанатты тұлпарыңды ақсатпа! Қызмет деген қолдың кірі. Ұақытша мансапқа қызықпа. «Бұл өмірден өткенше, жүректің оты жеткенше қазағыма — халқыма адат қызмет етемін!» деп өзгеге емес, өзіңе берген уәденді ұмытпа! Сен сертке соққан семсерсің. Халықтың құлы, елдің ұлысың!

Қара арыстан: — Қыздырманың қызыл тіліне ерме, Төшенов. Бүгін сенің жалындаған алпысың, қайратың тасып, бағың асып жанып тұрған талтүсің! Ұшып кетсе бақ құсың, қайтып саған келмейді.

Ақ арыстан: — Өзің сүйген, өзіңді сүйген халықты ұмытпа! Сен болмасаң кім қорғайды қорғансыз, ақкөңіл, аңқау халқыңды. Хрущев көп болса айдаһар шығар, ал сені алысқанын алып та, шалып та, жығатын жымнан атылғанда қарсы келгенін сұлатпай тынбайтын шалт қимылды, қайратты жолбарыссың! Өзіңнің атамекенін қорғап, самолетке шапқан Ақбас бүркіт есінде ме? Қаймықпа, қарсы шап қарысқан Хрущевке. Қайрат көрсетсең қаймығады ол сенен.

Қара арыстан: – Байқа, Төшенов, айдаһардың аузына жұтылып кетпе.

Ақ арыстан: – Төшенов, сен өзің жаныңдай жақсы көретін алашшыл ақын Ерасылдың:

Далам менің ту бастан-ақ сүйгенім,
Соның қамы тайталаста күйгенім.
Елсіз, жерсіз бола алмайсың бақытты,
Осы менің көңіліме түйгенім.

Маңғаз далам құт дарыған жер екен,
Демен «Қазақ басқалардан кем екен».
Сол даланы сойылмен-ақ қорғаған,
Бабаларым теңдесі жоқ ер екен....

Бабаларым ту қып ұстап ерлікті,
Басып кірген басқыншыны жер қыпты.
Менің енді жасық болар жәнім жоқ,
Далам өзі сыйға тартқан ерлікті.

Бұл өмірде өмірші көп жасыққа –
Билейді оны топастар та, пасық та.
Уа, Тәңірім! Арызым бар бір ғана

Тек солардың алдына өкеп жасытпа, – деген өлеңін үміт еткен ұрпағын Саян, Саят, Болат, Мұратқа оқып беріп, «Бұл өлең менің өмірлік мұратым. Елсіз, жерсіз мен де, сендер де бақытты бола алмаймыз. Ата-бабаларымыз қанын төгіп, жанын берген қасиетті қазақ жерін сүю аз, қажет болғанда қорғай да біл» демеп пе ең!

Төшенов. Иә, дегенмін. Кешегі алашшыл ақынмен үндес бүгінгі ұлтжанды бір қазақ қызы жазған:

Какое счастье, что предки наш
Мечи свои так крепко в своих руках держал
Ведь что было бы с миром,
Если б вдруг была другая у него картина?!

Другая карта была б у мира.

Где б не было страны моей.

А лишь другие страны мира,

Где были б мы и где была бы я?! — деген отты өлең оралып тұр ойыма! Арқалы ақындардың осы отты жырлары жүрегімде жұлдыз болып жанып тұр. Намысымды оятып, жігерімді жаниды бұл жырлар.

Қара арыстан: Байқа, Төшенов, сен жанған отқа жалаңаш кіргелі тұрсың.

Көз алдыма ұшаққа шапқан Ақбас бүркіт келді. Жүрегімде намыс оты жанып тұр. Төуекел етіп тас жұттым! Қасиетті қазақ жері үшін бәрі құрбан. Сарыарқаның сауырын сақтап қалу үшін бәйгеге тіктім басымды. Хрущев азуы алты қарыс кара арыстан болса мен оған қайраты жойқын, қимылы шат жолбарыс болып атылам! Атамекен жері үшін күрестен мені Хрущев тұрмақ ажал да қайтара алмайды.

Сол сәт Төшеновтің көз алдына анасы Қазына келе қалды. Құлағына:

Ойың сенің қорғасын.

Қыдыр болсын жолдасың.

Жерің үшін шайқаста

Құдай өзі қолдасын! — деген даусы жеттің анасының.

Ойланып қалдыңыз ғой, біз Сіздің пікіріңізді күтіп отырмыз, Жұмабек Ахметович. — деді Хрущев көзі сығырайып, Төшеновке сынай қарап.

— Ойланатын түкте жоқ, Никита Сергеевич, бұл мәселенің шешілуі былай тұрсын, тіпті күн тәртібіне қойылуының өзіне үзілді-кесілді қарсымын.

— Саяси Бюроның шешіміне қарсы шығатын сен кімсің?! Әрберден соң бұл мәселені Қазақстанның келісімінсіз-ақ шешеміз. Совет Одағы тұтас бір мемлекет, қай жерді қай республиканың меншігіне беру СССР Жоғарғы Кеңесінің құзырында, — деді Хрущев Төшеновты ала көзімен атып.

— Жоғарғы Кеңес жер мәселесін Одақтас Республикалардың келісімінсіз шеше беретін болса, КССО-ның және

Республикалардың Конституциясын жоюы керек. Конституцияда әр республика өзінің тарихи жерін өз меншігім деп пайдалануға правасы бар деп тайға таңба басқандай анық жазылған. Никита Сергеевич, алда-жалда сіз заңмен санаспасаңыз біз халықаралық органдарға, тіпті, Біріккен Ұлттар Ұйымына шағымданамыз.

– Бұл мәселеге кейін қайта ораламыз. Енді бос сөзді қойып, әркім өз жұмысымен айналыссын. Боссыңдар!– деп орнынан тұрды Хрущев.

«Жарты әлемді билеп тұрған көсемнің түрін-ай, – жеп іштей мырс ете Төшенев – допша домалай бара жатқан Хрущевқа қарап – бұл пақырдың бойы ғана емес, ойы да аласа екен ғой».

Төшенев Кремльден шыға бергенде Хрущевтің көмекшісі Шевченко ұшырасып қалды. Төшенев пен екеуінің көзі түйісе кетті.

– «Құдай-ау мынау көз емес, алмас қой». – Қарсы келгенін қағып тастайтын арыстан ғой мынау. Іште қайнаған қайраты мына мығым денесін кернеп, жүрегі жалын шашып тұр. Мен тұрмақ, қаһарынан қара жер қалтыраған Хрущевтің өзіне қарсы шыққан хас батыр емес не бұл?! Отызында орда бұзып облыс басқарған, отыз тоғызында қара тасты қақ жарып шыққан шың басындағы шынардай Қазақстан Республикасы Жоғарғы кеңесінің Төралқасының Төрағасы болған бүгінде Қазақстанның үкімет басшысы Төшенев қазір қылыштай қиып түсер қырық бесте. Бұл осы бетімен кете беретін болса Қазақстанды былай қойып, Кремльдің төрінен бір-ақ шықпасына кім кепіл? Мына ұлтшыл қазақ бұлай өрлей берсе, орыстың өрісі тарылмай ма? Онда Қазақстан бізге майшелпек болудан қалады. Тезірек Кремльге арыз түсіріп мұның жолын кеспесе болмас. Әй, бірақ оған бас қатырып қайтем, бұл менсіз де орға жығылғалы тұр. Қызғаныш пен күншілдік дерті мендеген өз қазағы аяқтан бір шалса, өзіне қарсы келгенді қазық қып қақпай тынбайтын Хрущев екі шалады. Сталинді кешірмеген Хрущев мұны кешіре ме? Кешірмесі хақ. Әйтсе де, әліптің артын баққан жөн, – деп ойлады Шевченко. Кремльден шыға бере Қонаев:

— Енді ұйықтап жарытпаспыз. Біраз жүріп қайтайық, — деді.

— Дұрыс айтасыз. Бүгін жөнді ұйқы бола қоймас. Кремльге «ұйқы беріп, қайғы алып» шықтық қой, — деді Төшенев.

— Ой, Жұмеке-ай, жүрек жұтқан көзсіз батырсың ғой. Жарты әлемге әмірін жүргізіп тұрған Хрущевқа қарсы шығу азуы алты қарысы арыстанмен қарусыз құр қол айқасумен бірдей ғой. Жанған отқа жап-жалаңаш қорықпай қалай түстің?

— Жүрек жұтқан батырсың деген сөзіңмен келісsem де, көзсіз батырсың деген сөзіңді қабылдай алмаймын. Көзсіз батырлық — барып тұрған ақымақтық, жүрек жұтқандық — ерлік. Екеуінің айырмасы жер мен көктей.

— Сіздің шалт қимылды шешімділігіңізге, тіпті Саяси Бюроның келісіміне де келіспеген батырлығыңызға тәнтімін.

— Батыр болып, атымды шығарайын деген ойым жоқ. Халқым үшін ажал менен тозаққа да дайынмын.

— Өте жақсы айттыңыз, Жұмабек Ахметович. Сіздің аргументті айтқан дәлелді сөзіңізге жауап қайтара алмаған Хрущев беті қызарып көзі атарып, жан-жағына жалтақ-жалтақ қарай берді ғой. Айтудай-ақ айттыңыз ғой.

— Айтсаң бел кетеді, айтпасан Ел кетеді. Ел кеткенше бел кетсін дедім.

— Ана жолы бес облысқа әмірін жүргізіп, республика басшыларының сөзін құлағына қыстырмаған тың өлкелік партия комитетінің бірінші секретары Соколовқа: «Республика басшылығымен санаспасаңыз жиырма төрт сағаттың ішінде Қазақстаннан қуып жіберемін» дегеніңіз де батырлық еді. Бүгін ештеңеден жасқанбай, Саяси Бюроның өзінен де қаймықпай Хрущевқа айтқан сөзіңіз, тіптен жөні бөлек, жолы басқа ерлік болды. Хрущев ерте ме, кеш пе, жер мәселесіне қайта оралады. Енді не істейсің стратегиялық мақсат үшін тактикалық шегініс жасайсың ба?

— Айтылған сөз — атылған оқ. Еркектің екі сөйлегені — өлгені, «Малым жанымның, жаным арымның садағасы» деген

қазақпыз. Екі сөйлеп тірідей өлер жайым жоқ. Атамекен жер үшін, бізге сенген ел үшін ақырына дейін аянбай айқасамын Хрущевпен!

– Мен жоғары дәрежелі қызметіме байланысты қарсы сөйлей алмадым Хрущевке. Сіз өте жақсы айттыңыз.

– Сіздің үйдей пәледен үндемей құтылғаныңыз дұрыс болды. Екеуміз бірдей құрбан болсақ Сіздің орныңызға бір келіміз шовенисті әкеліп отырғызады ғой.

– Түн ортасы болып қалыпты, гостиницаға барып демалайық.

– Тағы да ерте тұру керек, дем алсақ дем алайық, – деді Төшенов.

Қонақ үйге келгенде екеуінің жолы, жөні бөлек болды. Төшенов төменгі қабатта қалды да, Қонаев ең үстіңгі қабатқа көтерілді.

Жер мәселесінде Хрущевқа қарсы келген Төшенов елге оралған соң Қазақстан үкіметі басшысының қызметінен босап, бес ай жұмыссыз отырды. Сосын Оңтүстік Қазақстан облысы атқару комитетінің қатардағы орынбасары қызметіне тағайындалды. Бірақ оған өкінген жоқ ол. Бел кетсе де ел кетпеді. Хрущевтің өзіне қарсы шығып, Қазақстанның бес бірдей облысын сақтап қалды. Бұл дегенің алты жүз мың шаршы метр территория, он Бельгия, бес Франция! Бұдан асқан ерлік бар ма?!

Аса көрнекті мемлекет қайраткері Жұмабек Ахметұлы Төшенов 1986 жылы 18-ші қарашада Шымкент қаласында қайтыс болды, сонда жерленді. Арада жиырма бір күн өткенде Алматыда Желтоқсан көтерілісі болды. 1991 жылы он жетінші желтоқсанда Қазақстан Тәуелсіздік алды – халық ұлы Жұмабек Төшеновтың Қазақстан Тәуелсіз мемлекет болса екен деген асыл арманы орындалды!

* * *

Тәуелсіздік таңы атқанда Қызбел тауының Қыземшек шыңынан қанаттаса қатар ұшқан Ақбас бүркіт пен Көкдауыл

Алатауға асығып жетті. Жүректері лүп-лүп соққан олар бір-бірін қуана құттықтады.

– Қуаныш ұзағынан болсын, Пірім, – деді Көкдауыл.

– Бұл қуаныш қана емес, бақыт, Періштем!

– Осы бақытты күнді ғасырлар бойы күтті ғой қазақ халқың Пірім! Солай емес пе?

– Иә, солай, Періштем, күтіп қана қойған жоқ азаттық үшін басын бөйгеге тікті.

– Иә, дұрыс айтасың, Пірім! Патшалық Ресейден көрген қорлық, зорлығы аздай-ақ Совет өкіметі отыз екінші жылы қолдан жасалған аштық қырық бірінші жылы Ұлы Отан соғысы дейтін қанды қасапқа салды ғой қазақты.

– Арғы жағын айтпағанда ғасыр басында Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Әлихан Бөкейханов, Смағұл Сәдуақасов, Нұрдәулет Бабаханов, Досқан Қараманов, Ахмет Бірімжанов, Бақытжан Қаратаев, Халел, Жанша Досмұхамбетовтер сынды Алаш арыстары көрген зорлық, қорлық аз ба?!

– Иә, Періштем! Бәрі Алланың әмірімен десек те, көктен түсе салған жоқ бұл бақыт. Қаншама құрбандықпен келді десеңші Тәуелсіздік. Оңай бақыт болмайды. Оңайдың бәрі оңғақ. Ең бастысы Тәуелсіздік қазақтың рухын көтерді.

– Рухы мықты ұлт ұшпаққа шығады. Тәуелсіздік тарихтың жаңа бетін ашты. Жаңа дәуір басталды. Жаңа заман талай жаңалықтар әкеледі. Уақыт ұлы тұлғалар туғызады. Ұлттық рухы көтерілген қазақ халқы аз уақытта әлемді таңдандырып, әлі талай биіктерді бағындырады.

– Айтқаның келсін, Пірім!

– Әумин, Періштем!..

juldyz.info>zhiyrma-birinshi-ғасыр/

Тұрысбек Сәукетай

АЙҚАРАҢҒЫСЫ

.....Асыл мен жасықтың парқын енді біліп отыр. Шіркін, кешегі Жұмекең, Жұмабек Төшенев секілді төрт-бес тарлан бөрі қасында болғанда, бүйтіп пұшайманның кебін киіп отырар ма еді, қазір. Азуын айға білеген ондай арыстан – айбары, тас қорғаны емес пе. Жайшылықта қаржасқанмен кешегідей сын сағатта мұны жауға бермейтіні хақ, қазақтың намысы үшін айғайлап атып тұрып, кеудесін оққа тосар еді ғой. Сондай алтын басты азаматқа бұл не қылды? Қадырын біліп, қасиетін таныды ма? Жұлдызы жарқырап жанған сайын көңілін қауіп пен қызғаныш биледі. Өзіне бақталас санады. Рас, бұл да биік лауазымның дәмін жаңа татып басы айналған жас еді. албырт еді. Өзімнен асқан ешкім жоқ дейтін. Сондықтан өзімен иық теңестіргісі келгендерді қайдан жақтыра қойсын. Бәсекелескен егес пайда болды іштей бір.

Төшенев лауазым биігіне тез көтерілді шарықтап. Қырыққа жетпей үкімет басына келді. Хрущев кадрларды сапырылыстырып жиі ауыстырушы еді. Сатылап өсірмей көңіліне жаққан адамды шахматтың атындай қарғыта салатын. Ол кезде Төшенев Ақтөбе облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы болатын. Екі жылдың ішінде тұралаған облысты аяғынан тік тұрғызған. Іскерлік, ұйымдастырушылық қабылетінде айтары жоқ. Бірде Хрущев пен Булганин Делиге ұшып бара жатып жолай Ақтөбеге қонады. Жарты күндей аялдап, облыстағы ірі өндіріс орындары мен мәдени мекемелерді аралап көреді. Партия, шаруашылық активтерімен кеңес өткізеді. Сонда жалындап тұрған жас басшының ісі мен сөзіне, ақыл-парасатына құлай жығылып, қатты тәнті болса керек. Москваға оралысымен көп өтпей бірден республика Министрлер советінің председателі етіп тағайындаған. Бұл әрине, жақтырған жоқ. Республиканың Бірінші басшысы ретінде өзімен бір ауыз ақыл қоспай сыртынан билеп-төстеген Хрущевке де, айласын асырып онымең

тіл табысып алған Төшеновке де өкпелі. Бұрын өзінен екі-үш саты төмен жүргенде іскер, принципшілдігін бағалап іш тартып, енді үзеңгі қағыстырып жақын келгелі, бүгін болмаса ертең ат үстінен аударып тастар бақталасын көргендей секемденіп, көңіліне қауіп алған. Жайшылықта Төшенов алға түспейтін сыйлас, кішік болғанмен қызмет бабында бетің бар, жүзің бар демей кесіп айтатын тік мінез. Көбінесе бұл сол мінезі үшін өкпелейтін. «Көңіліме қарамады, республикадағы Бірінші басшы деген атым бар емес пе» деп кейінгі. Үкімет басына келе салысымен Алматыны жонарқадан қақ бөліп жатқан Арычная деп аталатын ең үлкен, ең әсем көшені Абай көшесі деп өзгерткізді. Министрлер советі көп қаржы бөліп, Абай ескерткішін салуға конкурс жариялады. Сонда бұл әзіл-шыны аралас:

— «Жұмабек-ау, Горсоветтің шабындығына түсіп қайтесің, Министрлер Советінің бұдан басқа айналысар маңызды жұмысы жоқ па?» деп қағытқан.

— «Горсоветіңіз істесе, осы күнге дейін шошқа тағалады ма? — деді

Төшенов отты қара көздері жарқ етіп. — Ұлт мүддесі, ұлт намысына қатысты мәселенің үлкен-кішісі жоқ, бәрі маңызды, Димеке. Абайды ардақтағаннан Совминнің абыройы төмендеп қалмас!».

Екеуі тура келіп бет жыртыспаса да, кейде осылай сүйкене, сөзбен қағысып шарпысып қалып жүрді. Оның көптеген ісі буынсыз жерге пышақ ұрғандай ерсі көрінетін. Бір байрақтың асты, бір Отанның аясында отырып қазағым, ұлтым деп өңеш керіп бұра тартуға бола ма? Бұл деген отпен ойнау, түк шықпайтын бос әурешілігі өз алдына, түбінде орға жығатын қауіпті әрекет. Өз басы ешқашан ондай қадамға барған емес, ақырын жүріп, анық басқанды абзал көреді. Төшенов: «Сіз екеуіміз тізе қоссақ, бізді алатын жау жоқ» деп талай рет қақпайлағанда көнбеген. Сол үшін оған жақпады. «Димеке, Сіз — малта тассыз, тым тайғақ, жылтырсыз» дейтін кейіп. Осындай елеусіз ұсақ-түйекпен аралары ушыға берді, жырақтай берді.

Бұл ат жалын тартып мінгеннен күні бүгінге дейін партия сызып берген түзу жолдан қия басқан емес. Жоғарыдан түскен нұсқаудың үтір-нүктесіне дейін бұған бұлжымас заң. Не нәрсені де он өлшеп, бір пішіп, алды-артын барлап сабырмен істеді. Ал, Төшеновте ондай сақтық жоқ. Апырып-жапырып батыл қимылдайтын. Жоғарыдағылар не дейді деп жалтақтауды білмейді. Тура, кесіп сөйлеп, еркін әрекет ететін. Бұл көпке дейін оның сырын түсіне алмай жүрді. Осының бәрін беделін асыру үшін, айналасына өзі туралы аңыз, дақпырт тарату үшін әдейі жасайды дейін десе, ертең-ақ мансап-лауазымнан жүрдай қылатын қатерлі істерге қаймықпай баратынына қайран. Саясат деген батылдық емес, жүз иіліп, мың майысып иненің көзінен өте білетін шеберлік, әдіс-айла. Кеуделей жарып тура тартсаң – алдың жар, қазір-ақ омақасасың мойының қайрылып. Осыны да түсінбей ме? Республиканы билеу екі тізгін, бір шылбыр өз қолыңда дегендік емес қой. Төбеңнен қалт жібермей қадағалап отырған көз бар. Тізеге салмай, әрнәрсенің аңысын аңдып, қыбын таба білген жөн. Қия басқаныңды көріп отырған төбеңдегі қожайын қағып жіберсе, қаңғып далада қалмайсың ба?

– «Билік, мансап мәңгі қолда тұрмайды, Димеке. Жалтақтамай кішкене атқа қамшы бассаңызшы!»

– «Жоқ, өйтіп мені ұсақ-түйекке арандатпа. Үлкен мақсаттарды іске асыру үшін үлкен мансап керек».

– «Кремль Сізге осыдан артық үлкен мансап бермейді. Үлкен мақсаттарды қашан жүзеге асырасыз?»

– «Асықпа, кезі келеді»

– «Жоқ, мен асығамын! – дейтін ол қияс тартып ондайда. – Сіз сияқты мәңгі билік басында отырамын деп ойламаймын. Бүгінгі атқарылар істі кезегі келеді деп кейінге қалдырсам, обалы мойнымда кетпей ме? Мен қызмет үшін қорықпаймын, Димеке, кейінгі ұрпақ: қолында тұрып түк істемеді дегеннен қорқамын!..»

Өрқайсысы өз жолын дұрыс санаған. Бірақ сырт көз сыншы ғой. Көп өтпей жұрттың: «Қонаев жоғарыға қызмет қылды, Төшенов төменге қызмет қылды» деген күңкілі еміс-

еміс құлағына шалынып қалып жүрді. Осындай сөздер оның жүрегіне инедей қадалатын. Өзі мойындағысы келмейтін шарасыздығын, әлсіздігін бетіне басқандай боп естілетін. Ондайда кімге өкпелерін, кімге ұрынарын білмей күйінеді. Тәшеновке ме, әлде оның әрбір ісін аңыз ғып ауыздарының суы құрып жүрген бергі жағындағыларға ма? Ол кезде таразы басын тең тұтып, тереңді барлайтын бүгінгідей кемелдік жоқ, өзім дегеннен аса алмайтын яки өзіне жаттың бәрін әділетсіздік санады. «Неге олай?» деген көкірек түбіндегі көмескі сауалға өзінің партия сызып берген жолмен түзу жүріп, түзу тұратын принципшілдігін көлденең қоятын. Ол үшін партия – ең жоғарғы Ақиқат. Оның мұрат-бағытына шөк келтіруге бола ма? Ал, шөк келтірмедің деп кінәлау екі есе күнә емес пе. Осы уәжін іштегі бұққан қызғаныш пен бақталастыққа ақтау қытып, енді Тәшеновтен өзіне идеялық қарсылас жасап алды. Бұл – барлық іске тек партиялық принцип тұрғысынан қарайтын адал коммунист, ол – көп ұлтты мемлекетте өмір сүретінін ескермей, теріс езулеп, тек қазаққа қарай бұра беретін кері тартпа, консерватор. Өстіп бірте-бірте екеуі ашық майданға шықты.

Кейін Хрущев Қазақстанның алты облысын Россияға беру жөнінде мәселе көтергенде, бұл қарсы болған жоқ, ауызша мақұлдаған. Бәрі бір – бір мемлекет, іштей әкімшілік тұрғыдан бірінен біріне ауысқанда тұрған не бар деп ойлаған. Тәшенов өре түрегелді:

– «Ұлтарактай жерімізді басқа елдің еншісіне бере алмаймыз! – деп атып тұрған буырқанып. – Әр қарыс жерге атабамамыздың қаны тамған. Қазақстан, формальді түрде болса да, дербес мемлекет. Оған қол сұғуға ешкімнің хақысы жоқ. Егер керек болса, бұл мәселені біз халықаралық деңгейде көтеріп, Біріккен Ұлттар ұйымының алдына қоямыз!»

Хрущев қанша жерден әпербақан болса да, тізеге салған жоқ, жылтыраған айна таз төбесі бұрқ қызарып, “бұл қалай?” дегендей қабақ астынан сүзе бұған қараған. Бұл амалсыз созалаңдап орнынан көтерілді. Бас хатшыны қорғамаса, қолдамаса, бола ма? Тәшеновке қарсы уәж айта бастаған.

СССР-дің біртұтас елдігін, ішкі территориялық-өкімшілік бөліністерінің формальді екенін, шаруашылықтың ыңғайына қарай өзгерту бола беретіндігін алыстан орағытып келе жатыр еді, сөзін аяқтатпастан Төшенов шарт сынды:

– «Қонаев жолдас, қазақтың жері – құйрығыңызға жұмсақ болсын деп креслоңызға қабаттап салатын көпшік емес. Сізге Қазақстанды басқарғаннан гөрі Қазанда айна-тарақ сатқан дұрыс шығар!..»

Бұл жүрегіне қанжар салғандай сілейіп отырып қалған. Қатты қорланды. Іші мұздап, тас-түйін қаталдықпен аямасқа бекінген. Бірақ Москва мұның алдын орап, Төшеновтің түбіне өзі-ақ жеткен көп өтпей. Өзім білемге салынған тым еркін басшыны қай қожайын ұнатсын, кеше ғана өзі қолпаштап өсірген текешігінің бұлай мүйіз кезегеніне терісіне сыймай ашуланған Хрущев екі-үш айға жеткізбей орнынан қағып тастаған. Бұл араға да түспеді, қосыла суға да итермеді. Ойындағысын біреу істеп беріп жатса, отқа қолын тығып қайтеді. Тек «өзіне де сол керек, барсын!» деген іштей. Төшеновты Шымкентке облыстық Атқару Комитеті төрағасының қатардағы орынбасары қылып жіберген. Бірақ сол жақтан да дүбірі жетіп жатты. Жұрттың бәрі не мәселемен болса да, басқаларға бармай, Төшеновке кіреді екен. Алды ашық, іскер. Сөз бұйдаға салмай, барды – бар, жоқты – жоқ деп, тоқ етерін айтып, мәселені лезде тындырып берген соң, ел соның алдына үйірілмегенде қайтсін. Айналасындағы үлкен-кіші басшыларды мысы басып, ешкім оның бетіне келе алмайды. Жарты жылға жетпей облатком төрағасы Орталық Комитетке келіп: «Төшенов қызмет атқарған мекемеге одан үлкен бастықтың керегі жоқ. Мен босқа отырмын, маған басқа жұмыс беріңіздер!» деп жылы орнынан ат-тонын ала қашқан. Сөйтіп, Төшенов қиыр түкпірде жатып-ақ өзінің көсемдік амбициясымен бұлардың жүйкесін тоздырып болды. Ақыры алпысқа толған күні пенсияға шығарып, жандары тынышталған.

Қазір қарап отырса, Төшенов қасынан кеткен күннен бастап мұның кісілік жолы еңіске қарай құлдилаған екен. Қалай әділмін дегенде де, “осы қалай болар екен, ертең жал-

данып алған соң, қайырыла беріп өзіме азу ақситып жүрмей ме?» деген бір сақтық тұрды көңілінің бір бұрышында. Кадрлардың тепсініп тұрған алғыр, өткірінен гөрі ұя бұзбайды-ау деген жаутаң көз жуасына көбірек іш тартатын. Соларға жол ашты, соларды көтермеледі. Солардың майда тілі, ілтифат-ықыласына тоғайды. Соның бәрін риясыз көңіл, шынайы құрмет деп ұққан. Көз алдындағы көк тұман, міне енді ғана сейілгендей. Осы уақытқа дейін өзіне жағынудың, майыса білудің нешетүрлі өнерін бек меңгергендердің даңғаза жәрмеңкесінде бәрі жақсы, бәрі кереметке алданып, талай нәрсе көкірек айнасынан тысқары қалыпты-ау...

(«Айқараңғысы» романының «Онық» тарауынан) <https://docs.rferl.org> kk-KZ › 2011/12/13

Әбділдабек Салықбай

НАРКЕСКЕН

...Біз ЦК емеспіз, біреуді бір орыннан алып, бір орынға қоя алмаймыз. Жазушы деген халық кісіге өз жүрегінен орын береді. Менің жүрегімнің төрінен орын алатын – ер інім, еркек інім Жұмабек.

Ғабит Мүсірепов.

Тарих деген – шежіре. Уақыт деген алып бар. Түптің түбінде сол алып уақыт әркімді өз орнына қояды. Кімнің кім екені сонда айқындалады.

Жұмабек Тәшенов.

Ақыр түбі осылай боларын баяғыда-а-а-а біліп еді. Білген соң қай құқайға да дайын болатын. Бірақ... дәл бұлайша, тұтқиылдан соққан қара дауылдай қағынып, құйынша ұйтқыш кеп, бүкіл дүниесін астан-кестең етіп, асты-үстіне түсіріп, быт-шытын шығарар деп ойламапты. Өйткені өзінің адалдығына, ісінің ақтығына, қызметтес, қанаттас жолдастарының адамгершілігіне, түптеп келгенде үкімет пен партияның әділдігіне сенетін.

Ал партияның XX съезіндегі жылымықтан кейін сол сенімі бекіп, нығая түскен. «Халық жауы» деген жаламен нақақтан-нақақ жапа шеккен жандарды ақтағанда да әлдекімдердей кібіртіктеп, айналасына жалтақтай бермей, белін бекем буып, білек сыбана кіріскені содан болатын. Тап жауы саналатын алашордашылардан, үстем тап өкілдерінен, молда-қожадан басқаның бәрін ақтаудың мүмкіндігі туған. Ең бастысы ақтығына, адалдығына көзің жетіп, нақақ күйгеніне айғақ-дәлелің бар болса болғаны... Тіпті өлгі сенімнің күшейгені сонша, көкірегінің терең бір түкпірінен «қашанғы бұға береміз» дейтін асау сезімнің атойлап тұра келгені де

рас. Ел басқарып жүрген, қолында әжептәуір билігі бар бұлар бұқса, әбден жалтақ, жасық болып қалған қарапайым халық қайтіп бас көтермек?! Ал нар тәуекел деп күреспейді екенсің, онда Мәскеудің құлақкесті құлы болып, айтқанына көніп, айдауына жүргеннен басқа амалың жоқ. Онда 20-жылдары алаштың асыл перзенттері шырылдап жүріп қалпына келтірген қазақтың қасиетті жерінің телім-телім болып, ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кеткені.

Оның үстіне қабағынан қар жаудырып, мұз қатырған мұртты көсемнің көзі кеткен соң, сұрқылтайлар мен сұрқиялардың да үні өшкендей көрінген. Мүлдем өшпесе де бөсеңсігені айдан анық еді. Жеке басқа табынушылық, әсіреқырағылық, қуғын-сүргін дегендердің бәрі сол заманның міні саналып, әшкерелене бастаған. Саясаткерлер мұны «жылымық» десті. Қаһарлы қыстың алай-дүлей ұйтқыған бораны мен ақырған аязынан кейінгі көктемнің жан жадыратар, сүйек жібітер күншуағы... Саптаяққа ас құйып, сабынан қарауыл қараған қосүрей заман да Сталинмен бірге келмекке кеткендей көрінген. Арқа-бас кеңіп, құрыс-тырыс жазыла түскендей еді... Содан ба екен, әйтеуір, бөріне де тас түйін лайынмын деп ойлапты. Дайыны дайын еді, бірақ... тас түйін болмай шықты.

...Жұмабек Ахметұлы бүгін де әдеттегідей таң қылаң бере тұрды. Үйреншікті жаттығуын жасап, жуынып-шайынып келсе, жұбайы Бөтес дастарханын жайнатып қойыпты. Жиырма жыл отасып, әбден сыралғы болған жары біраздан бергі қабағындағы кірбінді байқап, бірдеңе дей ме дегендей, әлсін-әлсін жаутаңдап қояды. Жұмекең онысын байқамағансып, жақ ашқан жоқ. Өлдекімдерше ырғалып-жырғалмай, жеңіл-желпі тамақтанып, дереу сыртқа шықты.

Алматының аспаны қабағын қарс жауып, түнеріп алыпты. Қаңтардың қақаған аязынан өзгешелеу шыныдай шытынаған ызғар бар. Демін ішіне тартқан сызды ызғар. Өшіктірсең, қабырғаңды қақыратып, омыртқаңды опырмай тынбаймын дегендей аяусыз, тоңмінез кейіп, суық бауыр, жат қабақ. Ал қала жұртшылығы осыдан бірер күн ғана бұрын жаңа жылды

сарыла тосып, сабыла тойлағанын ұмытып қалғандай бүгін тым-тырыс. Өлде бірнеше күнгі даңғаза шу мен өректіген, лепірме тіршіліктен өздері де ығыр болып, шаршады ма екен?! Жоқ, өне, анау үйдің бұрышы мен көше қиылысынан бірен-саран қара-құраң байқалды. Алайда, олар да мереке кезіндегідей, бір-біріне жарқылдай амандасып, танысын-танымасын «Жаңа жылыңыз құтты болсын! Мейрамыңызбен!» деп, қуана құттықтасқан жандарға мүлдем ұқсамайды. Өлденеден құр қалардай асығып, суыт кетіп барады. Пәлен күннен бері таудай болып үйіліп қалған жұмыстарын ойлап, қат-қабат тірлігіне қайғырып, қапаланатын сияқты. Қабақтары қатулы, түстері суық.

* * *

...Апыр-ай десеңізші! Кеше ғана қалай жағынып-жарамсақтанудың ретін таппай, қипақтап жүргендер бүгінгі басқосу қарсаңында көрмегенсіп, сонадайдан теріс айналды-ау. Өсіресе, анау... Балықшин. Балық десе, балық, нағыз жылпылдаған сужұқпастың өзі. Сөзі мен ісінің арасы не істесең де бітіспес жаулардай дүрдиіп, жер мен көктей болып кеткен бе, немене. Өрі сонысын сездіргісі келмей, маңына жуып кеткен жанның ең жақын жанашырындай бола қалатынын қайтерсің... Бет-аузы да бір түрлі... жып-жылмағай, жып-жылтыр. Көзі сұқ иттікіндей сумақайланып, қойны-қоншыңа дейін тінтіп кетеді. Сөзі мен ісінің үйлеспесін жан баласына сездіргісі жоқ. Бірақ басқасы басқа көкірегіңнің жетпіс жеті қабат қоймасына жасырғаныңды да жазбай танитын Төшеновтің сұңғыла түйсігін тұмшалау оп-оңай емес еді... Енді, міне, сол Балықшин сияқтылар осындай сын сәттерде қарымтасын қайтарып бағуда. Дүние кезек деген осы да. Өлгінде қызметке ерте келіп, өз кабинетінде бюроның басталуын күтіп отырғанда бірер жігіт қана кіріп, амандасып шықты. Басқалар мұнын басына күн туып, мәселесі қаралатынын білген соң көзге түсіп қалмайық деді ме, — маңына жолаған жоқ. Бірде ырқын берер, бірде сыртын берер, беу, дүние-ай, десеңізші!

Ат шаптырымдай мәжіліс залына кіргенде Дінмұхамет Ахметұлы:

– Кел, батыр! Кел, кел! – деді. Бұрын көптің көзінше «сен» демей, «сіз» деуші еді. Сондықтан мұнысы кекесін сияқты естілді. «Ә-ә, жігітім! Түстің бе уысыма! Әншейінде ешқайсымызды көзге ілмеуші едің, енді көрейік әуселенді!» дегені сияқты. «Қой, менікі не, жоқтан өзгеден күдіктеніп» деп, Жұмекең енді ғана бас көтерген күмәнді ойды дереу тыйып, нұсқаған орынға отыра кетті.

Саяси Бюроның жабық мәжілісін Димекеңнің өзі ашып, Тұжиковке сөз берді. КОКП Орталық Комитетінен келген өкіл ұзын-сонар баяндама жасады. Сценарийдің жобасынан да, баяндаманың мазмұнынан да Хрущевтың қолтаңбасы тайға таңба басқандай айқын көрініп тұр. Тек ол өзінікімен емес, Қонаевтың қолымен от көсеп отыр.

Тужиков мұндай «бұйрапалаудың» талайын көрген әккі саясаткер еді. Сценарийдің күні бұрын ойластырылғанын, тіпті, түпкі нәтижесі де келісіліп қойғанын сездіргісі келмей, бар өнерін салып бағуда. Даусын неше түрлі құбылтып, мейлінше нанымды шығарғысы бар. Мән беретін тұстарда кідіріп, «Жолдастар, осындай қызықты да көріп пе едіңдер?!» дегендей, езуіне қитұрқы мысқыл үйіріп, отырғандарды көзілдірігінің үстінен тегіс шолып шығып, әрмен қарай жалғайды. Мұндайда Соколов, Козлов, Балықшин сияқтылардың жаны кіріп, мырс-мырс етеді. Іштерінен «әп, бәлем, түстің бе қақпанға, енді қайда қашсаң да құтылмассың» деп, айыздары қанып, алақандарын ысқылап отырғандай.

Өлгілер мұның ұнжырғасы түсіп, бұқпантай күй кешкенін көргісі келгендей бұл жаққа әлсін-әлсін ұрлана қарап қояды. Жұмабек Ахметұлы іштей «сыннан сынатын, жаладан жаситын жанды тапқан екенсіңдер» деп, мырс етті. Бала кезінен оқып өскен Хакім Абайдың бір ауыз өлеңі есіне түсті:

Патша Құдай сыйындым,

Тура баста өзіңе!

Жау жағадан алғанда,

Жан көрінбес көзіме...

Осыны күбірлеп, іштей қайталағаны сол еді, рухы көтеріліп, намысы найзағай отындай жарқ-жұрқ ойнап шыға келді. Иә, бала кезінен біреу жағасына жармасса, дереу делебесі қозып, аруақтанып, бой бермей кететіні бар. Қанша жерден ақыл тоқтатса да, сол әдеті әлі күнге дейін қалмай келеді. Арғы бір аңғарынан өзін-өзі ақтап алар айғақтар атойлайды... Иә, иә, ісің ақ, адал екен, несіне төменшіктеп, бас бағасың?! Қайта сен емес, ақ ісінді қаралап, дұрысыңды терістеп жатқан мыналардың өздері ұялсын...

«Мұндайда ең бастысы ашуға тізгін бермеу, қателікке бой алдырмау керек. «Осалдың бәрі ойбайшыл, әлсіздің бәрі айғайшыл» емес пе?! Жасып та қалмайық, тасып та кетпейік!» Енді ол еңсесін көтеріп, әлгі мысықтілеу пенделердің үстінен асыра көз тастап, орындығына шалқайып, ерегескендей шіреніп отырды. Бұлт-бұлт ойнаған бұлшық етті сом дененің серпініне шыдамаған орындық сықыр-сықыр етті.

Жұмабек Ахметұлы бұл кезде қырықтың жуан ортасына келген, орта бойлы, дөңгелекше келген нұрлы жүзді, аққұба өңді жігіт ағасы еді. Қырып алар артық еті жоқ тырыли арық та емес, тырсиып жарылғалы тұрған семіз де емес, жасына сай сәл толысқан, сүйекті де келбетті кісі болатын. Жылылық, өсіресе, оның ақ-қарасы айқын шаралы көздеріне ұялаған еді. Жүрегінің терең түкпірінде құндақталған ізгілік пен мейірімнің қуаты қарашығынан нұрлы сәуле ұшқындатып, төңірекке шуағын шашып тұратын. Сол шуақ арамзалар мен екіжүзділерді, жағымпаздар мен жалқауларды көргенде кетнеттен жасындай жарқылдап, әлгілердің бетпердесін Ебінің екіленген желіндей жұлып түсіретін. Міне, сол абыройы айрандай төгілгендер кейін Жұмекеңнің жауларының санын молайтып, сап түзейтін. Иә, пенде шіркін тоқсан тоғыз жақсылығыңды тарс ұмытуға бар, бірақ ақыл-санасының таяқ бойламас таяздығын, көрлаһаттығын бір рет әйгілеп, әшкерелесең, өле-өлгенше ұмытпайды екен. Ұмытқан қайда, қойны-қонышына тас-кесегін тығындап, сүріне қалсаң, тасадан тас жаудыруға дайын жүреді екен... Сонда саясатқа араласқан жан жауырды жаба тоқып, өмір-бақи әртіс бо-

лып, рөл ойнап өтуі керек пе!? Ағаттық айтылмаса, мін қалай түзелмек, қоғам қалай ілгері баспақ?! Тіпті табиғаттың өзінде анда-санда сұрапыл дауыл соғып, қураған қу ағашты сындырып, ықтасындағы мұңкіген иісті қуып, соңынан нөсерлетіп жаңбыр құйып, бәрін жуып-шайып, тазалап тұрмай ма?! Ендеше бұған несіне жауласады? Соншалық не бүлдіріпті? Нені дұрыс істемепті? Кімнің жолын кесіпті соншама?

Төшеновтің көз алдынан республика басшылығында жүргендегі басты-басты оқиғалар кино кадрларындай тізбектеліп, біртіндеп өте бастады...

* * *

Түні бойы Ақтөбенің ақ бораны ұлып, есік-терезені саба-лап шықты. Қарлы дауыл қаңтардағы жараған бурадай шабынып, шатынап алған. Өлдекімге кегі кеткен жандай бірде ішін тарта ұлып, бірде солықтап, кейде бұлқынып, кейде толастап, тынымсыз шиыршық атады. Таң ата оянып, қаладағы ең жаңа қонақүйдің терезесінен сыртқа көз салған Жұмабек Ахметұлы «Апырай, мына боран күн шыға толас тапса екен. Әйтпесе, алаңға жинаған халыққа, әсіресе, балаларға қиын болады-ау» деп ойлады.

Кеше түсте облыс белсенділерінің шұғыл мәжілісі өткен. Сонда Қазақстан Компартиясының басшысы Л.И.Брежнев облыстың бірінші хатшысына:

— Алаңға кемінде он бес мыңдай халық жиналатын болсын! Митингі өткіземіз! Никита Сергейч сөз сөйлейді, — деп тапсырды.

— Құп болады, Леонид Ильич! Бүгін-ақ жинап репетиция өткіземіз,— деді орта бойлы, бурыл шашты кісі сөзге келместен. Осылайша әр саланың жауапты адамына жеке-жеке тапсырма беріліп, тап-тұйнақтай етіп, айрықша пысықталды. Ас мәзірін ықтияттап жатқанда:

— Міндетті түрде бір қой сойылып, басы үйтілсін! — деді Төшенов.

– Жұмабек Ахметұлы! Сыйлы қонаққа бас тарту – қазақтың дәстүрі екенін бәріміз білеміз. Бірақ... Никита Сергейч мұны дұрыс қабылдай қояр ма екен!?– Брежнев жақтастар іздеп айналасына жаутаңдай қарады.

Төшенов басқалардың оны қоштауына мұрша берместен:

– Леонид Ильич! Мына Сіз де, біз де, Никита Сергейч те, осы отырған барлығымыз халықтан үлкен емеспіз ғой! Ендеше халықтың дәстүрін сыйлайық! Өйтпесек, несіне басшымыз?! – деді жұлып алғандай. Даусы сенімді, мығым шықты.

– Жоқ! Дәстүрге таласым жоқ! Бірақ... мұнымызды Никита Сергейч қалай қабылдар екен дегенім ғой... – бұл жолы Леонид Ілияұлының даусы недәуір бәсеңдеп, күмілжіңкіреп қалды.

– Сіз бен біз бар емеспіз бе?! Айтамыз! Түсіндіреміз! – деп шегеледі қайсар қазақ. Бұдан әрі басшысын тұқырта бермейін дегендей оның даусы да баяулады. – Леонид Ильич! Ол жағын маған жіберіңіз! Өзім реттеймін!

– Жақсы, жақсы. Солай болсын! Бірақ басты жауапкершілік мына жерде екенін де ұмытпайық! – Брежнев қарқылдай күліп, желкесін оң алақанымен басты. Ең әуелі мына пақырыңыздан сұралады ғой, «Қылша мойным – талша» емес пе дегені болса керек.

– Ол жағына қам жеменіз, Леонид Ильич! Сізді жерге қаратпаймын!

Брежневтің бұлайша қорқақтайтын да жөні бар болатын. Хрущев дегеніңіз – не ойлап тұрғанын адам ұқпайтын және қазір қабылдаған шешімінен қазір айнитын толқымалы кісі. Үндістан сапарынан қайтқанда Булганин екеуі ең әуелі Ташкентке соғыпты. Әуелгі келісім бойынша ондағы қарсы алған халықтың алдында өзі сөйлеуге тиіс болған. Алайда тақап қалғанда шаршап тұрғанын желеу етіп, сөзді Булганинге тапсырады. Тек құшақ-құшақ гүл шоқтарымен қуана қарсы алған халықты көріп, ең соңғы сәтте өзі сөйлемекке бел буады. Өйтіп сөйлегені құрысын, қара басып, теп-тегіс жерден сүрініпті. Оқиганың ұзын-ырғасы былай көрінеді...

Мінберге одақтың қос серкесімен бірге оларды Ташкенттен қарсы алушы Орта Азия республикаларының басшылары да көтеріледі. Ішінде Қазақстан тарапынан Леонид Ілияұлы да бар. Митингті Ташкент партия комитетінің бірінші хатшысы Н.Мұхитдинов ашып, Хрущевке сөз береді. Ол микрофонды қолға алған бойда:

— Армысыздар, менің құрметті тәжіктерім! — деп қойып қалады. Өрі өзбектердің көздері тас төбесіне шыққанын байқамастан, сөзін өрмен қарай жалғай береді. — Біз сіздерге көршілеріңіз Үндістан, Бирма, Ауғанстан халықтарының ыстық ықыласы мен жалынды сәлемін ала келдік...

Қасындағылар не дерін білмей сілейеді де қалады. Бір мезетте Брежнев Булганинге қарап:

— Сіз Тәжікстанда емес, Өзбекстанда тұрсыз деңізші оған! — деп, жалына сыбырлайды. Екі көзі өзбектерде. Булганин қасарысып, «Өзің айт!» дейді міз бақпастан. Бейшара Брежнев беттің арын белге түйіп, еңгезердей үкімет басшысын айналып өтіп, ел серкесінің құлағына сыбырламаққа ұмтылса, сөз-семсерді оқша боратып, қызынып алған қызылкөз бөле екі езуі көшіріп, түкірігі шашырап, маңына жуытпайтын көрінеді. Амалсыз қасында мәлиіп тұрып-тұрып, сәл саябырлады-ау дегенде: «Никита Сергейч, Сіздің алдыңызда тұрғандар — тәжіктер емес, өзбектер» дейді. «Не дейсіз?» дейді анау ит көрген ешкікөзденіп. «Иә, иә, Сізді тыңдап тұрған тәжіктер емес, өзбектер... Сіз жаңа байқамай «тәжіктер» деп жібердіңіз...» дейді бұл қыстыға сыбырлап. Анау болса, соның бөріне бұл кінәлідей: «Неге ертерек айтпағансыз?» — деп, тістене зекиді.

Іле-шала микрофонды қайта аузына тақап:

— Құрметті Ташкент тұрғындары мен Өзбекстан халқы! Сөзімді қалай қабылдар екен деп мен әлгінде сіздерді сынағым келді! Ал сіздер, қымбатты төшкенттіктер, менің өзілімді оңды қабылдап, ықыласпен тыңдадыңыздар! Сол үшін сіздерге көп-көп рахмет! — Не күлерін, не жыларын білмей тұрған өзбек басшылары «уһ, әйтеуір шығар жол табылды-ау» дегендей, ду қол шапалақтапты. Содан рухтанған мемлекет басшысы

одан әрі Өзбекстанның табыстарын термелей бастайды. Сөзін бітіре сала, митингті аяқтауды қасындағыларға тапсырып, өзін қала сыртына демалуға апаруды өтінеді. Кетіп бара жатып, Брежневтің құлағына:

– Ертең Ақтөбеде боламын! Ыбылжымай, дұрыстап қарсы алатын бол!– деп, қатаң ескертеді. Ескертуді ести сала Брежнев осылай қарай құстай ұшқан.

Бұл мілади 1955, қазақша қой жылғы қыстың басы болатын. Сәске түсе мемлекет басшысы Н.С.Хрущев пен үкімет басшысы Н.А.Булганин мінген «ИЛ-14» ұшағы Ақтөбенің әуежайына қонған еді. Оларды Брежнев пен Тәшенов бастаған бір топ Қазақстан басшылары құшақ жая қарсы алды. Абырой болғанда бұл кезде түндегі боран басылып, қасат қардың бетінде жаяу борасын ғана жыланша ирелендеп сырғып бара жатты.

Никита Сергейұлы орта бойлыдан сәл ғана аласалау, дөңгелекше жүзді, шүңет көзді, бүйрек бет, доптай домаланған кісі еді. Жасы бұл шақта алпысты алқымдаған болатын. Трапқа шыққан бетте-ақ байқалды, бет-аузы қабаржып, бас терісі келіспей тұр екен. Брежнев оның қаһарына ұшырап қалмайын дегендей, қалбалақ қақты. Кезінде әскери кеңестің мүшесі болып, генерал-лейтенант шеніне дейін жеткен, осыдан екі-үш жыл бұрын маршал Жуков бастаған сол әскерилердің көмегімен Лаврентии Берия сынды алапат айлакерді құртқан, ал қазір В.Молотов, Г.Маленьков, Л.Каганович сияқты мүйіздері қарағайдай қарсыластарына есе бермей жүрген Хрущевпен ойнауға болмайтын еді. Қитығына тиген жанды ол бетің бар, жүзің бар демей, орыстың былапыт боқтығымен келістіріп тұрып сыбап салатын. Ал мұндайда өсіп, өрлеуден дәмесі бар әр пенденің «құдайына» жазып, мүләйімси қалатыны бесенеден белгілі. Алда-жалда өйте қоймасаң, өз обалың өзіңе, бар абыройыңнан айырылып, жерге қазық боп қағылдым дей бер. Сонысына қарамай, Никита Сергейұлының қайтымы да шапшаң болатын. Қалай тез тұтанса, солай тез қайтатын. Бұрқ-сарқ еткен ашуы болмаса, пәлендей кекшіл де емес еді.

Ал Төшеновтей өткір жасты Хрущев осыдан екі-үш жыл бұрын-ақ ұнатып қалған еді. Мұртты көсем мұрттай ұшқан аласапыран шақ. Мәскеуде Бүкілодақтық партиялық кеңесте әлдене қызу талқыланып жатты. Жаттанды пікір білдірген екі-үш кісіден соң қырыққа толмаған жас қазақ жарыссөзге шығып, ойын қадап-қадап тұрып айтты. Сөзі – қиыр қылыштай өткір де батпандай салмақты еді. Дүйім жұрттың алдында жасындай жарқылдап тұр. Алып империяның тізгін ұстарлары әуелі абдырап қалып, іле-шала зал ду қол шапалақтағанда амалсыз қосылуға мәжбүр болды. Бұл – малжаңдаған, отсыз, жылусыз қарт консерванттарға қарсы тұрар жас буын, жаңа леп еді. Хрущев бірден ұнатып, есімін жадына мықтап түйді. «Міне, міне, осындай жігерлі, жалынды жастарға арқа сүйеу керек! – деп ойлады елдің жаңа басшысы. – Сонда ғана ісіміз ілгері басып, АҚШ сияқты азулы мемлекеттерді қуып жетіп, басып озамыз! Сонда ғана коммунизмді орната аламыз!»

Хрущев өзі билікке келген қыркүйек пленумынан соң қазақ басшыларын қабылдағанда Ақтөбенің бірінші хатшысы болып жүрген Төшеновтің қолын қысып тұрып: «Дәл сендей жалынды жастар бізге керек» деген болатын. Бір жыл өткен соң Алматыдағы Тың игерушілердің тұңғыш слетінде мінбеде тұрып: «Халайық! Сіздер әлгінде қате айттыңыздар! Тың және тыңайған жерді игерудің бастамашысы мен емес, мына Жұмабек Төшенов», – деп жариялаған. Сол сүйікті Жұмабегі жарқырай қарсы алып, қолтығынан демеп, дастарханға икемдей жөнелгенде Никита Сергейұлы еш қарсылықсыз емпеңдей берді. Хрущевтің қаһары мен боқтығынан құтылғанына балаша қуанған Брежнев те Булганинді қолтықтап соңынан ерді. Ол мәскеулік қонағына жүйесіз бірдеңелерді асығыс айтып келе жатып та іштей «свят, свят» деп, күбірлеп қояды.

– Естімедім, не дейсіз, Леонид Ильич?! – деді оған үкімет басшысы.

– Сіздер келгенде боранның басылғанына қуанып келем, – қалың қасты зор денелі Брежнев өзінің тапқырлығына мәз болып, кеңк-кеңк күлді. – Түні бойы жұлқынып, қасқырша ұлыды емес пе?!

– А-а! Солай ма!? Онысы жақсы болған екен...

КСРО қожайыны былтыр тың игеру науқанын бастағанда қолайына жақпай қалған қазақ басшыларын тегіс ауыстырған еді. «Сталиннің кадры» деп, Жұмабай Шаяхметовті алып, орнына П.К.Понамаренконы 1-хатшылыққа, Л.И.Брежневті екінші хатшылыққа қойды. Ал биыл Қазақстанның үш басшысын да жаңартты. Әуелі наурыз айының ең соңғы күні Дінмұхамет Ахметұлы Қазақстан үкіметінің төрағалығына тағайындалды. Осыдан тұп-тура жиырма күн өткен соң бар-жоғы қырық жасында Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің басшылығына Жұмабек Ахметұлы сайланды. Жеңіс күні қарсаңында Понамаренко Мәскеуге ауысып, орнын Брежнев басты. Өзі өз болып, КСРО басшысын алғаш қарсы алып тұрғандықтан, Хрущевтің көңіл қалауын дәл таба алмай жатқаны да содан болатын.

Қазақстанды былай қойып, Мәскеудегі серкелердің өзі Хрущевқа жүрегі дауалап, жақындаса алмайтын. Ал Төшеновке әу бастан оң қабақ танытқандыкі ме, екеуі бірден емен-жарқын сөйлесіп, тез тіл табысып кетті. Бірер рюмка көтерілген соң мүлдем жадырап, Үндістаннан көргендерін баяндай бастады. Аса қадірменді қонақ ретінде қойдың басын тартқан Төшеновке қарап:

– Бір қызығы үндістандықтарды біраз уақыт түркілер билепті. Солар сенің аталарың болып жүрмесін! – деді сосын қағытқысы келіп. «Сендерге ондай қайда-а-а!» деген астамшыл кейіп бар. Қаумалап тұрғандар қошеметтеп, ду күлісті.

Жұмабек Ахметұлының жүзі нұрланып, көздері оттай жанды.

– Иә, иә, Никита Сергейч, дұрыс айтасыз, Үндістанды біздің аталарымыз да билеген! Әуелі Жалайыр Мұқа, сосын Захарадин Бабырмен бірге Мұхаммед Хайдар мырза Дулат билеген. Соңғысы қазақтың Ұлы жүз Үйсiнiне кiретiн Дулат тайпасынан. Захарадин Бабыр да алыс емес, Мұхаммед Хайдар мырзаның қарын бөлесі, – деді дереу нық сеніммен.

– О-һо! Не дейсiң, құдайым-ау! Рас айтамысың!? – деді Хрущев таңданысын жасыра алмай.

– Рас, Никита Сергейч! Менің ара-тұра сұхбаттасып отыратын бірер тарихшы танысым бар. Солардан арнайы шаптарды алдыртып, астын сызып тұрып оқыдым. Тіпті қазақ тарихшысы Мұхаммед Хайдар мырза Дулат атақты «Тарихи Рашиди» еңбегін сонда жатып жазған көрінеді.

– Солай де! Қазақтармен байқап сөйлесу керек деші!
– Хрущев әңгіме соңын әзілге шаптырды. Қасындағылар көшеметтеп, тағы да ду күлісті.

– Иә, Никита Сергейч, қазақтар досына – кел, жауына – шөл!

Қонақжай пейіл мен Тәшеновтің тапқыр, ұтқыр сөздеріне ұйыспа болған Никита Сергейұлының көңілі көтеріліп, әңгіме тегін ағытты. Өзі де бір сөйлесе, аузы көпіріп бірер сағаттай тоқтамайды екен. Өлгінде траптан түсе салғанда «Өбден шаршадық. Ешқандай митингінің керегі жоқ. Дастарханнан дәм татамыз да қайта ұшамыз!» деген сөздерінің бәрі далада қалды. «Жазған құлда шаршау жоқ» деген, бұлар тырс етпей тыңдаудан басқа амалдың қалмағанын сезді.

Аттанар алдында Никита Сергейұлы Қазақстан басшысы Брежневті оңашалап алып: «Мынау Тәшеновтің қандай адам есі?!» – деп сыр тартқан сыңай танытты да, анау «енді қалай десем екен...» деп ыңыранып, күшеніп-тышанып, бірдеңе дегенше күтіп тұра алмай: «Менінше, жас, жалынды, жігерлі, іскер екен. Қайда салсаң да қиғыр қылыштай қиып түседі, не айтсаң да орындап тастайды. Мұндай маманнан айырылмау керек!» деп кесіп айтты. Бірақ ол қателескен болатын. Тәшеновтің өткірлігінің арғы жағында «не айтсаң да орындап тастайтын» көзсіз орындаушылық емес, ең бастысы әділет сүйгіш, ақжарма адалдық, әуелі өз елі мен халқына, қала берді адамзат атаулының баршасына деген ыстық ықылас пен айрықша сүйіспеншілік жатыр еді.

* * *

Бір қараса, Тужигов қып-қызыл болып, сұқ саусағын шошайтып алып, қызына сөйлеп тұр екен. Сөйтсе, мұның басты-

басты «кемшіліктерін» термелеуге көшіпті. «Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Төрағасы Төшенев өзіне жүктелген міндетті дұрыс атқара алмады... ірі-ірі кемшіліктер мен қателіктер жіберді». Не дейді-ау, мына шіркінің?! Бұл – сценарий ғой. КСРО-дай алып мемлекеттік машинаның бүге-шігесіне дейін ойластырып қойған жазалау тәсілі! Оны мына отырғандардың бәрі біледі. Біле тұра «сенеді». Несін айтасың, Хрущевтың Соколов, Козлов секілді Қазақстандағы қолшоқпарларының айызы бір қанатын болды-ау. Тағдырдың төлкегін қарашы, талай рет осылардың шовинистік пиғылдарын айдай қылып әшкерелеп, астамсыған немелерді табан астында тәубасына түсіріп еді... Мейлі, мейлі. Бұларды қойшы, тоқпағы мықты ғой. Ал, мынау өз «қандастарымыздың» соларды қуана қолдағанына жол болсын! Жай ғана қуанған жоқ, өмір бойы тек қана осының сүрінуін сарыла аңсап, тықырши күткендей, арттарының ашылып қалғанына қарамастан, жалаңаш сандарын шапаттап тыраңдағандарын қайтерсің!

Бе-е-еу, жалған-ай десеңізші! «Құлан құдыққа құласа, құрбақа құлағында ойнайдының» кері ғой бұл! Мейлі, мұны бетің бар, жүзің бар демей, айтарын айтып тастайтын тік мінезіне бола жақтырмасын, тіпті, жек көрсін. Бірақ бұны мұқатып, кек алу арқылы ата-бабасы қасық қаны қалғанша қорғаған қазақтың қасиетті жерінен айырылып қаларын қалай ғана ойламайды жасаған-ау?! Басында тауықтың мындай ми болса, ең әуелі осыны ойлауы керек қой. Өздері қара басының қамын күйттеймін деп жүріп, халық мүддесіне нұқсан келтірерін сезе ме екен саппастар?! Өлде... мұндайлар үшін ұлттық мүддеден гөрі қара басының қамы әлдеқайда қымбатырақ па екен?! Бәлки, қазақы тамырынан қол үзіп қалған осындай бейшаралардың ми талшығы «ұлттық мүдде», «ұлттық құндылық», «ұлттық болмыс» дегендерді ойлауға мүлдем қабілетсіз шығар?! Әбден мүмкін... Өйтсе де, қайраң қазағым-ай, қашанғы өстіп қара бастың қамы үшін ұлттық мүддені табанға таптап, кім көрінгеннің қолжаулығы болып жүре берер екенсің?! Бе-е-еу, жалған-ай десеңізші!

* * *

Ақпанның ақырған аязының беті қайтып, әлдеқайда алыстан бір жылы леп есе бастаған шақ еді. Сірескен сірі кардың асты жағынан елеусіз еріп, күн өткен сайын шөге түскен мезгілі. Компартияның XX съезі енді ғана дүркіреп өткен кез. Хрущевтің әйгілі «Жеке басқа табынушылық пен оның салдарлары туралы» баяндамасының атағы аспандап, төрткүл дүниенің төрт бұрышын кезіп кеткен болатын. Маоның аузына қараған Қытай басшылары Сталиннен бас тарту – коммунизмнен бас тарту деп, тұлан тұтса, АҚШ бастаған капиталистік елдер социалистік жүйенің арасына іріткі түсті, енді көп ұзамай біраз елдер социализмнен бас тартып, біздің тарапқа шығады деп, қуана қол соғысты.

Осындай дүрбелең күндердің бірінде Алматыда Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Бюросы өтті. Бюро деген әншейін аты ғана. Мереке қарсаңындағы салтанатты мәжіліс пе дерсің. Республика басшысы Брежнев XX съезде СОКП Орталық Комитетінің хатшысы қызметіне сайланған соң өз орнына И.Яковлевті, екінші хатшылыққа Н.Журинді ұсынып, Мәскеудің келісімін атып келген екен. Бақыттан басы айналып жүрген Леонид Ілияұлы өз ізбасарларын бюро мүшелеріне таныстырып шығып, «ал, бұған не дейсіндер» дегендей бір сөтке үнсіз қалды.

Мұндайда басшының күні бұрын дайындап қойған сұрқылтайлары ол ұсынған үміткерді тізгін ұшынан іліп әкетіп, аузы-аузына жұқпай мақтай жөнелуші еді. Осы жолы Брежнев ондайды күні бұрын дайындауды ұмытып кетті ме, әлде, өз-өзіне әбден сенімді басшы оны қажет деп таппады ма, әйтеуір, ешкім де оның сөзін дереу құптай қоймай, бюро мүшелерінің бәрі де бір пәске тым-тырыс тына қалды. Себебі онсыз да түсінікті еді... Қонаев пен Тәшеновтің біреуіне сенім артпай, И.Яковлевті бірінші хатшылыққа ұсынғанының бұлар білмейтін бір кілтипаны бар шығар, бәлкім. Мейлі, солай-ақ болсын! Ал бүкіл номенклатураның ішінен екінші хатшылыққа бір қазақты таппай, Н.Журинді қойғаны қай

сасқаны?! Енді бұдан былай қазақ баласы бірінші хатшылыққа да, екінші хатшылыққа да дәмеленбей-ақ қойсын, сендерге бәрібір сенбейміз дегені ме?!

Әділетсіздік атаулыны көрсе, бетегеден биік, жусаннан аласа болып, бұғып қала алмайтын Жұмабек Ахметұлы сөз сұрады. Төрағаның қайсар мінезінен зәрезап болып қалған бірінші хатшы оған бірден сөз бермей, ең әуелі басқалардың пікірін білуді көздеп, қатысушыларды жағалай шолып шықты. Қас қылғандай жан баласы суырылып шыққан жоқ. Тіпті ешқайсысы жүзіне тура қарар емес. Амалсыз Жұмабек Ахметұлына рұқсат берді.

Жұмекең ақ жүректі адамдардың әдетімен жан баласына жалтақтамастан, суырыла сөйлеп кетті. Қоңыр үні күмбір қағады. Өріптестері сілтідей тынды.

– Қазақстандағы игерілген тың жер, одан өндірілген астық көлемі әлемге әйгілі. Мұндай күрделі өзгерістерді жүзеге асыруда қазақ халқы, партия ұйымы тәрбиелеген кадрлар өздерінің зор қабілетін көрсетті, – деп бастады әңгімесін қайсар төраға. – Қазақ жеріне миллиондаған адам келіп, жүздеген кеңшар пайда болды. Оларға орысша атаулар берілді. Қазақтар жақ ашқан жоқ.

Жұмабек Ахметұлының сөз ләмінде осынша әділетсіздікке біз қарсылық көрсетуге, жол бермеуге тиіс едік. Бірақ ісін енді бастаған Хрущевқа кедергі жасағандай, «жау жағадан алғанда, бөрі етекпен тартады» дегендей болмайық дедік. Бірақ мұнымызды ұғар жан көрінбейді деген базына жатыр еді. Енді ол республика басшысы мен мәскеулік өкілге тура қарап сөзін жалғады.

– Үлкен істе жергілікті азаматтардан талай таланттар өсіп шықты. Облыстарда, орталық аппаратта, министрліктерде екінші хатшыға лайық қазақ азаматтары аз емес. Мынау отырған Орталық Комитеттің ауыл шаруашылығы жөніндегі хатшысы Фазыл Көрібжанов кімнен кем? Ол екінші хатшылыққа жарамай ма? Осындай дайын тұрған кадрларды көзге ілмеу мені қатты қынжылтады. Мен мұны жергілікті кадрларға деген сенімсіздік, не біле тұра білгісі келмегендік деп

кабылдаймын! Сіздерге қалай екенін қайдам, меніңше, бірінші, екінші хатшылық қызметке қазақ кадрларын жолатпау кейінгі жылдары кәдімгі дәстүрге айналып бара жатқандай!

Бюро мүшелері дәл мұндай қатаң сынды күтпеген еді. Олар үлкен күнә жасап қойғандай бір-бірінің жүзіне қарамай, төменшіктей берді. Әсіресе, жас баладай көңілі алып ұшып, лепіріп отырған бірінші басшының ашуынан қорқып, жанарларымен жер шұқып қалды. Ал Брежнев төбесінен біреу тастай су құйып жібергендей дереу есін жиып, ақталуға көшті.

— О, не дегеніңіз, Жұмабек Ахметұлы! Бұл — жоғары жақтың шешімі ғой! Менің еш қатысым жоқ!

Жоғары жақтың шешімі болса болар, Леонид Ильич! Бірақ Мәскеу әуелі Сіздің пікіріңізді сұрап, Сізбен санаспайды дегенге кім сенер?! Егер осы жолы бәрі шешіліп кетіп, кеш болып қалса, келесі жолы осы пікірді ескерер деп сенемін! Сол үмітпен айтып отырмын. Құлақ қойып, тыңдағандарыңызға рахмет!

— Жақсы, жақсы! Рахмет! Ескереміз! Тағы кім сөйлейді? — Брежнев мынадай ыңғайсыздау әңгімеден тезірек құтылғысы келгендей бастырмалата түсті. Басшының ау-жайын біліп отырған, күні бұрын дайындап қоюға үйренген жарамсақтар көп күттірмеді. Бірақ Жұмабек Ахметұлының салмақты сынынан есеңгіреп қалған басшы ол сөздердің бірін ұқса, бірін ұққан жоқ. Тек Қонаев сөз сұрағанда ғана есін жиды.

Дінмұхамет Ахметұлы сұнғақ бойлы, ақсары өнді, жылы жүзді, кең маңдайлы, нар тұлғалы кісі болатын. Жасы бұл кезде қырықтың жуан ортасына келіп қалған. Ол өзіне тән сыпайы жымиыспен сөзін бастап, әуелі Леонид Илияұлын СОКП Орталық Комитетінің хатшысы қызметіне сайлануымен құттықтады. Ресми этикетке дағдыланған Брежнев осымен он нешесінші рет құттықтап жатса да, ризашылығын білдіріп, рахметін жаудырды. Сонда ғана ол терең тыныстап, бәсе, осылай болса керек еді ғой дегендей миығынан күлді.

— Біз Леонид Ильичті сынамайық! Бұл кісі керек. Көресіздер әлі жаңа қызметінде де бізге, күні бүгінге дейін өзі басқарып келген Қазақстанға көп-көп көмегін тигізеді.

Мен осылай боларына сенемін! Солай емес пе, қымбатты Леонид Ильич?!— деп жымыды Димаш Ахметұлы.

— Өлбетте! Оған сөз бар ма! Мен сіздерге көмектеспегенде кімге көмектесем?! — деп, елден ерекше қою қасты, орта бойлы, кең маңдайлы, ердің жасы елудегі кісі недәуір қопандап қалды. Отырғандар ду қол шапалақтады. Қазақстанның болашақ бірінші басшысы өз сөзін өгіз де өлмейтін, арба да сынбайтын етіп үйреншікті қалпымен істің тігісін жатқыза аяқтады.

...Ертеңінде Пленум Брежневтің айтқанындай өтіп, И.Яковлев бірінші, Н.Журин екінші хатшылыққа сайланды. Банкеттің үстінде ойындағысын орындаған Брежнев сол жағында отырған Төшеновке бұрылып:

— Сенің кешегі бюродағы сөздеріңнен жүрегім тоқтап қала жаздады ғой. Өмір бақи ұмытпастай сөз айттың, — деді өзілшынын араластыра ақсия күліп. — Десе де адалын айту керек. Нағыз өсетін азаматтың бірі өзіңсің... Бірақ сенің қазіргі қызметің екінші хатшылықтан өлдеқайда жоғары тұр ғой.

Жұмекең де астарлы қалжыңның қарымтасын қайтара жауап қатты:

— Онда бірінші хатшылық бар емес пе!?

— Бұл өзірге менің қолымнан келмейді,— Брежнев шынға көшті.

— Асығатыны жоқ, Леонид Ильич, әр істің өз орайы бар! Елді басқаруға кімнің лайықты екені, әрине, жоғарыдан қарағанда жақсырақ көрінуге тиіс. Кім басқарса да ең өуелі елге жайлы болса болғаны.

— Мен сені түсінем, Жұмабек Ахметыч! Қазақстанға мына сендей патриоттар керек-ақ! Бірақ айналаңдағы әріптестерің... өсіресе, өзіңдей Димаш Ахметович мұны қаламайтын сияқты ма, қалай?! Оған керегі — жан тыныштығы мен карьера ғана сияқты.

Жұмабек Ахметұлы бірінші хатшының жүзіне барлай қарады.

— О не дегеніңіз, Леонид Ильич! Димаш Ахметович — ел қамын ойлайтын, Қазақстанға жаны ашитын адам... Бірақ әркімнің мінезі мен жұмыс стилі әр түрлі емес пе?!

– Әй, қайдам, қайдам...

Артықтау сілтегенін сезгендей, Леонид Ілияұлы көзін ала қашып, теріс айналып кетті. «Мынаның қуын қарай көр, тек кетпей, Димаш екеумізді сүзістіріп кетпек-ау, – деп ойлады Жұмабек Ахметұлы. – Сосын өзі миығынан күліп, ойына келгенін істей бермек қой. «Бөлшекте де билей бер!» Ежелден келе жатқан ескі тәсіл. Оның бола қоймас, Леонид Ильич! Оныға мен де, Димаш Ахметұлы да көне қоймас... »

Кейіннен Брежнев Тәшеновтен өмір бақи ұмытпастай сөз естіп, жүрегiнiң тоқтап қала жаздағанын әлсін-әлсін еске алып, өзіл-шынын араластыра айтып жүрді. Ал оның жүрегін тоқтата жаздаған оқыс сын да жауапсыз қалмай, келесі ауыс-күйісте Орталық Комитеттің ауыл шаруашылығы жөніндегі хатшысы Фазыл Кәрібжанов Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің екінші хатшылығына тағайындалды.

* * *

Мәссаған, мынаны қара, мінбеге Алексей Иванұлы көтеріліпті. Кәдімгі әуелде Қазақ КСР Кеңшарлар министрі, сосын Тың өлкелік атқару комитеті төрағасының орынбасары А.И.Козлов. Қазақстанға келгенше КСРО Ауыл шаруашылығы министрі деген дардай атағы да болған. Сосын әлдеқандай себептермен Н.Хрущевтің қырына ілігіп, қызметінен төмендеп, осында жіберілді. Енді қайтадан қожайынының көзіне түсіп, Мәскеуге қайту үшін шолақ белсенділердей шолтаңдап, жан ұшыра қызмет қылып жүр. Иә, мұның да ештеңеден аянып қалмасы анық. Өйткені азуы алты қарыс Хрущевпен айқасқа шықпас бұрын Тәшенов әуелі оның Қазақстанға жіберген Козлов, Соколов сияқты құйыршықтарын ауыздықтап, тәубасына түсірді емес пе?! Басқасы басқа мұндайды олар өлсе де ұмытар ма екен?!

– Жолдастар, өздеріңіз білесіздер, менің мұнда келгеніме аса көп бола қойған жоқ. Сондықтан мен өзім келгеннен бергі көргенімді ғана айтамын, – деп бастады пікірін Алексей Иванұлы. – Кейбіреулер «Тәшенов – іскер адам» дейді.

Оның Қазақ КСР-і Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы болғандағы еңбектерін аузының суы құрып айтады. Істесе, істеген шығар. Сіз бен біз де айға бата жасап жүргеміз жоқ.

«Ал, енді көресінді көрерсің, бәлем» дегендей, «өлкешіл» шешен бұл жаққа қоқилана қарап алды.

– Меніңше, Тәшенов Қазақ КСР Министрлер Кеңесі аппаратының қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ете алмады. Қарамағындағы ұйымдар мен мекемелердің жұмыстарын дұрыс ұйымдастырып, Одақтық үкімет пен партияның қаулылары мен шешімдерін орындауды бақылаудың орнына ол «өзім білемдікке» салынып, халық шаруашылығы кеңестері мен облыстық атқару комитеттері басшыларын Алматыға түрлі жиналыстарға жиі-жиі шақырып, уақыттарын зая кетірді...

Хрущев билікке келе сала: «Қазақстан – аумағы өте үлкен республика. Оны бөлшектемесе, басқару қиын» деген байламын алға тартып, Оңтүстіктің бір бөлігін Өзбекстанға беру идеясын көтеріп еді. Қазақтар Хрущевтың шабуылына ашықтан ашық тойтарыс бермесе де, істі екі рет сөзбұйдаға салып, ақыры еш болмаған соң Бостандық ауданы мен Бетпақдаланың бір бөлігін амалсыз өзбектерге берген болатын. Енді өктем орталық Қазақстанның бес облысын қосып, Тың өлкесіне біріктіріп, Мәскеуге тікелей бағындыруға барын салып бағуда. Соны арқаланған Соколов, Козлов сияқтылар басқаны былай қойғанда Қонаевтың өзін жүре тыңдауға көшкен. Қазақстан Компартиясының басшысы Хрущевтың айтқанына келісіп, әліптің артын бағу саясатын ұстанса, Үкімет басшысы Тәшенов Тың өлкесінің Ресейге қосылып кетуінен қауіптеніп, шегінер жер қалмаған соң ашық айқасқа шығып еді.

Жұмабек Ахметұлы былтырғы оқиғаны есіне алды. Осы қазіргі Саяси Бюроның «жабық» мәжілісі өтіп жатқан Үкімет Үйі. Кезекті Үкімет мәжілісінде келер жылдың халық шаруашылық жоспары талқыланып жатты. Кезек Тың өлкесіне келгенде Соколов шықпады. Орнына келген осы Козлов аузын қайысша созып:

– Жұмабек Ахметұлы! Біз сіздерден ештеңе де сұрамаймыз, түсінесіз бе, мүлдем ештеңе! Тек біздің ісімізге

кедергі жасамасаңыздар және Мәскеудің бізге бөлгеніне үмесеңіздер болғаны, — деп монтансыды. «Біз Қазақстанға жалынбаймыз. Біздің жарылқаушымыз — сіздер емес, Мәскеу» деген мысқылды емеурін бар еді сөз мәнерінде. Мұндай саяси сайқалдықты көргенде Тәшеновтің қаны басына тепті. Әйткенмен, ашуға бой алдырмай, салмақпен ғана:

— Тың өлкесі әзірше Қазақстанның құрамында, ал Қазақстанды оның Орталық партия комитеті мен Үкіметі басқарады. Сіз — сол партияның мүшесісіз. Мынадай оқшаулану мен қыңыр мінезді қоймасаңыз, партиядан шығарып, орныңыздан аламыз. Содан кейін баратын жеріңізге барып, арызыңызды айта беріңіз, — деді шегелеп тұрып. Алдында ғана Н.Хрущевтің қаһарына ұшырап, Мәскеуден Қазақстанға «жер аударылып» келген А.Козловтың өңі қуарып, табан астында кешірім сұрады.

Мәжіліс біте сала Тәшенов дереу Целиноградқа ұшып барды. Барған бойда өлке белсенділерін түгел жинап, шұғыл жиналыс өткізді. Республикалық Жоспарлау комитетіне келесі жылдың бюджетіне қажет мәліметтерді қасақана бермей, бассыздық жасағаны үшін Т.И.Соколовқа сөгіс берілді. Ал осы жағдай екінші рет қайталанса, оны қызметінен алып, 24 сағаттың ішінде Қазақстаннан қуып жіберетінін және Тың өлкесі ешқашан Ресейге берілмейтінін шегелеп тұрып айтты. Сөйткен Козлов пен Соколов Тәшеновке кеткен кегін өліп бара жатса да ұмыта қояр ма екен?! Әрине, ұмытпайды.

* * *

Мешін жылғы жаз ортасынан ауған шақ еді. Қырық күн шілде бітіп, сарша тамыз басталған кез. Алатаудың бөктеріндегі Алматы шаһары жаңа түскен жас келіндей жасанып, қырмызыдай құлпырып тұр. Жеміс-жидек пісіп, бал татыған әңгелек пен қауын-қарбыздың саудасы қызған шақ. Жұрт арасында құлықты құлақты елең еткізгендей, сынық көңілдерді сылап-сипап, жамап-жасқап бүтіндердей жанға жайлы жып-жылы леп бар еді. Ол сонау ақпан айында

Мәскеуде көбесі сегілген мұздың әжептәуір еріп, адамдардың көңілдеріне үміт отын жаққан, әлдеқандай бір қуанышты жаңалықтың келе жатқанын сездіретін деп болатын. Адамның адам екенін, оның ат төбеліндей азшылықтың ойыншығы емес екенін еске салғандай бір бөлекше жып-жылы ағыс еді. Алайда осынау жылымықты да әркім әр түрлі қабылдады. Біреулер «Шолақ белсендідей шолтаңдаған мына біреу «халықтардың әкесі» атанған Сталинге бекер соқтықты, отыз жылдай елді басқарып, темірдей тәртіп орнатқан, Фашистік Германияны жеңген көсемнің киесі ұрып, өлі-ақ аяғы аспаннан келеді» деп сыбырласа, екіншілері «халықтың сүт бетіндегі қаймағын сыпырып алып, қынадай қырып еді, енді сұмпайы Сталиннің өзіне кезек келген екен, «мың асқанға бір тосқан» деген осы, көп ұзамай итжеккенге айдалған тұрғыстарымызбен де қауышып қалармыз» деп, қуана күбірлесті.

Осындай үміт пен күдік итжығыс түскен алаңкөңіл күндердің бірінде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқа төрағасының жеке ұшағы Қарағандының әуежайына қонды. Ұшан тоқтай сала үш жеңіл көлік сырғып кеп тұра-тұра қалысты. Өңшең ақ көйлекті, қара костюмді, галстук таққан, орта жастағы азаматтар мінген жеңіл көліктер дереу құбылаға қарай бет алды. Бағыты – ҚарЛагтың әңімшік орталығына айналған Долинка кенті. Бұлар Қазақстан тарапынан құрылған үкіметтік комиссияның мүшелері болатын.

Алдыңғы көлікте келе жатқан Жүмекең терезені ашып, көкірегін кере тыныстады. Балалық шағынан етене таныс Сары Арқаның саф ауасы. Кіндік қаның тамған жердің ауасы да ерекше ғой, шіркін. Таудыкіндей тұнық емес, ойдыкіндей тынық та, тымық та емес, қырдың кермек аралас керімсал самалы. Жарық дүниеге келе сала ана сүтімен бірге жұтып өскендікі ме, көкірек сарайын бірден ашып, сергітіп жіберді. Жүмекеңнің туған жері Танакөл ауылы осы жерден онша қашық емес. Ақмолаға, солтүстік-батысқа қарай тартсаң, жеңіл көлікпен үш-төрт сағатта жетіп барасың. Алғашында ол жер де осы Қарағанды облысына қараған болатын. Кейін Ақмола облысы құрылған соң соның құрамына қосылып кетті.

Тұу, шіркін, осы қазір Танакөлге бір сүңгіп шықса, қырдың ақиық қыранындай одан сайын дүр сілкініп, құнақ тартар еді-ау. Бірақ оған мынау қат-қабат шаруадан мұрша бар ма?! Оның үстіне қайта-қайта жылтындап, ауыл азаматтарын да әбігерге салғысы жоқ.

Осыдан екі-үш күн бұрын ел жақтан бір сенімді жігіт келді. Сол айтып еді, Алаш арыстарының ең соңғы тұяғы, 29-ақ жасында Қазақ АКСР-інің қазіргі аумағын ғылыми тұрғыдан дәлелдеп, В.И.Ленин бастаған КСРО басшыларының алдында баяндама жасаған Әлімхан Ермеков жиырма жылдық айдаудан аман қайтып, Қарағанды Тау-кен институтына математикадан оқытушы болып орналасқан соң, былтыр бұған хат жазыпты. Бар етініші – 1935 жылы Мәскеудің Жоғары техникалық аттестациясы берген математика професоры деген атағын қайтарып алуына көмектесу. Жүмекең көмекшісіне мұқият іздетіп еді, хат мұнда мүлдем келмейті, өрі жіберген жері де тіркелмеген. Ендеше бұл – басқа емес, үш өріптің тірлігі. Поштаға салған бойда көзін құртқан. Өлекең: «Апырай, мақтаған азаматымыз жауап қатуға да жарамады-ау» деп, налып жүр ме, кім білген. Ал бұл хатты әлгі жігіттің қолынан енді көріп отыр. Онда да түпнұсқасын емес, көшірмесін ғана. Неткен масқара?! Бір қарасан, ел билеп жүрген басшысың. Алайда басқасы басқа сенін де басқан ізін аңғарты, аяқ-қолын матаулы. Жұмабек Ахметұлы хатпен мұқият таныса сала дереу Мәскеудегі Аттестациялық комиссиямен хабарласты. Төрағасы еңбек демалысында екен. Сычев деген орынбасарымен сөйлесті.

– Жұмабек Ахметұлы! Олай істеуге хақымыз жоқ! – деді әлгі орынбасары.

– Неге хақыңыз жоқ?

– Өйткені ол кісі дер кезінде докторлық диссертациясын қорғамаған.

Жүмекең оның ғылыми дәрежесін сұрады. Техника ғылымдарының кандидаты екен.

– Иван Алексейич! Сіз, міне, техника ғылымдарының кандидатысыз. Үш-бес жылда докторлығыңызды қорғауыңыз

керек деген шартпен профессорлық атақ берді. Бұған қоса Білім министрлігі Отан үшін аса қажет екі-үш оқулық жазып беруді тапсырды. Шұғыл жазу керек. Оны Сізден басқа ешкім жаза алмайды дейік. Сонда Сіз докторлығыңызды жазасыз ба, әлде Білім министрлігі тапсырған, Отан үшін аса қажет оқулықтарды жазасыз ба?

– Әрине, Білім министрлігі тапсырған, Отан үшін аса қажет оқулықтарды жазамын, Жұмабек Ахметыч!

– Дұрыс, өте дұрыс, Иван Алексейич! Сіздің орныңызда болсам, мен де сөйтер едім. Өлімхан Ермеков те сөйткен. «Халық жауы» деген жаламен екі жыл тергеуде, үш жыл шартты түрде сотталып жүріп, Білім министрлігі тапсырған «Ұлы математика курсы» жазған. Басқа техникалық кітаптарды қазақшаға аударған. Тұңғыш рет қазақ тілінің сөздік қорында бар математикалық терминдер мен ұғымдарды жинастырып, іріктел-сұрыптап, жоғын өзі жазып шыққан. Бір жағынан докторлығын да ұмытпаған. Міне, сол кезде қайта қуғын-сүргінге ұшырап, Алматыдан Куйбышевқа ауысуға мәжбүр болған. Онда математика кафедрасының меңгерушісі болып жүрген жерінен тұтқындалып, Алматыға әкелген де соттап жіберген. Мінекей, содан 20 жылдай айдауда болып, еліне енді оралып отыр. Өзіңіз білесіз, лагерде докторлық диссертация қорғататын Ғылыми кеңес те, оны бекітетін Аттестациялық комиссия да жоқ. Айтыңызшы, Иван Алексейич, сонда Өлімхан Әбеуұлы докторлық диссертациясын қайда және қашан қорғауы керек?

– Иә, Жұмабек Ахметыч! Ермековтің жағдайы қиын екен!

– Иә, қиын! Өте қиын! Оны түсіне алмаған сіздің де жағдайыңыз оңып тұрған жоқ, Иван Алексейич! Әлде түсіне алмай емес, түсінгіңіз келмей тұрғаннан сауымысыз? Ондай болса, ашып айтыңыз! Төптіштеп тұрып түсіндірейік!

– Жо-жоқ! О не дегеніңіз, Жұмабек Ахметыч! Бізден бір қателік кеткен сияқты. Бастығым отпускіден шықсын! Ақылдасайық. Түзейміз! Түзетеміз!

– Ә-ә, міне! Бір-бірімізді енді түсіне бастаған сияқтымыз, Иван Алексейич! Бастығыңыз отпускіден шықсын!

Ақылдасыңыздар. Сосын екеуіңіз Әлімхан Ермековтің «математика професоры» деген атағын қайтарып беріңіздер! Басқадай сөз де, сылтау да естігім келмейді.

— Мен Сізді түсіндім. Толық түсіндім, Жұмабек Ахметыч! Өзім хабарын айтамын.

— Онда сау болыңыз! Мені жерге қаратпассыз деп сенемін!

— Сау болыңыз, Жұмабек Ахметыч!

Көмекшісіне Әлімхан Ермековтің кім екенін түсіндіріп, Мәскеудегі Аттестациялық комиссияға бар жайды баяндап, хат жазуға тапсырма берді. Жеке өзінің қадағалайтынын ескертті. Өлгі ел жақтан келген жігітке кеше хабарласып, Қарағандыға жолға шығып бара жатқанын, сөті түссе, Әлекеңмен кездесіп, сәлем бергісі келетінін айтты. Сөйтсе, Әлекең кеше ғана Бөкшетау жақтағы туысының қазасына кетіпті. Бірер күнде келіп қалар деді.

Неге екенін қайдам, Бұқар жыраудың Абылай ханға айтқан толғауы еріксіз есіне түсті. Ақсақалдар жатқа айтып отыратын. Есінде қалғаны мынау ғана:

Күнбатыста бір дұшпан,
Ақыры шығар сол тұстан.
Өзі сары, көзі көк,
Діндарының аты топ...
Жемқорларға жем беріп.
Азды көпке теңгеріп,
Күндердің күні, Абылай,
Жаяулап келер жұртына...
Ел қамын айтқан жақсыны
Сөйлетпей ұрар ұртына...

Апырай, неткен сұңғылалық десеңізші. Айтқаны айна-қатесіз келді де қойды емес пе?! Тек ол кезде патша үкіметі болса, қазір Совет үкіметі. Ал ұлыорыстық шовинизм сол күйі қалды. Көкіректері күйше күмбірлеген қайран абыз қарттар-ай!

Есінде, бәрі-бәрі есінде. Жаңылмаса, он-он екі жастағы кезі болса керек. Арқаның айлы кеші. Қам кірпіштен қаланған қоржын үй. Ел орынға отырған шақ. Есік алдындағы көгалға дөңгелек үстел қойылып, дастархан жайылатын. Үстелді айна-ла әуелі үлкендер, сосын балалар жайғасатын. Алдарындағы аз ғана тамақты тауыса бере шөй сораптап отырып үлкендер сөз бастайтын. Қарашекпендердің осы Сары Арқаға қалай жа-яулап келгенін, бұлардың жерін патша үкіметінің қалай тар-тып өпергенін әңгімелейтін. Қойгелді, Танакөл, Жалтыркөл. Күйгенжардың неліктен орысша аталып кеткенін күйіне айтатын. Иман Жүсіп, Балуан Шолақ, Мәдидей да-ла қырандарының олармен қалай айқасқанын жыр қылатын. Әлихандай ел көсемінің арманын, алаш әскерінің айбыны мен айбарын сөздің майын тамыза, еліктіре баяндайтын. Ақыры: «Е-е, енді ондай ерлер қайдан болсын!» деп күрсінетін. Сон-да осы әңгімелерді бала Жұмабек көздері үшқын атып, зор ықыласпен тыңдайтын. Тыңдайтын да «мына отырған бейкүне-жандар, өкем Тәшмұхаммед* пен анам Гүлсім, ағаларым Қасен, Манап пен қарындастарым Бидан, Сақыш, ана ақсақал мен мына аға, — бәрі-бәрі бақытты болуы үшін мен терең білім алып, көп еңбектеніп, бәрі қолынан келетін бастық болуым керек, мен ел басқарсам, қазақтың жерін ешқандай жау тар-тып ала алмайды» деп ойлайтын. Осы ойын ешқашан жерде қалдырмай, қандай қиындық болса да төзіп, мақсатыма жет-пей тынбаймын деп, өз-өзіне серт беріп еді сонда жасөспірім Жұмабек. Шүкір, әзірге асыл арманынан айнып, сертінен тайған емес...

Ұлы сәскеде комиссия мүшелері Қарлагтың өкімшілік орталығына келіп жетті. Орталық екі қабатты ғимаратқа орналасыпты. Сырт көзге екінші қабаттағы патшалардың ордасының ұстынындай төрт бағаны айрықша айбар, сұс беріп тұрғандай. Бұларды әскери киімді, орта бойлы, бадырақ көзді, жасамыс полковник екі орынбасарымен бірге қарсы алып, өзін Алексей Иванович деп таныстырды. Әскери тәртіпке көндіккен басшы ештеңе сұратпай-ақ жағдайды бастан-аяқ ба-яндап шықты. Ресми таныстықтан соң жергілікті әскерилердің

мәдениет орталығы саналатын сардарлар үйіне ертін келді. Комиссия жұмысын қашан бастаса, соған сай тұтқындарды топ-тобымен осында әкеп тұрмақ көрінеді.

— Онда не тұрыс? Он бес-жиырма минуттан соң, іске кірісейік! — деді Жұмабек Ахметұлы.

— Құп болады, Жұмабек Ахметұлы! Дереву кірісеміз!

Барлығы да сақадай сай тұр екен. Кең бөлменің төр жағына катарластыра үстел қойып, жасыл мақпалмен көмкеріпті. Графиндерге салқын су құйылып, қастарына қырлы стақан тізіліпті. Үкіметтік комиссия жайғасып отыра бере екі сарбаз екі құшақ папкі әкеліп, үстелдің шетіне қойды.

...Ең алғашқы болып аласа бойлы, бурыл шашты, көздері шүңірейген шынашақтай ғана шал кірді. Басындағы құлақшынын сығымдай ұстап алған, екі қолына кезек-кезек ауыстырады. Бұларға жалтақ-жалтақ қарайды. Ел есімін де, фамилиясын да атамай, Кузьмич дейді екен.

— Не үшін сотталдыңыз, қария? — деп сұрады Жұмабек Ахметұлы.

— Қалай еді, әлгі... Троц...троц-кистерге көмектескенім үшін,— «троцкистер» дегенді кібіртіктеп, екі-үш бөліп айтты.

— Троцкийді қашаннан танысыз? Қай троцкийшілге көмектесіп жүрсіз?

— Троцкийді танымаймын. Жолдаас бастық!

— Онда троцкийшілдерді танытын шығарсыз?

— Троцкийшілдерді де танымаймын. Жолдаас бастық!

— Сонда кімге көмектесіп жүрсіз?

— Ешкімге көмектескем жоқ!

— Жұмабек Ахметұлы! Рұқсат болса, мен айтайын! — деді лагерь бастығының саяси орынбасары подполковник Суханов.

— Иә, айта беріңіз!

— Бұл кісі Совет өкіметі орнағаннан сотталғанға дейін жиырма жыл бойы Самараның бір деревнясында шошқа баққан! — деді Петр Иванұлы.— Бірде ұзақ тойлап кетіп, қамаудағы шошқалары аштыққа шыдамай, өз торайларын өздері жеп қойған. Сол үшін сотталған!

– Дұрыс айта ма? – қарияның жеке ісін ұстап отырған әріптесіне қарады.

– Дәл солай, Жұмабек Ахметыч!

– Үштіктің үкімімен сотталған ба?

– Дәл солай, Жұмабек Ахметыч!

– Иә-ә, қоғамдық мүлікке зиян келтірген айыбы бар екен. Қамалғаннан бері соны материалдық тұрғыдан өтеп болды ма?!

– Толық өтегеніне екі жыл болды, Жұмабек Ахметыч!

– Онда... бұдан әрі ұстамай, босату керек. «Айыбын материалдық тұрғыдан өтеген, ал саяси тұрғыдан қылмыс құрамы анықталмауы себепті бостандыққа шығарылсын» деген шешім шығарыңыздар! Қарсы пікір бар ма?

– Жоқ! Жоқ!

– Онда ары қарай кеттік. Келесі?

Әбден азып-тозған, күр сұлдері қалған бұйра бас бозбала шықты.

– Не үшін сотталдың?

– 1 мамыр мерекесінде шеруге шықтық. Оқу озаты едім. Сталин жолдастың портретін алып жүруді сеніп тапсырды. Ал мен... дәл басшылар қарап тұратын мінберге тақағанда аяғым бір-біріне шалынып кетіп, портретті түсіріп алдым. Осы үшін сотталдым, жолдас бастық!

– Түсінікті! Мына бозбаланың айтып отырғаны шындық па?!

Оның жеке ісін ұстап отырған әріптесіне қарады.

– Қазір, қазір! Жеке ісімен толық танысып болғам жоқ, Жұмабек Ахметұлы.

– Онда былай болсын! Сіздер, – деді комиссия мүшелеріне қарап, – мына папкілерді шетінен бір-бірлеп алып, таныса бересіздер. Кімнің жеке ісімен толық танысып боласыздар, соны өзіміз фамилиямен шақырамыз. Ісі қаралып болғанның папкасын ары жаққа бөлек қоя береміз. Келістік пе?!

– Келістік!

Енді ол бұйра бас бозбалаға қарады.

– Қай жерденсің?

- Мәскеуденмін.
- Туыстарың бар ма?
- Жалғыз шешем бар.

Бозбаланың жеке ісімен танысқан комиссия мүшесі оның сөзінің бәрі шындық екенін айтты. Төшенов лагерь бастығына оның жолына тамақ, ақша бергізіп, Мәскеуге шешесіне қайтаруды тапсырды.

– Келесі кім еді? – деп, Жұмабек Ахметұлы алдындағы лапкідегі фамилияға үңіліп, дауыстап шақырды: – Сексенбаев Тұрсын!

– Мен!

– Бері жақындаңыз! – деді қазақшалап.

Осыны арқаланған орта жастардағы сырықтай, тақырбас кісі жақынырақ келіп: «Аман-саусыз ба, жолдас бастық» деп, қазақша амандасты.

– Иә, аман-есенбіз! – деп жауап қатты Жүмекең, – орысша білесіз бе?

– Үйрендік қой...

– Еркін сөйлей алмасаңыз, жасырмаңыз, онда қазақша айтасыз...

– Еркін сөйлеймін десем, өтірік болар, шатып-бұтқан шала орысшам бар!

– Онда қиналмай қазақша айта беріңіз! Иә, не үшін сотталдыңыз?

– Уай, бір арзымайтын іс! Мен далада жалғыз өзім совхоздың сиырын бағып жүргем. Соғыстан соңғы уақыт. Жазғы уақ болатын. Аптап. Қапырық. Қарасам, бидай өртеніп жатыр. Үкіметтің бидайы. Ел өне-міне ораққа шығамыз деп, сайланып жүрген. Малды тастай беріп, шауып барып, қанжығамдағы шапанымды шешіп алып, сөндіре бастадым. Сөнген қайда, күш алып алған, көнер емес. Ауыл атшаптырым жер, елге хабар беріп келгенше пісіп тұрған бидайдан түк қалар түрі жоқ. Қойшы әйтеуір, недәуір арпалысып жүріп, ес кетті, жан шықты дегенде зорға сөндірдім-ау! Қаңырығым түтеп, су ішейін десем, жамандатқыр жаман тұғырым басы босаған соң бұлаққа тартып отырыпты. О да шөлдеген шығар-

ау, мен де табынды қырдан ойдағы бұлаққа енді құлатып келе жатқам. Не қылайын, малдың артын жаяу күйімде жүгіре басып қайырып, ойға қарай айдап келе жатсам, жанұшыра өкірген үн шығады. Тұра қап тыңдасам, үн бұлақтың аяғы жағындағы қалың қорыстан шығатындай. Малды тастай беріп, екі өкпемді қолыма алып, ұшып жетейін. Барсам, бір аяғы ақсақ, кебеже қарын торпақ бар еді, сол қалың қорыс, тартпа ұйыққа батып барады. Мен жеткенде басы ғана қалыпты қылтиып. Арқаным қанжығада кеткен, жақын барсам, өзімді жұтып қояр ұйық, сөйтіп көзді ашып-жұмғанша батты да кетті. Ертеңінде үкіметтің бидайын өртеп, малын өлтірген халық жауы ретінде айдалып кете бардым.

– Түсінікті, бөрі түсінікті, – Төшенов басын изеді. – Біреудің жолын кескенсіз ғой. Не бүлдіріп едіңіз?..

– Иә, жолын кескенім де рас. Соғыстан келген бетте ертеңінде-ақ жұмысқа шықтым. Біргөдір шолақ қамшысын шолтаңдатып, бала-шағамен әйелдерді жазықсыз шықпыртады екен. Ағайындас інішек еді. «Қой, әй» десем, аттың үстінен төніп кеп, өзімді бір-екі тартып өтті. Қайта бір айналып келгенде қамшысынан шап беріп, аттың үстінен жұлып алып, сазайын бергем... Сол біргөдір ғой, ерегесіп айдатып жіберген.

– Енді босатсақ, қайта барып ұрыс шығармайсыз ба?!

– Жо-ға! Бара сала татуласамын. Өткенге – салауат...

– Ө-өә! Соныңыз дұрыс. Жолға жинала беріңіз! Қайтарамыз!

– Рахмет Сізге, жолдас бастық! Көп-көп рахмет! – тақырбас кісі қауқалақтап, қуанып қалды...

Жұмабек Ахметұлы оған «жол болсын» айтып, қасындағыларға Сексенбаевтың «қылмысының» мән-жайын орысшалап түсіндіре бастады. Осылайша түске дейін-ақ он бес-жиырмадай адамның ісі қаралды. Түстенген соң тыңайып, ширап алды ма, әлде тәжірибелері молайды ма, ел орынға отырғанша тағы да қырық шақты адамның тағдырын шешіп тастады. Асықпаса тағы болмайды. Бұларға Мәскеудің берген рұқсаты үш-ақ күн. Одан соң басқа комиссия кіріспек.

Жұмекең ертеңіне комиссияның басшылығын орынбасарына тапсырып, Қарлагтың тыныс-тіршілігімен танысты.

Сонау жап-жас кезінде Нұра ауданында істеп жүргенде-ақ үкімет Қарқаралы округінің Бесоба мен Қоянды жәрменкесі арасындағы ұшы-қиырсыз жерін бүкіл құрылыстарымен ОГПУ-дің қарамағына бергенін, онда ерекше мақсаттағы лагерьлер құрылысы қызу жүріп жатқанын естіген. Солтүстік Қазақстанға ауысар жылы іссапармен барып, өз көзімен көріп қайтқан. Мемлекет ішіндегі мемлекет сықылды, бәрі бар. Сол кездің өзінде Қарлагтың аумағы солтүстіктен оңтүстікке дейінгі 300 шақырым, шығыстан батысқа дейінгі 200 шақырым жерді қамтитын. Кейінірек осы аумақтан сыртқары тұрған Ақмола және Балқаш бөлімшелері қосылды. Мұндай алып құрылысты салудағы басты мақсаттардың бірі — енді-енді қарқын ала бастаған Орталық Қазақстандағы Қарағанды көмір алабына. Жезқазған мен Балқаш мыс қорыту комбинаттарына аса ірі азық-түлік базасын жасау көрінеді. Құрылыс аяқтала сала осы лагерьлерге бүкіл елдің түкпір-түкпірінен «халық жауларын» тоғытқан еді. Содан бергі ширек ғасыр ішінде мұнда күн сайын қаншама адам ажал құшып, қанша жан адам төзгісіз азап шекті десеңізші!

Осының бәрімен таныстырып келе жатқан лагерь бастығы:

— Қазір мұнда отыз шекті бөлімше, 200-дей лагерь нүктелері бар. Өрбір бөлімшенің ішінде бірнеше шаруашылық бөлімшелеріне бөлініп, үйлене, нүкте, ферма деп аталады. Лагерьде 106 мал шаруашылығы фермасы, 7 бақша учаскесі мен 10 егістік учаскесі бар. Маңысына барғыңыз келеді,— деп сұрады.

Жұмабек Ахметұлы әкімшілік орталықтағы мерзімін өтеушілердің сұрықсыз барактарына, күзетші жауынгерлердің сұрқай казармаларына, оқшауырақ тұрған лагерь қызметкерлерінің тұрғын үйлеріне қыдырта көз жүгіртіп шығып:

— Иә-ә, сіз айтқан лагерь нүктелерін түгел араласақ, осында қыстап шығуға тура келер. Өлгінде сіздің кабинеттегі Қарлагтың макетінен-ақ біраз нәрсеге қанықтық қой. Енді жүріңіз басты міндетімізге, тұтқындар ісін қарауға кірісейік!

— Айтқаныңыз болсын, Жұмабек Ахметұлы! Кіріссек кірісейік!

Үш күндік комиссия жұмысы ойлағандай сәтті өтті. Темір торға қамалып, азапты күн кешкен талай-талай боздақ бостандыққа шығып, туған-туысымен шұрқыраса қауышты. Алайда Алматыға аттанарда Әлімхан Ермековпен кездесем деген жоспары жүзеге аспай қалды. Неге екенін қайдам, сол күні Әлекең келіскен жерге ғана емес, Қарағандыға да келе алмай қалыпты. Әлде... тағы да салпаңқұлақтар араласып, екеуін кездестіргісі келмей, бөгеп қалды ма екен!? Бұл жағы бір Аллаға ғана мәлім еді.

* * *

Тауық жылғы жадыраған жаздың бас кезі еді. Күн әлі ыси қоймаған, жаймашуақ уақыт. Маусымның мамыражай күндерінің бірі. Төралқа Төрағасының атшаптырым кабинетінде Жұмабек Ахметұлы Мәскеуге жиналып жатты. Орталықтағы басшысы Ворошилов еңбек демалысына кетпек еді. Соның орнын жоқтатпай, бір ай Мәскеуде қызмет істеп қайтпақ.

Биыл осы жайтты ести сала, апырай, онда барғанда не бітірсем екен деп толғанған. Үкімет пен партия жүктеген міндетті қойшы, оны қаласаң да қаламасаң да істейсің. Ал ел тізгінін ұстап, соның үміт-сенімін арқалаған соң өзіңнен басқаның қолынан келе бермейтін, бірақ орайын тауып орындауға тиіс арманды да аңсарлы шаруалар болмай ма. міне, соны ойлаған. Ер жігітке еліңнің есебін түгелдеп, еңсесін тіктегеннен, халқыңның алдындағы қарыз бен парызыңды орындағаннан артық рахат та, бақыт та жоқ қой, шіркін! Халқыңның кәдесіне жарағанның өзі шын бақыт қой біле-білгенге. Ендеше осы бір айдың ішінде не тындырса, көңілі көншіп, мерейі өсіп қайтар еді...

Түбірлеп, індетіп ойлап келсе, қазақтың есесі кетіп жүрген мәселесі шаш етектен екен. 1936 жылы қазақ мәдениеті мен әдебиетінің онкүндігі Мәскеуде бір-ақ рет өтіп, содан бері бұл мәселе мүлдем ескерілмепті. «Тоқта, әуелі қуғын-сүргін, сосын сұм соғыс болған жоқ па» деп, наразылық қылды екінші

бір тоқпейіл ойы. Алғашқы ойы оны бас көтертпей, тойтарып тастады. «Болды. Келісеміз. Алайда Жеңіс тойын тойлағалы да бақандай бір мүшел өте шыққан жоқ па?! Бақандай бір мүшел! Мәдениет пен әдебиеттің мәселесін он екі-он үш жылға ысырып қоюға бола ма?!» Тағы бір қызығы алғашқы онкүндікте Күлаш Байсейітова ғана «КСРО халық өртісі» атанса, содан бері осынау ең жоғары атақ бірде-бір қазаққа бұйырмапты. Сонда осыған лайық өнерпаздың болмағаны ма, әлде өзіміз барды бардай көрсете алмай жүрміз бе?! Шындап іздесең, қазақта хас таланттар аз емес. Бірақ мәселені шешетін мәскеуліктердің көзіне түспеген соң оның өнерін кім ескерсін?! Міне, гөп қайда?! Бұл аз десеңіз, Қазақстанның мақтанышына айналуға тиіс Медеу мұз айдыны да баяғыда салынып басталып, ер түрлі желеулермен сақалды нысанға айналыпты. Басты сылтау – қаржының тапшылығы... Қысқасы, бас қатырар мәселе баршылық. Бұған қалғаны соның басты-бастысын іріктеп алып, қолдан келгенше тындырып қайту.

Емен есік ашылып, жалт-жұлт еткен сұр костюм киген, сыптығырдай қара жігіт кірді. Бұл – төрағаның көмекшісі еді. Ұлты қазақ болса да, бет-әлпетінде қазақтың иісі де нышаны да жоқ. Бірақ іскер. елгезек. Жоғарғы Кеңестің бар мұқаллиясын бес саусағындай жатқа біледі.

– Жұмабек Ахметұлы! Сіз шақыртқан гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлы келді! – деді орысшалап.

– Өте жақсы! Қайда ол кісі?

– Төменнен қарсы алып, осында ертіп келе жатыр.

– Жақсы! Батырды дәлізден күтіп алып, маған кезексіз кіргізіңіз!

Көп ұзамай емен есік қайта ашылып, әскери киімді, кең маңдайлы, қыр мұрынды, қайратты қара шашын артына қайыра тараған жігіт ағасы кіріп келді. Бет әлпетіндегі басты ерекшелігі – өңменіңнен өтердей өткір көзі мен қасының тік өрлеп бара жатып, кілт құлдилап, орта тұсының үшкірленіп келуі. Бет сүйегінің шодырайып, жағының пышақ жанығандай қусырылып тұруының өзі батырдың өңіне елден ерекше айбын мен сұс бергендей. Төраға орнынан жеңіл көтеріліп,

қарсы жүрді. Қол алысып амандасып, үстелдің екі бетіндегі орындыққа қарама-қарсы жайғасқан соң Жұмекең жадырай тіл қатты.

- Халіңіз қалай, Бауке?
- Жақсы!
- Денсаулық ше?
- Онша мақтанарлық емес...

Жұмабек Ахметұлы үстеліндегі бір түймесін басып қалды. Көмекшісі лып етіп жетіп келді.

– Дереву Ерастовқа хабарласыңыз! Полковникті Министрлер Кеңесінің ауруханасына тіркесін!

- Ерастовқа еш шағымым жоқ...
- Қажет болса, бұл кісіні ауруханаға, үкіметтік палатаға жатқызсын. Барыңыз.

Жұмабек Ахметұлы енді батырға бұрылды.

- Сіз арақ ішесіз бе?
- Ішемін.
- Сізге сыра да ішуге болмайды. Темекі тартасыз ба?
- Тартамын.
- Көп тартасыз ба?
- Көп тартамын.
- Оныңызды қойыңыз. Сіз бізге өте керек адамсыз. Не істеп жүрсіз?
- Жазып жүрмін.
- Не жазып жүрсіз?
- Көрген-білгендер мен өткен-кеткендер. Менің темаларым...

– Өте дұрыс екен. Ол да бізге өте керек, – деп бастырмалатып батырдың сөзін аяқтатпады. «Е, бұл кісі асығыс екен ғой» деп, Баукең де кідірді. Жазып жүрген тақырыптарын таратып айтқан жоқ.

Төшенов оған Рақымжан Қошқарбаевтың өтінішін ұсынды.

- Асықпай танысыңыз да пікіріңізді айтыңыз!

Баукең оқып шыққанда байыппен тіл қатты:

— Мен Сізбен осы мәселені ақылдасайын деп шақырып едім.

Его личное заявление не служит основанием...

Қазақша сөйлеңіз!..

— Архивтен мұны растайтын айғақтар керек! Онсыз ниліксеңіз, ұялып калуыңыз мүмкін!

— Мұныңыз өте дұрыс ақыл. Оны қалай табамыз?

— Іздеу керек.

— Сіз іздесеңіз кайтеді?

— Іздейін.

— Қаражатты мен бергізейін.

— Жоқ. Мен қаражат алмаймын!

— Оныңыз не?

— Таба алмасам ше?..

— Жоқ, сіз табасыз. Сіз таппағанда кім таппақ оны?

— Мен іздестірейін. Тапсам — дұрыс, таппасам ешқандай міндеттемені мойныма алғым келмейді...

— Келістік. Сіз іздестірсеңіз, табасыз.

— Төшенов сөз кідіріп, тағы бір әңгіме бастады.

— Ал енді сіз тұрапы да көп хаттар бар. Сізді неге Совет Одағының Батыры емес деп жазады менің атыма...

— Это — компетенция правительства.

Баукеңнің жиырма жылдан астам әскери қызмет атқарып, бірер жыл ғана бұрын демалысқа шыққанын, тек орыс тілді ортада жүріп, соған тілі бейімделіп кеткенін Жұмабек Ахметұлы жақсы білетін. Бұл кісінің орнында қарабайырлау біреу болса, осы жиырма жылда ана тілін ада-күде ұмытар еді. Ал Бауыржан Момышұлы қазақ тілінің қаймағы бұзылмаған ортада өсіп, ана тілін жан-төнімен сүйгендіктен ғана ұмытпаған. Естуінше, Баукең соғыста жүріп те күнделік жазған. Онысы мен сөйттім, ол бұйтті деген қарадүрсін есеп емес, орайы келгенде өлеңдер мен ойтолғамдарын да төгіп-төгіп жіберген. Қазақша кітаптарды да жолқапшығынан тастамай ала жүріп, қолы қалт еткенде оқып, қазақ ақын-жазушыларына пікірін жолдап отырған. Сондықтан қайта-қайта ескерту жасап, батырдың қытығына тимейін деді.

– Мен үкімет бастығы емеспін бе?! – деді ол жай ғана.

– Вы всего лишь Председатель Президиума Верховного Совета Республики.

– Я заместитель Ворошилова...

– Оны мен білемін.

– Сіз менің атыма арыз, өмірбаяныңызды толық етіп жазыңыз. Барлық көрсеткен ерліктеріңізді тізіңіз. Мен ол мәселені Ворошиловтың алдында көтеремін.

– Жоқ. Мен ештеңе жазбаймын. Мен туралы жазылғандар онсыз да аз емес.

– Онда соларды қарастырамыз. Оларды қайдан табуға болады?

– Мен ол жағын білмеймін...

– Жарайды. Мұны осымен тоқтатайық.

Төшенев енді бұдан да маңызды әңгіме бар дегендей Баукенге ойлы жүзімен барлай қарап, Солтүстік Қазақстанның Бейнетқор ауданында істеген кезін ойша есіне алды. Бұл қазақтың маңдайына біткен сұрапыл ақын Мағжан Жұмабаевтың туып-өскен жері болатын. Сонда істеген үш жылдың ішінде Жұмабек Ахметұлы сырмінез азаматтардан Мағжан туралы талай-талай әңгімеге қаныққан. «КПСС тарихы» деген қалың мұқабамен қапталған, латынша кітаптың ішіне жымдастырыла тігілген беттерден айтулы ақынның өлеңдерін де оқыған. Енді сол аяулы азаматтың атылып кетті дегеннен кейінгі бір сыбысын естіп, Баукеннен соның жайын сұрады. Батыр да Жүмекеңге барлай қарады. Іле-шала шұғыл шешім қабылдағандай:

– Секретке қалай едіңіз? – деп сұрады амалсыз.

Намыс найзағайы осып өткендей Жүмекеңнің көзі жарқ етті.

– Сатқындықты суқаным сүймейді!

– Онда мен көзіммен көргенімді ғана баяндайын. Сену-сенбеу өз еркіңізде.

– Жақсы, Бауке. Сізге сенбей, кімге сенеміз. Құлағым сізде.

Бауыржан Момышұлы осыдан он шақты жылдай бұрынғы оқиганы есіне түсіріп, ойын жинақтап, сөзін жұптағандай недәуір үнсіз отырды да, күмбірлеген қоңыр даусымен тебірене сөйлеп кетті.

1948 жылы мен Сібірдегі 59-бригада командиріне орынбасар болып тағайындалдым. Тұрған жеріміз — Магадан облысы Сусуман ауданы еді. Кезекті әскери жаттығулар өткізіп жүрген кезімде ну орманның арасында отқа жылынып отырған бір топ адамды көріп, маңына жақындадым. Киген киімдері көзге оғаштау, асылы сотталғандар болса керек. Олардан өзгешелеу, басында түлкі тымағы бар бір адам 10-15 метрдей жерде өз алдына жылынып отыр екен. Түр-әлпетіне қарасам, қазақ сияқты. Мен соған жақындап келіп, қазақша «Ассалаумағалейкүм!» деп сәлем бердім. Ол менің сәлемімді ерін ұшымен ғана қабылдап, түріме одырая қарады да, үндемей отыра берді. «Бұл не қылған адам?» деп, ойымды жинап үлгергенше, ол теріс қарап отырған күйі:

— Маған жақындама, бөлем жұғып кетеді, — деді таза қазақша. Сол кезде барып менің есіме заманынан асып туған Мағжан ақын түсіп, оның өлеңдерін жатқа айта бастадым. Ол сәл жібіп:

— Жігітім, бізді қоғам алапестей аластап, итжеккенге айдаған. Ендеше сенің де жұғысуың бекер, маған жолаушы болма. Зияным тиіп кетеді!— деп ескертті. Сөйлегенде кісіге тік қарамай, мойнын бір жағына бұрып, қырындау отырады екен. Қанша тырысып үнін қатқыл шығарғысы келгенімен, тумысынан даусы биязы, мінезі жұмсақ екені байқалып қалды.

Не айтпағы бесенеден белгілі еді. «Ертеңгі күнінен үміті бар адам біздейлердің өлеңін де оқымас, маңына да жола-мас болар! Нең бар менде? Қараптан-қарап күйіп кетесің, нақақтан күйесің» дегені ғой. Өзінің халі қыл үстінде тұрып, бостандықта жүрген менен көмек сұрағанның орнына қайта маған жаны ашып отыр. Жүрегі аттың басындай, кең пейіл, дархан көңілді, абзал азамат-ай!.. Нағыз ер мінезді, ізгі жүректі жанның қылығы ғой. «Маңыма жолама! Нақақтан

күйесің...» Теріс айналып кете беруге дәтім шыдамады. Енді оның қазақтың ақиық ақыны Мағжан екеніне әбден көзім жетіп, шамам келсе көмектескім келіп:

– Бәлкім, бір септігім тиіп қалар, Мағжан аға! Қандай көмек керек! – дедім тамағыма әксік тығылғанын сездірмей.

– Көмек деймісің!? Қапелімде не дейін?! Шамаң келсе, мені елге жеткіз! Өрине, ең әуелі өзіңе зияным тиіп кетпеуін ойла, – деді.

– Жақсы, дегеніңіз болсын! Мен он шақты күннің ішінде қайта ораламын. Сол кезде дайын болыңыз, – дедім де кете бардым. Баяғыда бір данышпанның «Құдайдың ішек-сілесін қатырғың келсе, жоспарыңды жайып сал!» деген әзіл-шыны аралас ескертпесін оқып едім. Айна-қатесіз, дәл айтыпты. Күні бұрын кесіп-пішіп айтуға болама?! Әскери темір тәртіп те сенің илеуіңе көне бере ме?! Мен сол сәтте оған қайтсем де көмектесем деп, тас түйін бекіген болатынымын. Алайда, іссапарға аттанып кетіп, келіскен уақытта келе алмадым. Бір айдан кейін келсем, түрменің бастығы маған оның сал айдап жүріп суға кетіп қайтыс болғанын айтты...

Батыр терең күрсінді. Адамзат тарихындағы теңдесі жоқ қанды қасапта жан баласының ойына келмеген шұғыл шешім қабылдап, сан рет қоршауды жарып шығып, әлемдік әскери өнерге жаңалық енгізген Бауыржан Момышұлы қазақтың маңдайына біткен марқасқа Мағжан ақынын құтқара алмағанына өзін кінәлі жандай сезініп, қапаланып отыр.

– Қапаланбаңыз, Бауке! Айдауда жүрген «халық жауын» босатып алу, елге жеткізу ойыншық па екен?! Кешегі көсем Сталин жолдастың өзі туған ұлына көмектесе алмаған. Яков Джугашвили мен Юлия Мельцердің тағдырын менен гөрі Сіз жақсы білесіз ғой, – деп жұбатты Жұмекең.

...Қос сайыпқыран одан арғысын үнсіз ғана ұғысып, іштен тынды. Көп ұзамай Төшенов ол кезде жұрт атын атаудың өзінен өлердей қорқатын Мағжан Жұмабаевтың жесірі Зылиқаға Алматыдан баспана бергізді. «Ойбай, өйтуге болмайды ғой, «ұлтшыл» деген айып тағып, құртып жібереді!» – деп, сақтандырғысы келгендерге қайсар азамат: «Құртса

құртсын, Алаштың арыстарынан жаным артық па?! Маған «ұлтшыл» деп айып тағатындарға түкірдім» – деп, кесіп тастады.

* * *

Мінберге Исмайыл Юсупов көтеріліпті. Ол сөзін күмілжіңкіреп бастап, әрненің басын шалып тұрды да: – Жұмабек Төшеновтің Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы болып тұрғандағы ағаттығын айтайын, – деді жерден жеті қоян тауып алғандай. – Өлі есімде, иә, дәл бүгінгідей есімде... Бұл кісі 1955 жылы Шымкентке комиссия басқарып келді. Сол жылы Оңтүстіктегі Мақтарал, Бостандық аудандарын өзбекке беру, бермеу мәселесі қозғалған болатын. Ол кезде мен Оңтүстік Қазақстанның 1-хатшысымын. Сонда Төшенов басқарған комиссия Өзбекстан тарабы мен біздің экономикалық тұрғыдан тиімді ұсыныстарымызды көзге ілмей, өз білгенінше шешім шығарды.

Юсуповтың айтып отырғанының бәрі рас болатын. Ұлттық мүдде мен экономикалық мүдде қашан қабыса қалушы еді?! Жұмабек Төшенов бастаған үш қазақ, үш орыстан тұратын комиссияны Шымкентте осы Исмайыл құрақ ұша қарсы алған. Кең сарайдай мейрамханаға дастархан жайдырын, аста-төк тағам әзірлетіпті. Той өткелі жатқандай әнші, күйші, бишілерін де сайлатып қойған. Жүмекең оларды дереу қайтартты. Сиыр сөске болған соң ас-ауқаттан да бас тартып, бірден іске кірісті. Жергілікті жұрттың, облыс белсенділерінің пікірін тыңдады. Өзбектердің өтінішімен Алматыда-ақ танысқан. Олар Мәскеуге «мақта мол шығатын аудандардың басшылығын бір қолға беріп, еңбек өнімділігі мен басқаруды қолайлы ету керек» деп жазыпты. КСРО-ның тұралаған экономикасын көтеруді желеу еткен ала тақиялы ағайындар оңтүстік аудандарды өздеріне тұтас қосып алуды көздейді. Ал қазақтар ежелден өздерінің атамекені екенін алға тартып, бұл жерден айрылғысы келмейді. Қазақтың оны игере қоймай, бос жатқаны да рас еді.

Төшенев комиссия мүшелерімен бірге қос ауданды үстінен тікұшақпен тегіс шолып шықты. Жерге түсіп, мәшинемен де, жаяу да аралап көрді. Мамыр айы еді. Дүние біткен жасыл желек жамылған. Бостандық ауданының жерлері қарасаң көз тоймастай құлпырып тұр. Жұмабек Ахметұлы Юсуповқа қарап:

— Мына жерді Өзбекстанға көзіңіз қиып қалай бермексіз. а, Исмайыл Әбдірасылыч? — деп сыр тартты.

— Жо-жоқ, Жұмабек Ахметыч! Бұл еңбек өнімділігі мен басқаруды қолайлы ету үшін ғой! — Исмайыл әка жік-жапар болды.

— «Еңбек өнімділігі мен басқаруды қолайлы ету» деймісіз?! Тура өзбектердің арызындағы сөздер ғой бұл?! Сіз Оңтүстік Қазақстанның басшысы бола тұра өзбектермен ортақ тіл тауып, ауыз жаласып алғаннан сауымысыз?!

— О, не дегеніңіз, Жұмабек Ахметыч? Менікі — тек экономикалық мүдде. Ел мүддесі. Бәрін шешетін — комиссия. Сіздер қарсы болсаңыз, біз қайда барамыз?!

— Ендеше тыңдаңыз! Біз де Алматыда шошқа тағалап жүргеміз жоқ! Бәрін білеміз. Ниязов пен Хрущевтың бірге оқығаны, Насреддинованың қырық есекке жүк болар айласы бізге де мәлім. Біздің комиссияның басқан ізін, істеген ісін Сіз ғана білесіз! Енді осы әңгіме ауыздан ауызға өтіп, Ниязов арқылы Хрущевқа жетсе, өз обалыңыз өзіңізге. Онда менен еш жақсылық күтпеңіз!

— Бәрін ұқтым!.. «Бір елі ауызға екі елі қақпақ».

— Онда есіңізде болсын! Бостандық ауданынан ұлтарактай да жер беруге болмайды. Келесі Мақтаарал ауданына аттанайық!

Ал Мақтаарал ауданының Өзбекстанға іргелес аумақтарында шөл және шөлейт тұстар бар екен. Ақыры арнаулы комиссия: «Өзбек КСР-іне Мақтарал ауданының кейбір бөліктерін беруге келісеміз, ал Үкіметтің Бостандық ауданын беру туралы өтінішін негізсіз деп санаймыз», — деген шешім шығарып, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне жіберді. Жұмабек Ахметұлы қасындағы Мәсімхан, Сәлкен де-

ген қазақ жігіттерімен ақылдасып, «Өзбек КСР-іне ешқандай жер берілмесін!» деп, үзілді-кесілді бас тартса, Хрущевтың дереу қайта комиссия шығартатынын, ал олардың екі ауданды тұтасымен беріп жібермесіне еш кепілдік жоқтығын ойлап, осындай ымыра жасауға мәжбүр болып еді. Комиссия қорытындысына сүйенген Қазақстан Орталық Комитеті: «Бостандық ауданы Өзбекстанға берілмесін» деген қаулы қабылдады. Сөйтіп сол кезде Мәскеу мен Өзбекстанның бірлескен қитұрқы әрекетінің жолы шорт кесіліп, өгіз де өлмейтін, арба да сынбайтын аралық жол таңдалып еді.

«Апырай, біздің өзімізден де бар-ау, осы... Өйтпесе, революцияға дейін қазақтап екі есе аз өзбектер бізді сан жағынан қалай қуып жетті екен!?— деп ойлады Жұмекең.— Революция, ұжымдастыру, қуғын-сүргін, соғыс бәрі ортақ, бәрі бірдей. Азар болса, көшпелі өмірге бейім қазақ ұжымдастыруда көбірек шығынға ұшыраған шығар. Бірақ жер мен көктей айырмашылық болмаса керек еді. Өлде, береке-бірлігіміз осал ма екен!? Оларша жұдырықтай жұмылып, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығара алмадық па!? Қайткенде де тегін емес. Біз білмейтін бір кілттің болғаны ғой...»

Тауық жылғы шіңгір шілде. Бесін ауган шақ. Жұмабек Ахметұлы іссапардан оралып, бірер шаруамен кабинетіне кіріп-шығуға ғана келген. Шаруасын бітіріп, енді шыға бергенде тікелей телефоны безілдеп қоя берді.

— У-уһ, келгеніңіз қандай жақсы болды, Жұмабек Ахметұлы! Сіз болмасаңыз құрып едік! — деді арғы жақтағы дауыс амандық сұрасқан соң. Тілеулес інішектердің бірі екен. Жұмекең салқынқанды мінезінен айныған жоқ.

— Не болды? Аманшылық па?!

Ол мән-жайды қысқаша баяндады. Орталық Комитеттің бюросында «Қазақ әдебиеті» мен «Социалистік Қазақстан» газеттерін жабу мәселесі қаралмақ көрінеді. Бұл басылымдардың бағыт-бағдарының коммунистік идеологияға сай

келмейтіні, пролетариат мәдениетіне жат дүниелерді аңсайтыны, қазақ ұлтшылдарын төңірегіне топтастырғаны сынды елеулі кінәраттар тағылыпты. Осы қазір «ұлтшылдыққа ұрынған» газеттердің жабылып-жабылмауы шешілмек екен. Жұмекең үйіне соғып, жуынып-шайынып, бір сыйлы азаматтың үйіне қонаққа баруға тиіс болатын. Қазақтың көз-құлағына айналған газеттердің тағдыры қыл үстінде тұрғанда не қылған қонақ?! Мұндайда тамағыңнан ас өте ме?! Дерек шақырған кісіге ескертті де, Орталық Комитеттің мәжіліс залына қарай тартты.

Жұмабек Ахметұлы кіргенде «Қазақ әдебиеті» газетінің бас редакторы, белгілі акын Сырбай Мәуленов мінбеге беттеп келеді екен. Орта бойлы, толқынды бұйра шашты, қазақтың дархан даласындай мол пішілген кісі мұның тұсынан өте бергенде шықпай жатып, екі иығы салбырап, жүнжіп қалғандай көрінді. Қазақстанның бірінші басшысы Яковлев бастаған, Жұрин, Иванов, Гаврилов қостаған топтың мысы басып тұрғаны анық. Ешкімді көзге ілмей, болмашыдан ілік тауып үйренген қулар осы қазір «Қазақ әдебиеті» газетін не ендігіері бас көтерместей тұқыртып, не мүлдем жауып тастауға тас түйін бекініп алған сияқты. Қабақтары қатулы, деректері қаттаулы көрінеді. Естуінше, оларға қол ұшын созып, ақпар теріп беріп жүрген өзіміздің қаны сұйық қандассымақтар. Тәшенов өздері бір төбе болып отырған Сақтаған Бөйішов, Нұрымбек Жанділдин, Қасым Шәріпов сынды «ақжүректерге» қарап қойды. Бөйішов араб әліпбиімен шыққан көне газет-журналдарды жинап алыпты. Шамасы Байтұрсыновтың төте жазуын тани білгені ғой. Жанділдин «Қазақ әдебиеті» газетінің тігіндісін алдына жайып тастаған. Басшылар «Мұның қолы неге бос, тапсырмаға салғырт қарағаны ма?» демесін дегендей Шәріпов алдына папкісін жайып тастап, әлденені түртіп қойып отыр. Ана екеуін қайдам, қызметтен өсуіне өзі көмектескен Жанділдиннен мұндайды күтпеп еді. Бұлары жау жағадан алғанда, бөрі етекпен аладының кері ғой. «Әй, найсаптар-ай, ұлтыңды даттап, еліңді сатып жиган ұпайларың құрысын, — деп ойлады Жұмекең, — сол сендерді ұшпаққа шығара ма,

құрдымға құлата ма... Алды-артыңа қарамай, далақтай бермей, бір уақ осыны да ойласандар етті...»

Осының бәрін әп-сәтте ойлап үлгерген Жұмабек Ахметұлы қасынан өтіп бара жатқан Сырбай ақынға қарап: «Тайсақтамай, батыл сөйле!» деп, катал ескертті. Мұны естігенде қанша жыл Қазақстанда ел басшылығында жүрсе де қазақша бір ауыз сөз үйренбеген екінші хатшы Журин шоқ басып алғандай шоршып түсіп, қасындағы Құрман Оспановты шынтағынан қаттырақ қағып қалып: «Төшенов не деді?» – деп күбір етті. Жайшылықта сыпайылық сақтайтын идеология хатшысы бұл жолы әріптесінің оқыс қылығына қитығып, бетіне бажырая карағаны болмаса, үндеген жоқ. Онысы «не дегенін білгің келсе, қазақша үйрен» деп, ерегескендей көрінді.

Төралқа төрағасының әлгі сөзі ақынға жекпе-жекке шығуға бел буған батырға рух беріп, ұран шақырғандай елестеп, жон арқасы шымырлап кетті. Арқаланған ақын талайдан бері көкірегінің терең түкпіріне жиылған шер-шеменді түйдек-түйдегімен боратты-ау бір. Ара-арасында қолақпандай жұдырығымен мінберді қойып кеп қалады. Мәжіліс төрағасы «регламент» деп, ескерте берген соң қарқынын күштеп тежеп: «Қазақ халқының басынан қорғасындай кара бұлт кетпей-ақ қойды. Арал маңында, Бетпақдалада оба ауруына қарсы станса бар. Ал Алматыда «ұлтшылдарды» қолдан жасайтын фабрика жұмыс істейді!» – деп тоқтады.

Төшеновтың не дегенін біле алмай, пұшайман болып отырған Журин:

– Қалай болса, солай сөйлейді, неткен жауапсыздық, – деп, басын шайқады.

Сырбай Мәуленов оқ тиген кемістеу қолымен бетін бір сипап жіберіп:

– Сіз бас шайқаманыз, жолдас Журин! Екеуміздің арамыздағы таяудағы әңгімені ұмытпаған шығарсыз, ұмытсаңыз еске түсірейін! – деп, біреу сөзін бөліп кетпесін дегендей асығыс-үсігіс айта бастады:

– Рейхстагқа ту тіккен Қошқарбаевтың тыңға барып, комбайнмен бидай орған сәтін газеттің 1-бетіне беріп, асты-

на «Енді батыр бидай орып жүр», – деп жаздық. Ертеңінде мені мына Александр Тимофейч кабинетіне шақырып алып, «Қошқарбаевтың тың көтеруге қандай қатысы бар? Бірде-бір орыс комбайншысының суретін таппадыңдар ма? Осыдан асқан ұлтшылдық бола ма?!» – деп үстелді тоқпақтады.

Иванов орнынан атып тұрды:

– Шып-шылғи өтірік! Жала! Мұндай сөз аузымнан шыққан емес! Міне – крест! – деп ол бұрышқа қарап тұра қалып, шоқынып жіберді. Отырғандар «мынаны жын қаққан шығар» дегендей, бір-біріне таңданыса қарасты. «Қалай ғана танып шығады, ә?! Осыған қор болған қайран сөзім-ай...» дегендей. Мәуленов түңіле қолын сілтеп, орнына беттеді.

Әйгілі партизан ақын Жұмағали Сайын катулана тіл қатты:

– Ех, неткен сужүрек едіңіз, Александр Тимофейч! Біздің отрядта болсаңыз, партизандар сізді баяғыда-ақ атып тастар еді!

– Чудак! – деді бюро басқарып отырған Яковлев Ивановқа қарап.

– Дурак! – деп күбір етті әлдекім залдан.

Сонда ғана бұл сөздің Ивановқа ғана емес, өзіне де айтылып жатқанын түсінген Журин дереу ара түсіп:

– Несіне тіксіне қалдыңыздар? Онда тұрған не бар? Тыңдағы жайқалған бидайды көргенде Никита Сергейчтің өзі шоқынып салған, – деп, шоқынудың еш сөкеттігі жоқтығын Хрущевтің қылығымен дәлелдеп, зорлана күлген болды...

Өйтсе де, манағы «Тайсақтамай, батыл сөйле!» деген бір ауыз сөз бек Сырбай ақынның жалынды лебізі «Қазақ әдебиеті» газетін жақтаушылардың көңілін көкке көтеріп, жігерлендіріп тастаған елі. Манадан бері «сөйлесем бе, жоқ па?» деп, екі ойлы болып отырған тағы бір-екі жігіт бойына тың күш құйылғандай суырылып шығып, өз дәлелдерін ортаға салды. Осыдан соң қазақтың еңсесін зіл болып басқан қорғасындай қара бұлт сейіліп, таразы басы соларға қарай ауып кеткендей сезілді.

«Қазақ әдебиеті» газетін жақтаушылар күшейіп баратқан соң Яковлев істі насырға шаптырғысы келмей:

— Келесі сөз сарапшы Сақтаған Бәйішовте! — деп хабарлады.

Араб әліпбиіндегі бір топ газет-журналды қолтығына қыстырған орта бойлы, дөңгелекше жүзді, қыр мұрынды, қалың қасты, шашын сиыр жалағандай етіп, артына жылмита тараған елулердегі кісі мінберге көтерілді. Жүріс-тұрысында қызыл комиссарларға төн ресмилік пен ширақтық бар. Бұл кісі Мәскеудегі Қызыл профессура институтының Алматыдағы бөлімшесін төмамдаған, қан майданда қазақтың әйгілі 100-ұлттық атқыштар бригадасының комиссары, құраманың саяси бөлімінің бастығы болған, соғыстан соң Партия тарихы институтын басқарған «ақжүрек» коммунист еді. Қазір қазақ оқымыстыларына үлгі көрсетіп, марксизм-ленинизм классиктерін қазақшаға аударып жүрген болатын. Ол мінберге келе сала тамағын кенеп алып:

— Жолдастар, ұлтшылдық деген — қазақ феодализмі мен алашордашылардан қалған сарқыншақ! Көзге шыққан сүйел, басы артық без десе болғандай! Біз оның қазақ қоғамындағы көріністерін дереу анықтап, хирургиялық тәсілмен сылып тастауымыз керек! — деп бастап, недәуір көсілді. Ахмет Байтұрсынұлы басқарған «Қазақ» газеті мен оның «Маса» кітабын парақтап, қазақ санасына сіңірілген ұлтшылдықтың дертінен бірталай мысал келтірді. «Қазақ» пен «Қазақ әдебиеті» газеттерін салыстырып, ұлтшылдық көзқарастарындағы ұқсастықтарын тілге тиек етті. Маңдайы тершіп кеткен соң қылғындыра байланған галстугын сәл босатып, су жұтты.

— Мына газеттің, — деді сосын «Қазақ әдебиеті» газетінің екі-үш данасын жоғары көтеріп, — әр өлең, әр мақаласында Алашорда көсемі Ахмет Байтұрсынов шығарған «Қазақ» газетінің лебі аңқып тұр!

Бюроны жүргізуші тағы да сөзге араласты.

— Жолдас, Бәйішов! Мұның бәрі бізге жазып берген анықтамаңызда бар. Осындағылардың әрқайсының алдында жатыр. Енді нақты ұсынысыңызды айтыңыз!

Қызыл комиссар еш шіміріккен жоқ. Тершіген маңдайын тағы бір сүртіп қойып, жұлқына тіл қатты.

— Қандай ұсыныс болушы еді? Газетті жабу керек! Бұлардың арманы — Алаш партиясының құлаған туын қайта көтеру! Алашордашылардан ұлтшылдық дертін қожановшыл, сәдуақасовшыл, рысқұловшыл элементтердің жұқтырғаны баршаға мәлім. Өткенде газетте нағыз бүлікші! Сәдуақасов туралы мақаланың жариялануы — бұлардың ештеңеден тайынбайтынының дәлелі. Ертең онда Бөкейханов, Байтұрсыновтардың суреті мен өмірбаяны жарияланбасына кім кепіл?

Намысқой қазақтар Бөйішовтың сөзіне бір қызарып, бір бозарды. Осы сәтте «Маған қашан сөз бересіңдер?» дегендей, төралқа жаққа жалтақтап отырған Жанділдинге Журин иек қағып қалды.

Орта бойлы, бұйра шашты, шынысы қалыңдау, қара көзілдірікті, дүрдік ерін, май мұрын жігіт орнынан ұшып тұрып, мінбеге беттеді. Жасы қырықтар шамасында. Шалт қимылына қарағанда кесіп сөйлейтін, қызуқанды жанға келіңкірейді. Қолтығында әр жеріне ақ қағаздың қиындысын қыстырған «Қазақ әдебиеті» газетінің тігіндісі бар.

Ол мінберге жете бере жөткірініп алды да, сарнап ала жөнелді. «Бір қызым бір қызымнан сорақы шықты» дегендей, Нұрымбек Жанділдин тікелей шабуылға көшті.

— «Қазақ әдебиеті» газеті тұңғыш санынан бастап алашордашыл, ұлтшыл болып шықты! Кез келген материалы зарлауға, саруайымға толы. Қызметкерлері тыңгерлерді «бұзақы, маскүнем, қылмыскер» деп жазады, — деп, тықсырып бара жатыр еді осының алдында ғана партия қатарынан шығып қалып, жуасытудан өткен соң қатарға қайта қосылған әйгілі жазушы Сәбит Мұқанов оның сөзін бөліп, нақты дәлел айтты:

— Жолдас Жанділдин! Алысқа бармай-ақ мына менің әкемнің құлпытасын осы тыңгерлер талқандап тастады ғой! Өзім қайта қалпына келтірдім! Осының өзі бұзақылықтың нақты айғағы емес пе?!

Ол — өзіңіздің жеке жауларыңыздың әрекеті! Сіз тыңгерлерге жала жаппаңыз! — Жанділдин бет қаратар емес. Тың игерушілердің жалдамалы адвокаты ма дерсің.

Сөбең шыдамай күліп жіберді.

— Әй, антұрған! Саған дауа жоқ екен! Дауасыз адамда иман да жоқ!

Орталық Комитеттің білдей бір хатшысы анасына шағымданған баладай баж ете қалды:

— Иван Дмитрич, Мұқанов жолдас менің арыма тиіп жатыр!

Осы кезде Яковлев басшыға төн әділеттілік пен кеңпейілдік байқатты.

— Жолдас Жанділдин, сөзіңді жалғай бер! Тың игерушілердің бәрі періште емес! Арасында ұры-қарысы да, қылмыскері де бар. Тіпті алғашында үй салуға несие ақша алып, тракторын жардан құлатып жіберіп, тайып тұрғандар да табылды. Қазір нашары кетіп, дұрысы қалды. Соның жаманын да, жақсысын да көрсетпесе, газеттің несі газет? Сіз одан да редакциядағы ұлтшылдықты дәлелдеңіз...

Жанділдин Яковлевке «түсінсем бұйырмасын, мен сенін сөзіңді сөйлеп тұрсам, сенің ұлтшылдарға болысқаның қалай» дегендей, көзілдірігінің үстінен ызғар шаша қарап алды да, қайтадан сайрап ала жөнелді:

— Газет: «Қазақ тілі құрып бара жатыр! Барлық жерде орыс тілінде сөйлейді» — деп, зар еңірейді. «Барлық іс орыс тілінде жүреді. Қазақстанның басшыларының бәрі орыстар», — деп, аттандап, дабыл қағады. Бұдан асқан ұлтшылдық бола ма?! Ертеңгі күні ұсақ тілдердің бәрі ұмытылып, барлығымыз да тек қана ұлы орыс тілінде сөйлейтінімізді газет қызметкерлері қасақана білгісі, түсінгісі келмей отырған жоқ па...

«Қайран, қазағым-ай! Мынандайларды тайраңдатып қойғаның басыңнан бағыңның тайғаны шығар... Өттең, өттең! Нағыз хирургиялық тәсілмен сылып тастайтын көзге шыққан сүйелдер осылар ғой! Әй, Жанділдин-ай, кезінде мұндай иттіңді білсем, өлсем де қолдаймын ба?!» — деп, іштей егілді

Төшенов. Қарсы жак: «Ә-әә, бәлем! Қалай екен?! Сол керек сендерге! Шоқ, шоқ!» деп, масайрай түскендей.

Осы кезде Журин орнынан атып тұрып, айғай салды:

– «Америка даусы», «Би-би-си» радиостанциялары осы «Қазақ әдебиеті» газетіне сүйеніп, «орыстар қазақ жерін қайта отарлап жатыр» деп, жалпақ әлемге жар салуда!

Иә, бұл газеттегілер «Қазақ малшыларының көрген күні күн емес! Шопандар киіздің астындағы күркеде күнелтеді» деп, Совет өкіметіне жала жабады. – Иванов та қарап қалмай, даттаушыларды қостап бағуда.

Төшенов Яковлевке бұрылып:

– Қазақ малшыларының жағдайының қиын екені рас қой! Иван Дмитрич, былтыр осы туралы Үкімет комиссия құрып, қаулы қабылдады емес пе?!

– Иә, иә, қаулы қабылдағаны рас!

Бірінші хатшы мен төраға өзара күбірлесіп, бірдеңені талқылап кетті. Төшенов әріптесіне әлденені негіздеп дәлелдеп жатқандай. Яковлев сөзін қоптап, бас шұлғыған соң ғана ол еңсесін көтеріп, әлдене есіне түскендей, отырғандарды көзбен шола бастады. Іле-шала Жұмабек Ахметұлы Яковлевке қайта бұрылып, даусын шығара:

– Иван Дмитрич, қазақ тілінде шығатын әдебиет газеті туралы мәселе қаралып жатқанда, осы бөлімде жұмыс істейтін қазақ жолдастар неге көрінбейді, неге олар бюроға қатыспайды? – деді байыппен ғана.

Көзілдірігін сүртіп, қайта киіп жатқан Яковлев біреу алқымнан ала түскендей қызарып кетті. Сасқанын сездіргісі келмей, стақандағы судан жұта бастап еді, қапелімде шашалып қалып, қиқылдап-шиқылдап, әбден берекесі қашты. Зорға есін жиып, бұл сұраққа не дерін білмей, Оспановқа шұқшиды:

– Жолдас Оспанов! Төрағаның сұрағын түсіндіңіз бе? Шынында да қазақ жігіттері қайда өзі?

Идеология хатшысы құмырсқа жүргендей желкесін серпе қағып, орнынан шоршып тұрып, «осының бәрін бүлдіріп жүрген сенсің ғой, айтшы өзің?» дегендей Ивановқа ажырая қарады.

Иванов сасқалақтап, біреу аяғын басып кеткен мысықтай:
– Николай Иванович! – деп, баж ете қалды. Бұлардың дем берушісі кім екені енді мәлім болды. Барлық жоспары мен пасық ойы әшкере болған Журиннің қаны басына теуіп, шаптығып шыға келді:

– Немене Николай Иванович? Қайда әлгі өзіңнің орынбасарың Жандосов?

Сонда ғана Ивановқа тіл бітті:

– Жандосов – демалыста, Ысмағұлов – іссапарда, ал Шалабаев... – деп, одан әрі не айтарын білмей күмілжіп, кипыжықтап қалды.

Сол кезде есін жиып үлгерген Яковлев Ивановқа шұқшиды:

– Сіз бен біз қазақша білмейміз, сонда бұл мәселені бюроға кім әзірлеген?

Басқа сектордағы жолдастарды пайдаландық, Иван Дмитриевич, – деді Иванов жұлып алғандай.

– Олар қазақ па еді?

– Жоқ, әрине! Қазақша жақсы білетін Мария Харлампиевна Полубапкина жолдасқа аударма жасаттық...

– Жетістірген екенсіңдер!? Жолдас Оспанов, бұлардың қалай? Түкке түсінсем бұйырмасын...

Мұны естігенде Сәбит Мұқанов шала бүлініп:

– Сонда мұны Қазақстан Орталық Комитетінде қазақ жігіттеріне сенім жоқ деп түсінеміз бе? Осы жаңа ғана Ысмағұловты да, Шалабаевты да өз көзіммен көрдім ғой! – деді.

Тырнақ астынан кір іздеушілер де, Яковлев те не айтарын білмей, состиып отырып қалды. Өйткені әр нәрсені сылтауратып, «Қазақ әдебиеті» газетіне астыртын көр қазушылардың арам пиғылдары отырғандардың бәріне, әсіресе, төл газеттерін жапқызғысы келмей, жанұшырған қазақ зиялыларына жария болып қалған еді...

Сәлден соң Жұмабек Ахметұлы өз кабинетінің терезесінен сырттағыларға сүйсіне қарап тұрды. Төменде «Қазақ әдебиеті» мен «Социалистік Қазақстан» газеттерінің жабыл-

май, аман қалғанына қуанған қазақтың ақын-жазушылары бір-бірін құшақтап, құттықтасып жатыр еді. Әсіресе, өзі бас редакторлықтан түссе де, төл газетінің жабылмай қалғанына сүйінген Сырбай Мәуленовтың қуанышында шек жоқ сияқты. Сәби жүректі, балуан бітісті ақын өркімді бір құшақтап, көтеріп алып, сілкіп-сілкіп, қоя қояды да, құшағын айқара ашып, келесісіне тұра жүгіреді. Көзіне түскен бұйра шашын сол қолымен қайыра сілкіп тастап, жұдырығы түюлі оң білегін көкке білеп, әлдекімге сес көрсеткендей, сермеп-сермеп қояды. «Қазақтың мүддесі үшін күресерде үнемі осындай жұдырықтай жұмылған ынтымақ көрсетсек қой, — деп ойлады Жүмекең. — Өттен, кейде ұлттық мүдде мен ру-тайпалық мүддені, тіпті ат төбеліндей аз ғана топтың қамын жиі-жиі шатастырып ала береміз-ау. Бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығара алмайтынымыз да содан болса керек... Әйтпесе, жыршылар айтқандай «Кімнен таяқ жегендей Біздің қазақ баласы, Алдырып жүрген дұшпанға Ауызының аласы...» емес пе?!»

* * *

Тағы бір қараса, Бектұрғанов қызына сөйлеп тұр екен. Мұны да сценарий бойынша алдырған болды ғой. Ел жақтан сын айтуға тиіс екінші адам осы болса керек. Негізі Ақмола облысының тумасы. Алматыға келгенше Төшенов басқарған Ақтөбе облысы партия комитетінің басшысы. Иә-ә-ә, Димаш досым бюроны еш мүлтіксіз етіп әбден-ақ дайындаған екен. Бұрын-соңды бас-аяғы жинақы, мұқият дайындалған мұндай бюроны өткізбеген шығар-ау...

Негізі Хасан Бектұрғанов жеке пікірі жоқ жігіт болатын. Мансап қуған жігіттердің тағдыр-талайы, бастан кешкендері егіздің сыңарындай ұқсас қой өзі. Әуелі партия қатарына кіргенше неше қайтара сүзгіден өтеді. Тарпаңдау мінезі. ерсілеу пікірлері болса, сүргіленіп, жонылып, жып-жылмағай болып шығады. Әлгіндей мінездері ғайыптан тайып партияға өтерде байқалмай қалса, істе сыналады, партия жиналыста-

рында мінеледі. Сөйтіп Үкімет үйіне, қазақ ұғымындағы аузы дуалы, сөзі пәрменді Үлкен үйге келгенше, мекеме, аудан, облыс секілді елек пен сүзгінің неше атасын көріп, иненің көзінен өткендей жылпос, көз тоқтатар кедір-бұдыры жоқ жып-жылмағай болып шыға келеді. Ағынмен бірге сусып, айтқанға көніп, айдауға жүріп үйреніп алады. «Сен бастық болсаң, мен — ақымақ, мен бастық болсам, сен — ақымаққа» көндігіп кетеді. «Партия қайда болса, жеңіс сонданы» ұстанады. Сөйтіп басым көпшілігінің жеке пікірі жоғалып, «Азшылық көпшілікке бағынады» ұстанымына көніп, еті өліп кетеді. Өйтпесе, дәл осы Хасанның бұған өшігетіндей еш жөні жоқ еді. Жүмекен Қызылжарда қызметте жүргенде бұл жігіт бәйбішесі Бәтестің көмекшісі болған, қолынан талай рет дәм татқан азамат. Ендеше ара түспесе қойсын, тым құрығанда басқалармен қосылып таламаса қайтер еді.

«Жә, өстіп, Үлкен үйдегі ойыннан шықтым де, Төшенов, — деді Жұмабек іштей өзіне-өзі. — Иә, иә, шықтың! Өйтеуір бір кетерің бесенеден белгілі еді. Дәл мынадай тұтқиылдан кетерінді... жо-жоқ, оны да білдім! Есінде ме, Мәскеуде Хрущевтің қабылдауынан шыққанда Димаш: «Әй, Жүмеке-ай, жүрек жұтқан көзсіз батырсың-ау». — дегенде: «...Елдің мүддесін қорғау үшін қандай қияметке болса да дайынмын», — демеп пе едің?.. Жә, қызметті қойшы, облысқа жіберсе де, далада қалмас! Оған есек қайғырсын! Алайда бұдан былай қасиетті қазақ жерін, әсіресе, дәл қазір нысанаға іліккен Сары Арқаны Хрущевтің қанды шеңгелінен кім құтқармақ?! Кім? Мынау Жәнділдин мен Бектұрғанов па?! Өлде Мәскеудің қоқан-лоққысына тетеп бере алмай, ләббай тақсырлаған Қонаев па, әлде көпе-көрінеу отқа май құйып отырған өлке басшылары мен Юсупов па?!

* * *

Доңыз жылғы қоңыр күз. Аспан шайдай ашық. Бейжің қаласы көздің жауын алардай қызылды-жасылды гүлге оранып, құлпырып тұр. Қытай шеберлері бар өнерін салған екен.

Табиғи гүлі қайсы, жасандысы қайсы, айырып болмастай. Көше бойын қанық бояулы қызыл, сары, көк түсті жалаушалармен көмкерген. Алайда басым көпшілігі айдаһардың көмейінен шыққан алаулы жалындай қанқызыл түс. Қос қапталдағы бағаналардың басын қосқан маңдайшаларға да қызыл мата керіп, ақ түсті иероглифпен әлденелерді жазып тастапты. Тегі, Қытай компартиясының ұрандары мен Мао Цзэ дунның сөздері болар деп шамалады делегация құрамында мейманханаға келе жатқан Жұмабек Ахметұлы.

...Осыдан бірер күн ғана бұрын бесін ауа қызмет телефоны безілдеп қоя берген еді. «Сұр кординал» Сусловтың көмекшісі екен.

– Жұмабек Ахметович! Сізге Михайл Андрейичтің айтуымен хабарласып тұрмын!

– Иә, құлағым сізде!

– Ертең сағат онға дейін осында жетуіңіз керек! Түстен кейін Пекинге ұшасыздар! – деп, бастырмалатып ала жөнелді. Орталықтағылардың көмекшілері де өктем сөйлеп үйренген.

– Сіз бастырмалатпай, рет-ретімен айтыңызшы! Пекинге 30-ы ұшпақшы едік қой! Бұл не қарбалас? – деп таңданды Жұмабек Ахметұлы.

– Қытайлар парламентінің мерейтойлық сессиясын 1 қазаннан 26 қыркүйекке ауыстырыпты. Сондықтан тез жетсін деді.

– Ә-ә! Енді түсінікті. Уағында жетем, алаңдамаңыз. Сау болыңыз!

«Мао Цзэ дун Хрущевке тағы да қыр көрсеткен екен-ау, – деп ойлады Жұмабек Ахметұлы телефонды ұясына қондырып жатып. – Сонда Никита Сергейичтің АҚШ-қа сапарының тасталқанын шығарып, берекесін кетіркеші ме?!» Екеуінің арасындағы текетірес әуелде КСРО мен ҚХР арасындағы бәсекелестіктен басталған болатын. Қытайда азамат соғысы жүріп жатқанда Мао Цзэ дун Мәскеуден көмек сұрайды. Жан баласына сенбейтін Сталин оған көмектесе тұра Чан Қайшыны да естен шығармаған еді. Өрине, бір мезетте оған да жәрдем жасайын деген жоқ. Бірақ кіріспейтін жерге кірісе

беретін АҚШ араласып, соңы жойқын соғысқа ұласуынан қауіптеніп, Янцзы өзені арқылы Қытайды қақ жарып, солтүстігін Мао Цзэ дун басқарған коммунистерге, оңтүстігін Чан Қайшы қарауындағы ақ қытайларға қалдыру нұсқасын да ойластырған. Енді қайтсін, ол КСРО-ның соғыстан соң енді ғана ес жия бастаған әрі атом қаруын да жасап үлгермеген кезі еді.

Ақыры қызыл қытайлар жеңіп, 1949 жылы 1 қазанда Қытай Халық Республикасы құрылған соң Мао Цзэ дун Мәскеуге келеді. Ол – Сталиннің көмегімен революционер болып қалыптасқан, әрі соның жәрдемімен билікке қолы жеткен коммунист. Сондықтан мұртына мұз қатқан көсемді өзіне ұстаз санайтын. Сөйлеген сөзінен әзілі мен шынын ажыратып болмас мысты да сұсты Сталин осы жолы шөкіртін әбден тәлкек қылады. Сынағаны ма, бөзек қылғаны ма, итім біліп пе?! Біресе жай ғана сұхбаттасып отырып: «Мао Цзэ дун, Сіз шынында да революционерсіз бе?» – деп, шалқасынан түсіре жаздайды. Енді бірде «Жолдас Мао, маған Қытайда Коммунистік партия қайта құрылып, өз Титосының билікке келуі мүмкін сияқты», – деп қойып қалады. Осындай тұтқиыл сынақтардың бірінде Сталиннің Кунцеводағы саяжайында Мао Цзэ дунның басы айналып, көзі қарауытып, құлап қала жаздайды. Мұндайды күтпеген мұртты көсемнің өзі оған жастық ұсынып, жеке дәрігеріне қаратады. Ес жиған Қытай көсемі ұстазының қонып шығыңыз деген ұсынысынан үзілді-кесілді бас тартып, өзі тоқтаған Заречьеге тайып тұрады.

Ал Никита Сергейұлы билікке келгенде Мао Цзэ дунның абыройы асқақтай бастаған еді. Бірінші бесжылдық жоспарын артығымен орындап, өзіне деген сенімі нығая түскен. Енді ол Сталинге кеткен есесін Хрущевтан қайтаруды ойластырады. Сөйтіп, таққа жаңа отырған КСРО басшысын Мао Қытай Халық Республикасының бес жылдық мерейтойына шақырады. Берияның көзін құртқанымен, В.Молотов пен Г.Маленьков бастаған басты қарсыластарын тұқырта қоймаған Хрущев елп етіп жетіп барады. Ол тұмысынан шебер ұйымдастырушы әрі жауын қорқыта да, алдай да білетін

саясаткер еді. Бірақ қажет жерде мәмілегерлік қасиеті жетіңкіремей жататын. Сондықтан КСРО-ның тәжірибесіз басшысы Қытайға жүздеген кәсіпорын салысуға көмектесетінін, келер жылы Порт-Артурдан одақтың әскерін әкететінін еш бұлдап жатпай-ақ, бірден лақ еткізіп айтып салады. Осынша жалбақтап, Маоның қолдауына зәру екенін сездіріп қояды. Ал қулығына құрық бойлатпас әккі Мао сол жолы-ақ Хрущевтің осал тұсын жазбай танып, барлық мінезін жаттап алады.

Мұны Ворошиловтың орнына Мәскеуде бір ай істегенде Жұмабек Ахметұлы Хрущевтің өз аузынан естіген болатын. «Мао Цзэ дун әбден еркінсі бастады. Оны тәубасына түсірмесе болмас» деп еді бірде Никита Сергейұлы. Мао да бүкіл социалистік елдер басшыларының арасынан айлакерлігі мен мәмілегерлігі жағынан өзімен нық тірестіретін жан таппаған соң еркінсімей қайтсын. Хрущевтің Қытайға атом қаруын, тіпті, оның жасалу технологиясын беруден бас тартуы және оның шетелдік бір де бір коммунистпен кеңеспей тұрып, Сталинді көсем емес, қылмыскер деп жариялауы бұл дертін ушықтыра түскен. Маоның әлгі мінезі 1957 жылы Хрущевтің шақыртуымен Мәскеуге екінші рет Қазан төңкерісінің 40 жылдығын тойлауға және дүние жүзілік Коммунистік партиялардың мәжілісіне келгенде ап-айқын байқалады. Ал келесі жылы Хрущев Тынық мұхиты флотындағы пікір қайшылығын реттеуге Қытайға барғанда Мао КСРО басшысын көпе-көрінеу мазақ қылады. Шылымның иісіне Хрущевтың шыдамайтынын біле тұра Мао жеке кездесуде темекісін будақтатып отырып алады, оны да місе тұтпай, кейде байқамағанын, КСРО басшысының бетіне үрлейді.

Осы текетірес доңыз жылы одан сайын ушыға түсті. Никита Сергейұлы АҚШ-қа аттанар қарсаңда Қытай мен Үндістан шекарасында кішігірім қақтығыс болды. Шет елдерде Хрущевті сұрақтың астына алмас үшін ТАСС тілшілері бауырлас екі елдің арасында келіспеушілік орын алды дей келе: «Біз олардың келіссөзге жүгініп, таласты ың-шыңсыз реттеуін шын жүректен тілейміз» деген мәлімдеме жариялады. Әйтсе де, ТАСС-тың бұл мәлімдемесі Мао Цзэ дунның

шабына түскен шоқтай болыпты: сондағы КСРО басшысына қояр бар кінәсы, бауырлас социалистік ел мен қайдағы бір капиталистік Үндістанды қалай ғана бір деңгейге, тең дәрежеге қояды? Осылайша қытайлардың талағы тарс айырылады. Бұл кезде америкалықтар өздеріне келген қып-қызыл коммунист Хрущевтің толеранттығына таңдай қағып, тамашалап жатқан. КСРО басшысы Голливудқа барып, киножұлдыздармен фотоға түсті, америкалық фермерлерге жүгеріні қалай өсіруді «үйретті», қысқасы, оның АҚШ-қа сапары таңғажайып табыстармен өтіп жатыр еді...

Мінекей, Хрущевтің АҚШ-қа осы сапарының ең шарықтаған сәтінде Мао Қытай парламентінің мерейтойлық сессиясын 1 қазаннан 26 қыркүйекке ауыстырып, бөсекелесінің лепірген көңілін су сепкендей басқысы келді. Никита Сергейұлы екінің бірін таңдауға мәжбүр болды: не АҚШ-тағы сәтті сапарын ұзу, не мерейтойлық сессиядағы сөзін басқа біреуге оқыту. Ол соңғысына тоқтады. Нәтижесінде Қытай парламентінің мерейтойлық сессиясына КСРО делегациясын Суслов басқарып келіп, СОКП-ның бірінші хатшысының салтанатты сөзін «сұр кординал» оқып берді. Алайда Хрущев қыркүйектің соңғы күні кешкісін ұшып жетіп, 1 қазанда Тяньаньмәнь қақпасындағы мінберге Мао Цзэ дунмен қатар демонстранттарға қол бұлғап тұрды.

ҚХР-дың құрылғанына он жыл толуына арналған мерекелік шаралар аяқталған соң екі жақ бірігіп, дүниежүзілік социализмнің қордаланған шаруаларын шешуге кірісті. Дәл осы сын сәтте екі қошқардың басы бір қазанға симай, текетірестері қайта қозды.

Өз дегенін өткізерде бетіне көн керіп алғандай бедірейетін Мао Цзэ дун:

– Кеңес Одағы – сөз жоқ, ұлы ел, ал біз – Ұлы Қытаймыз, – деп, таластың көрігін қыздыра түсті. КСРО-ның дәрежесі кеміп қалғандай көрінген Хрущев:

– Солайы солай ғой, бірақ СОКП – дүниежүзілік коммунистік қозғалыстың авангарды емес пе, – деді. Мао Цзэ дун да қалысқысы келмей:

– Бірақ Қытайда коммунистер КСРО-ға қарағанда көп екенін ешкім де жоққа шығара алмайды, – дегенде Хрущевтың аузына айғақты сөз түспей, тосылып қалды.

Сонда Жұмабек Төшенов өз басшысының сөзден тосылуын жуып-шайғандай:

– Революцияны Кеңес коммунистері жасады емес пе? Олар кейін Қытай коммунистерінің билікке келуіне көмектесті. Тіпті, Сіздерге комсомолды құрысып, жасақтап берген де СОКП емес пе, – деп, тығырықтан жол тауып кетті. Бұл уәжге қытай жағы жауап қата алмай, аузына құм құйылды.

Сәлден соң Қытай коммунистері қайта жанданды. Маркс ілімінің қазіргі социализмдегі орны, пролетариат диктатурасының заманауи сипаты деген пікірлерін алға тартып, отырысты теориялық таласқа айналдыра бастады. Практик Хрущев мұндай пікірталасқа шорқақтау еді. Громыко, Андропов, Шелениндердің де оңып тұрғаны шамалы болатын. Ал тісқаққан идиолог Суслов сол күні ежелгі сырқаты қозып, отырысқа келмей қалған. Қытай жағы зілді сұрақтар қойып, КСРО делегациясының жанын қоймай тықсырып барады. Бүйте берсе, істің насырға шабатынын сезген Жұмабек Ахметұлы қаттырақ жөткірініп қалды. Елдің бәрі жалт қарағанда:

– Біз мұнда марксизм-ленинизмнен емтихан тапсыру үшін емес, салихалы саяси келіссөздер жүргізу үшін келдік емес пе?! – деді сыпайы да салмақты үнімен. Сазырайған сапсалқын жүздерге күлкі үйірілді. Екі жақ та ерегесе берудің сырт көзге оғаштау көрінерін ұғып, сабасына түсті.

Хрущев үзілісте Төшеновке шын пейілімен риза болып:

– Иә-ә, ішінде буырқанып, қайнап жатқан жастық жігеріңе бұрыннан тәнті едім! Оның үстіне өзің мықты марксист екенсің ғой! Менің ғана емес, барша СОКП-ның есесін жібермедің, – деп, арқасынан қақты. Ал Жұмабек Ахметұлын алғашында делегация құрамына аз ұлттың өкілі болған соң қоса салған біреу деп қабылдаған Қытай басшысы енді үзілісте құшақтап қолын қысып, естелікке фотоға түсті.

Сол күні Кеңес делегациясының құрметіне Мао Цзэ дунның саяжайында түскі қонақасы берілді. Ең үздік қытай аспаздары әзірлеген тағамдар көздің жауын алады. Мұнда не жоқ дейсің, шіркейден бастап, айдаһардың етіне дейінгі барлық жеңсік ас пен дәм-тұз бар. Самсап тұрған ішімдіктердің ішінен КСРО басшысы өзіне етене таныс таза орыс арағын таңдады. Мао мен Хрущев бастаған үш-төрт қайраткер жалынды сөз сөйледі. Отырғандар әрқайсына қошемет көрсетісіп, шүпілдеген рүмкелерін босатысты.

Біраздан соң ащы су аш өзегіне түскен Хрущев қызара бөрітіп, босап қалған бокалын қасықпен шықылдатып, жұлқына сөз бастады. Май басқан кішкене шегір көзіне таудай Мао торғайдай ғана көрінді ме, қайдам, бүгінгі әлемдік социализмнің әкесі де, көкесі де өзі екенін ескертті. Сталиннің қылмысын басқа емес, бір өзі әшкерелегенін нығарлап айтып, «менің кім екенімді біліп қойыңдар бәрің, ал танығыларың келмесе, танытамыз» дегендей сөз көрсетіп, біресе сұқ саусағын шошандатып, біресе жұдырығы түйілген оң қолын білемдеп, әлекке түсті. Қасындағы Жүмекең басшысы үшін қолайсызданып, оны елеусіз ғана шынтағынан тартты. Хрущев тоқтаудың орнына одан сайын өршеленіп, «тише» деп қойып сөзін жалғай берді. Мұны байқап қалған Мао Цзэ дун аудармашыға өлдене деп ақырын тіл қатты. Іле аудармашы Төшеновке таза қазақ тілінде сыбырлап: «Сіз қысылмай-ақ қойыңыз, біз қонақтың еркелігін көтере білеміз», — деді. Төшенов Маоға қарап, бас изеді. Осымен бәрі біткендей болған. Сөйтсе, кекшіл Мао бәсекелесінің астамшылығын кешіре алмай, орайлы сөтті күтіпті...

Кешкісін Қытай басшысы Хрущевтің жалғыз өзін Сишань тауындағы резиденциясына шақырған болатын. Міне, осы кездесуде екеуі ат құйрығын кесісіп тыныпты. Қас қарайып, ел орынға отырған шақ еді. Михайл Андрейұлы мен Жұмабек Ахметұлы үкімет делегациясы түскен мейманханада ертеңгі сапардың жай-күйін әңгімелесіп отырған. Кенет дәлізден шаң-шұң шығып, допша домаланған Хрущев алқын-жұлқын кіріп келді. Аузынан ақ ит кіріп, көк ит шығады.

Оқиға былай болыпты. Никита Сергейұлы шақырған жерге барса, көмекшісі Мао бассейнде жүзіп жүргенін, дереу сонда келуді өтінгенін айтады. Бұл қабақтай қарны мен таяқтай сирақтарын көрсете шешініп, тізеге түскен қара сөтен дамбалымен бассейннің шетіне ғана қорқасоқтай отырып, аяғын суға малады. Хрущев бейшара жүзе алмайтын және терен судан өлердей қорқатын еді. Соны білетін Мао оны тәубасына түсіру үшін әдейі суға түсуге шақырғанға ұқсайды. Өзі атшаптырым бассейннің арғы жағына балықша жүзіп барып, бұны қол бұлғап шақырып, бірдеңе дейтін көрінеді. «Өзін келсеңші!» деп айғайлайды бұл! «Жоқ, сен кел!» дейді ол орысшалап. Бұл оған не құлаштап жүзіп бара алмай, не жүзе алмайтынын айта алмай, әбден қорланады. Екеуі тауық пен үйректің достығындай қиюсыз күй кешеді. Ақыры айғайлай-айғайлай даусы қарлыққан Хрущев қолын бір сілтеп, киімін киіп, тайып тұрыпты. «Әдейі істеді иттің баласы! Менің суға жүзе алмайтынымды біле тұра бассейнге қасақана шақырды!» деп, Хрущев ызалана боқтанды. Громыко мен Андропов оны екі жақтан қолтықтап, өз бөлмесіне алып кіріп кетті. Алайда есік тарс жабылған соң да Хрущевтың шаң-шұңы ап-айқын естіліп жатты.

Ертеңіне кеңес делегациясы бес күндік сапармен Шанхайға баруы тиіс болатын. Әр қалаға тоқтағанда қайда баратыны, не айтатыны бәрі күні бұрын келісілген еді. Хрущев бастаған кеңес делегациясы соның бәрін тәрк етіп, Мәскеуге тайып тұрды. Оларды шығарып салуға Мао Цзэ дунның өзі келмей, Лю Шаоци, Дэн Сяопин, Чжоу Эньлай сынды Қытайдың мемлекеттік және саяси қайраткерлерін жіберіпті.

Ұшақ ішінде Хрущев: «Ал айтшы енді Кормчи, Мао Цзэ дунды ол солай атайтын, иә, Кормчи кеше саған не деді?» – деп сұрады. Бастығының шолақ ойлап, кем пішкеніне жыны қозып отырған Жұмабек табан астында қитығып: «Мынауыңа айт, көп ойлап, аз сөйлесін деді», – деп шорт кесті. Мұндай жауапты күтпеген Хрущев қызарандап: «Байқа, бала, байқа!» – деп, Тәшеновке сұқ саусағын безеп, сес көрсетті.

* * *

Орталық Комитеттің хатшысы Нұрымбек Жанділдин мінбеге көтеріліп барады екен. Мәскеудегі Жоғары партия мектебін бітірген, аспирантура тауысқан жігіт. Қасын бастыра киген қара көзілдірігіне қарасаң, көп оқитын, ғылымға бейім жан сияқты. Осыдан үш-төрт жылдай бұрын бұл жігіттің қызметтен өрлеуіне көмектесіп еді. Сондықтан жылы сөз дәмтететін де жөні бар. Алайда Тәшенов біреуге қылған көмегін бұлдап көрген емес. Оның үстіне Журин, Бөйішев, Ивановтармен бірге «Қазақ әдебиеті» газетіне шабуылынан кейін Жанділдинмен жеке сөйлесіп, теріс қылығын бетіне басып, айыбын мойындатқаны бар. Сонысын кек тұтпаса, оның бұған тағар кінәсі жоқ. Өйтсе де, Жанділдиннің де мұны қостамауға мәжбүр екені кеше мәлім болған.

Кеше кешықсін сыртқа серуендеп келіп, кабинетінде кітап қарап отырғанда үстеліндегі қара телефон безілдеп қоя берді. Осы Нұрымбек екен. Амандық-саулықтан кейін де кібіртіктеп, діттегенін айта алмай қиналды.

— Әй, Нұрымбек! Менің күлбілтелегенді жақтырмайтынды білесің ғой! Еппақтамай турасын айт! — деп талап етті бұл.

— Турасын айтсам, Сіз дұрыс түсініңіз, Жұмеке! Ертең бюрода Сіз туралы сын пікір айтуға тура кеп тұр!

— Неге тура кеп тұр? Мәжбүрлеген біреу бар ма?!

— Жо-жоқ, ешкім мәжбүрлеген жоқ! Бірақ с-с-сценарий солай екен! Ел жактан да бірер адам сын айтуға тиіс көрінеді.

— Ө-өө, онда түсінікті! Сценарий солай болса, сынап бер!

— Сіз ренжімейсіз бе, Жұмеке... ренжісеңіз... бас тартайын!

— Бас тартпа! Сенімге селкеу түсіп, жолың кесіледі. Ал мен неге ренжимін?! Кеше ғана атқа міндім бе?! Сценаридің аты сценарий!

— О-оо! Түсінгеніңізге рахмет, Жұмеке! Үстімнен ауыр жүк түскендей жеңілдеп қалдым ғой! Рахмет Сізге!

Жұмабек қоштасып, телефон құлағын ұясына қондырған соң ойға батты. Иә, сценарийі дап-дайын екен! Авторы —

өріне, бірінші басшы Қонаев. Идея авторы, тапсырыс беруші, қолдап-қуаттаушы – Хрущев. Рөлдер де бөлісіліп қойыпты. Енді қалғаны тек сценарийден ауытқымай бюроны өткізіп, мұны тағынан біржола тайдыру ғана! Рөлді де әр шенеунік әр түрлі атқарады. Таланты мен актерлік шеберлігіне байланысты...

Бір қараса, Жәнділдин басы салбырап мінбеден түсіп барады екен. «Е-ей, бейшара! Саған да оңай деймісің!? Енді менімен жерлес не пікірлес болған, баяғыда болсын әйтеуір бір жақын жүрген жандардың бәрінің басына қара бұлт үйірілер. Соңына анду түсіп, әрбір ісіне күдікпен қарайтын болар, – деп ойлады Жүмекең Жәнділдинге қарап отырып. – Бұл – біздің өмір салтымыздың 37-ден қалған жазылмаған заңдылығы. Оған етінен ет кесіп алсаң да былқ етпейтін нағыз нарқасқалар ғана қасқайып қарсы тұра алар. Ал сендердің араларыңда ондай отты, табанды жігіт бар деймісің? Әй, қайдам... қайдам».

* * *

Тышқан жылғы ерте көктем. Алыстан аты асқақтап, ысқырына ызғар шашқан Мәскеу қаласы. Кремльдің бас ғимараттарының бірі Министрлер Кеңесінің Президиум залында Үкімет мәжілісі өтіп жатыр. Сықиған, сымға тартқандай қатал төртіп. Күрең қабақ, күңіренген үн. Әлдекімге жаназа шығарып, соңғы сапарға аттандырып жатқандай басқосуға қатысушылардың қабағы мен жүздерінде салқын сыз бар. Өйткені ұйымдық-шаруашылық мәселелері қаралып болып, мәжіліске қатысушылар төртіп мәселесіне ауысып еді.

Орта бойлы, бұрыл шашты, шүңірек көзді ер адам ширақ басып мінберге көтерілді. Бұл – кезінде атышулы Маленьковтың өзін «Ленинград ісіне» қатысы бар ері «қолы қанға малынған» деп айыптап, оның саяси сахнадан тайғанауына зор үлес қосқан Козлов еді. Өзі Хрущевтің бірінші орынбасары ері оның аса сенімді адамдарының бірі болатын. Бүгін енді кімге шүйлігіп, кімнің басына өңгір таяқ ойнатар екен дегендей, отырғандар оның әрбір сөзі мен қас-

қабағын жіті бағып, іштен тына қалыпты. Бірінші орынбасар әуелі күн тәртібіндегі мәселеге байланысты бұралаң-бұлталаққа толы кіріспесін бастады. Өлден уақытта жұрттың жалыға бастағанын сезіп, тоқ етерім мынау еді деп, емеурін жасағандай тамағын кенеп, әр сөзін шегелеп, қадап тұрып айтты:

— Жолдастар! Кейінгі кезде одақтық республикалардың басшылары менмендікке салынып, әр түрлі өнер шығара бастапты. Өз басым осыған дейін мемлекеттік «бөлінбес қорға» қол сұғуға болмайтынын барлығыңыз да бес саусақтай білесіздер деп ойлайтынмын. Сөйтсек, біздің арамызда бұл мәселеден мүлдем бейхабар жолдастар да бар көрінеді. Назар аударыңыз: жатқа білмек тұрғай, мүлдем бейхабар, мақұрым қалған! — Козловтың үні ысқырына шықты. Отырғандардың бәрі де араларынан біреудің төбесіне қорғасындай қара бұлт төніп келе жатқанын ап-анық сезді:

— Ертеректе Ленинград тұрғындары ашығып жатқанда, Киров жолдас мемлекеттік «бөлінбес қорды» жұмысшыларға карточкамен таратқанын бәріңіз де білесіз. Осы үшін Сергей Мироновичтің басы кеткен болатын! Иә, иә, басы кеткен! — деп, шешен айналасына айбат шеккендей сұстана қарап, отырғандарға жарай сұқ саусағын шошайтып қойды. Өлгі сұқ саусақ басқаны емес, дәл өзін ғана нұсқап тұрғандай қосүрей ахуалдан әлі арылмаған пенделердің жүректері суылдап ала жөнелді. Біреулердің маңдайы тершіл, арқа-басы шымырлап кетті. Екіншілердің көз алдына жендеттер осы қазір өзінің қолын артқа қайырып, дедектетіп сүйреп бара жатқан сұмдық сурет елестеді. Ал мәжілістегілер санасына жан түршіктірер үрей ұрығын сеуіп тұрған Козлов сөзін жаңа леппен жалғады:

— КСРО тарихында содан кейін мемлекеттік «бөлінбес қорға» қол сұққан Ташенов деген жалаңаш батыр шығыпты. — Осы кезде ғана елдің бәрі өзіне төнген қауіп еместігін біліп, «үй» деп, терең тыныстады. Іле-шала барлығы да енді Ташенов қайтер екен деп, сол жаққа елеңдей қарасты. Хрущевтің бірінші орынбасары Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасына қаһарын төгіп, ызғар шаша шүйлігуде.

— Бұл неткен бейбастақтық? Бұл неткен бассыздық? Қане, осы Үкімет мәжілісінде елдің алдында дұрыстап тұрып жауап беріңіз, Төшенев жолдас! Одақтық қордағы астықты орталықтың нұсқауынсыз неге таратасыз? Рұқсатты кім берді сізге? — деп мінберді тоқпақтап, Қазақстан Үкіметінің басшысына осы жерде тарс жарылардай шатынай қарады.

Козловтың айтып тұрғаны бекер емес болатын. Былтырғы доңыз өу баста-ақ қағынып басталып еді. Көктемнен бері бір тамшы тамбай, тобылғы біткен ерте бұр жарып, ұрығын тастаған соң көнекөздер жаз қуаң, қыс қатаң болады деп болжаған. Солардың айтқаны айдай келіп, жаз қуаң тартып, құраған қу түп көделер ораққа әрең-пәрең ілініп, шөпшілердің еңбегін еш қылды. Облыстағы басшылар шұғыл қаулы қабылдап, қараған-тобылғы, ши-қамысқа дейін көзге іліккеннің бәрін шауып, қыстауға таяу маңға тасуға бұйырды. Обалы не керек мал азығын дайындаушылар бұйрықты еңеткен жоқ. Айтқанның бәрі орындалды.

Доңыздың алғашқы қары қазан бастала сала жауып, ауа-райы күрт суытып, жел терісінен тұрды. Бұл Семей облысының малды аудандары үшін аса қолайсыздық туғызды. Көпті көрген, көнектің түбін тескен қариялар боқыраудың мұндай мінезін жақсылыққа жори қоймаған. Айтты айтпады қыс ерте басталып, қар қалың жауды. Ал ақ түтек боран қарлы дауыл тұрғызып, тоқал тамдардың, қора-қашарлардың үстінен жүріп кетті. Қардың қалыңдығынан қойды былай қойып, жылқының өзі тебінге шықпай қалды. Болмашы мал азығы көптеген совхоз, аудандарда ақпан айының ортасында таусылып, шопандар кеңселерді жағалап, тентіреп кетті. Басшылардан еш қайран болмаған соң қыстауына қайтып келіп, Құдайына жалбарынды. Ең атеист шопанның өзі: «Жаратқан-ау, өкіметтің малы қырылып, мойныма мініп, мені түрмеде шіріте көрме!» деп жалынды. Қас қылғандай барлық тас жолдар тарс жабылды. Әскери техникалардың аршығанын ақ түтек боран іле қайта жауып, көліктерді тыпыр еткізбей тастады. Сөйтіп облыстың басқа аудандарынан келетін көмекті жеткізудің өзі мұң болды.

Ал мілади жыл санауынша, тышқан жылғы ақпанның аяғы, қазақша доңыз жылының соңындағы өлара шақта табиғат шіркін тұткиылдан тағы бір тоң-торыс, қырыс мінез көрсетті. Өншейінде арқырап тұратын Арқаның аязының беті қайтып, аяқ астынан жаймашуақ тартып, жылынып шыға келді. Көдімгі көктемдегідей күн жарықтық шуақты нұрын төгіп, төңірек тегіс жібіп, балбырап сала берді. Бірер күн осылай алдаусыратып тұрды да, кенеттен сылпылдап жаңбыр жауып, аяқ жағы сырғақ пен апақ-сапақ ақ түтекке ұласты. Ал ертесіне қыс қаһарына мықтап мініп, сақылдаған сары аяз қысып, айналаны тоң мінез, қырыс қабақ мұз құрсады. Көдімгі төрт-бес мүшелде бір айналып соғып тұратын ақ қар, көк мұз жұты. Өдетте мұндай жұт «қоян», «мешін», «тауық» жылдарында келуші еді. Жайшылықта жайбарақат, жайлы тиер доңыз жылы да мұндай тосынсый ұсынар деп кім ойлаған?! Бе-е-еу, дүние-ай десеңізші! Алты атанға жүк артып, алты жыл қоныс қараған қайран Асан Қайғы бабамыз Арқаның ақырған аязын көргенде: «Түйе бойы қары бар, Аша тұяқ қырылып, Қардың беті қан болар, Аштық келіп алашқа Бір түйір етке зар болар», — деп, осыны мегзеді ме екен?! Әлде басқа бір мәнісі бар ма?

Ақ қар, көк мұз жұты ең әуелі шалғайдағы малшылар мен тебіндегі қой мен жылқының сорын сорпадай қайнатты. Қары күрелген жолмен тебінге беттеген жабағы, тайлар жып-жылтыр. Көк мұздан тайғанақтап, шатқаяқтап жығылып, шаты айырылды. Сақсынып, өккіленіп алған көрі-құртаң лақсалар тізерлеп жылжымын деп, тізесін оңдырмай жырғызып, жарақаттады. Одан әрмен мұз бетті қасат қарға жете сала шашасын жырып, сирақтарын қып-қызыл қанға бояды.

Дәл осы доңыз Жұмекең үшін де жайсыз жылға айналды. Қаңтар айында Қазақстан Компартиясының Пленумы өтіп, Қонаев елдің екі шылбыр, бір тізгінін қолына ұстады. Ал оның орнына Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағалығына Жұмекең отырды. Жаңа міндетіне кірісе сала мал біткенді қынадай қырған жұтпен білек сыбана күресті. Екі күннің

бірінде Семейге келіп, облыс белсенділермен жиналыс өткізеді. Кей күндері Семейдің Абай, Ақсуат, Шұбартау сынды мал саны мол аудандары мен Павлодар, Өскемен, Қарағандыға дейін ел аралап шығандап шығып кетеді. Төшенов елдің қатты қиналғанын көріп, жоғарыдағыларға мәлімдеп еді. «өз мүмкіндіктеріңізбен шешіңіздер» дегеннен басқа ештеңе естімеді. Ақыры бар жауапкершілікті өз мойнына алып, мемлекеттік бөлінбес қордағы астық пен керек-жарақ құрал-сайманды аудан, облыстарға таратып берді. Ф.Р.Козловтың айтып отырғаны осы мәселе болатын...

Жұмабек Ахметұлы еш қобалжымастан, мінберге жедел басып барды да:

– Жолдастар, заңдық тұрғыдан алғанда Фрол Романовичтың талабы орынды. Мемлекеттік «бөлінбес қорға» аса қиын және төтенше жағдайда ғана қол салуға болады. Бірақ Қазақстанның солтүстік өңіріндегі, әсіресе, Семей облысындағы биылғы жағдай дәл осындай «аса ауыр және төтенше, тұтқиыл жағдай» болды. Оны шалғайдағы малшы ауылдарды аралап, өз көзімен көрген адам ғана біледі. Мен соны өз көзіммен көрдім. Аномалия. Ақпан айында көдімгі көктемдегідей күн жылынды. Ал бір күннен соң кенеттен жаңбыр жауып, ақыры ақ түтек боранға ұласты, – деп. Жұмабек Ахметұлы Козловтың айыптауын батыл тойтарып, өзінің дәлел-айғақтарын жіліктей таратып айта бастады.

– Шалғайдағы малшылар мен тебіндегі қой мен жылқының сондағы жағдайын көзімен көрген жан шыдап тұра алмас еді. Жып-жылтыр, көк мұздан тайғанақтап, шатқаяқтап жығылып, шаты айырылған, мұз бетті қасат қардан шашасын жырып, сирақтарын қып-қызыл қанға бояған жылқылар. Бірінің жүнін бірі жеп болып, мұз боп қатып, қынадай қырылған қойлар. Тіпті малды қойып, қоғам малын аман сақтап қалам деп, екі малшы үсіп өлді, бірнешеуінің аяқ-қолы үсіп, кемтар боп қалды.

– Жолдас, Төшенов! Сіз төбемізге қара бұлт үйіріп, төндіре бермеңіз, Семей облысының аязы Сібір мен Тайгадан қауіпті де қаһарлы емес! – деп Ф.Р.Козлов өре түрегелді.

Сабыр сақтаңыз, Фрол Романович! Әңгіме қай жердегі аяздың қаттылығында емес, төтенше келген жұтта! Мен Сізге сол кезде телефон шалып, кеңес сұрадым ғой! Сұрадым ба, жоқ па?! Естілмей жатыр, көпшілік естісін, анықтап айтыңыз!.. Міне, өзіңіз айттыңыз! Ал сұраған болсам, менің сөзіме сенбейді екенсіз, неге келіп көрмедіңіз? Әйтпесе сенімді өкіліңізді жібермедіңіз бе? «Жоқ, апатпен өз күштеріңізбен күресіңіздер! Өз шаруамыз да шап етекпен» деп, қолды бір-ақ сілтедіңіз!

Жұмабек Ахметұлы енді жоғарыдағы басшыға есеп беріп тұрған бағыныштыдай емес, терезесі тең адамша жоталанып, айбар шапа сөйледі.

— Жолдастар, біз бір нәрсенің басын ашып алайық! Орталық, яғни Мәскеу — тек төбеден бақылап, сын айтатын, өзіне жақпаса жазалайтын орган емес, қажет кезде көмек қолын соза білетін көңілдез дос, шын жанашыр да бола білуі керек! Әйтпесе несіне одақпыз? Ал одақтық республикалар — өз құқығы бар, қажет деп таппаса, сол одақтан шығып кетуге де құқығы бар бөлек ел екендігін, өз байлығын қалай жұмсауды сол елдің үкіметі шешетіндігін де естен шығармайық! КСРО мен одақтық республикалардың Конституциясында дәл осылай жазылған! Сенбесеңіздер, осы қазір ашып оқыңыздар! Біз бәріміз де сол Конституцияға бағынуға міндеттіміз! Әйтпесе ешкім бағынбайтын, басшылыққа алу қажет деп таппайтын Конституцияны өзгертіп тастайық! Екіншісі! Мәселенің анық-қанығы сол!

Үкімет мәжілісіне қатысушылар есенгіреп қалғандай ләм-мим деген жоқ. Мұндайда үнсіз қалмайтын Хрущев әлгінде АҚШ Президенті Эйзенхауермен телефонмен сөйлесуге шығып кетіп еді. Жиналысты жүргізіп отырған Косыгин ұйқысынан жаңа тұрғандай:

— Жолдастар, Жұмабек Ахметұлына сұрақтарыңыз бар ма? — деді жалма-жан. Жан баласы үн қатқан жоқ.

— Меніңше, жоқ сияқты. Отыра беріңіз, жолдас Төшенов!

Қазақстан Үкіметінің басшысы аяңдап орнына бара жатқанда Белоруссияның Мәскеудегі тұрақты өкілі Қазақстанның тұрақты өкілінің қолын қысып, құттықтап тұрып:

– Апырмай, талайдың түбіне жеткен Козловтың өзінің аузын аштырмай тастаған мынадай отты премьерді бұрын-соңды көрмеді едім. Өзі жап-жас екен! Бұл жігіт не зау көкке аспандап шығар, не көп ұзамай орнынан мұрттай ұшар, – деп. сәуегейлік айтты. Қасындағы Латвияның Мәскеудегі тұрақты өкілі:

– Иә, алғашқысы-ақ болсын деп тілейік! Кеңес өкіметі құрылғалы мынандай үлкен жиында бірінші рет өз республикасының дербестігін айтқан сөз естідім. Енді КСРО-ның да ғұмыры ұзаққа бармайтын шығар-ау! – деп оның сөзін қуаттап қойды.

Кеңес елі басшысының бірінші орынбасары, іс жүзінде елдегі екінші адамға қарсы одақтас республика өкілінің мұндай сөз айтуының өзі ерлікпен парапар болатын. Әлгінде ғана мемлекеттік «бөлінбес қорға» қол сұққан Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы Тәшеновті тәртіпке салып, бері салғанда қатаң сөгіс бергіземін деп ойлаған Козлов бұл әрекетінен ештеңе шығара алмай, шиқандай қызарып, жарылып кете жаздады.

* * *

Кең маңдайлы, қыр мұрынды, бүйрек бетті, қысқалау алынған толқынды, қара шашты, елуді еңсерген жігіт ағасы бір аяғын сылтып басып мінберге беттеді. Бұл қызмет баспалдағымен бірте-бірте өрлеген, салмақты, салиқалы азамат, Алматы облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы Мәсімхан Бейсебаев болатын. Қан майданда ротада бастап, дивизияның саяси жетекшілігіне дейін көтеріліп, бір аяғынан жараланып қайтқан еді. Елге келе сала Алматы облыстық атқару комитетінің төрағалығына тағайындалды. Әрине, оған бұрынғы әріптестерінің көмегі тимей қалған жоқ. Алайда соғысқа дейін Алматы обкомының бөлім меңгерушісі болғаны, Горький облысы партия комитеті қызметкерлерінің жетекшілер дайындайтын курсынан өтіп, қан майданда от пен оқтың арасында құрыштай шыңдалғаны ескерілгені тағы рас.

Жұмекең Мәсімхан Бейсебайұлын Ақмола обкомының екінші хатшысы болып жүрген кезден бастап танитын. Өрдайым партия съездерінде, республика белсенділерінің жиыналыстарында кезігіп, пікірлесіп жүретін. Өзіне тапсырылған істі адал да мүлтіксіз атқаруға тырысатын, көзге түсуге құмарта бермейтін біртоға кісі. Димекеңнен төрт жастай, Жұмекеңнен жеті жастай үлкендігі бар еді. Соған қарамастан қажет кезде кішірейе де білетін, орайы түссе ағалығын да алға тарта алатын қазақұар жан.

Мөсекең мінберге шыққан соң жөткірініп, менің айтқандарым көпшілігіне ұнай қояр ма екен дегендей, жағалата қарап шықты. Содан соң «осыным қалай болар екен» деген кісіше сәл кідіріп, екіұшты күйде тұрып қалды.

— Сөйлеңіз, Мәсімхан Бейсебаевич! Біз сізді күтіп отырмыз, — деп, Димаш Ахметұлы оны мұқият тындайтынын сездіріп, ықылас қоя қарады.

Жолдастар, жоғарғы партия және кеңес органдарын басқарған әрбір маманның өз орны бар. Өйтпесе, оларды бұл орынға ешкім сайламас та, тағайындамас та еді. Тәшеновті де Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының төрағасы етіп сайлаған өзіміз. Меніңше, Жұмабек Ахметович ол міндетті өте жоғары деңгейде, сауатты да адал атқарды. Бұл — бір деп қойыңыз, — деп, Мәсімхан Бейсебайұлы сол қолының бас бармағын оң қолының сұқ саусағымен бүгіп тұрып көрсетті. — Ал, екіншіден, оның Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы болып тағайындалуы да Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің сессиясында бекітілді. Сондықтан мен манадан бергі жаппай кінәлауларға таңырқап отырмын. Меніңше, Жұмабек Ахметович Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы міндетін бар пейілімен атқарды. Егер өйтпесе, осыдан 15 күн ғана бұрын өткен КСРО Жоғарғы Кеңесінің 6-сессиясында КСРО Министрлер Кеңесі төрағасының орынбасары Новиков жолдастың баяндамасында Қазақстанның 1960 жылғы экономикалық жетістіктері атап өтілер ме еді?! Меніңше, аталмас еді, қайта сыналар еді... Мен мұны түсіне алмадым. Бұл қалай? Әуелі мақтаймыз. Содан соң жарты ай өтер-өтпестен іске алғысыз

етіп даттаймыз! Жолдастар, сонда біздің коммунистік принципшілдігіміз қайда қалды?

Алматы облысының басшысы отырғандарға аңтарыла қарады.

— Ал сонда кемшіліктерді көрсек те көрмегенсіп, сезсек те сезбегенсіп отыра бермекпіз бе? — деп қалды Орталық Комитеттің мәскеулік өкілі Тужиков. Сірә, Мәсекеңнің ақтай сөйлегенін жақтырмай қалса керек.

Мәсімхан Бейсебайұлы табан астында жауап қатты.

— Кемшілік кімде жоқ дейсіз? Шындап іздесеңіз, кез-келген маманнан кемшілік табуға болады. Күн көсеміміз Владимир Ильичтің өзі: «Ештеңе істемеген жан ғана қателеспейді. Бірақ оның қателігі — ештеңе істемеуі!» — деген жоқ па?! Мәселен. Жұмабек Ахметович Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы міндетіне кірісе сала Қазақстанның солтүстік облыстарында жұт болды. Оны осы отырған жолдастардың бәрі біледі. Төшенов еш аянып қалған жоқ, қолынан келгеннің бәрін жасады. Тіпті, артығымен жасады. Мен ол кісіні судан ақ, сүттен таза деп отырған жоқпын. Әсіресе, бетің бар, жүзің бар демей, тура айтатыны да рас. Сол мінезі жоғарыдағыларға жақпай жатады. Бірақ талай жыл қатар қызмет атқарған адам ретінде Төшеновтің өз ісін бір кісідей білетін, адал коммунист екеніне куәлік бере аламын. Сондықтан бірден орнынан алып тастамай, бір рет ескерту жасап, жұмысын жалғастыруына мүмкіндік беру керек деп санаймын!

— Ол мәселе дауысқа салынғанда шешіледі, — деді Димаш Ахметұлы.

— Иә, иә! Оны көпшілік дауыс шешеді! — деп, Тужиков та қостап қойды.

Залда отырғандар арасында бір пәстік үнсіздік орнады.

— Мәсімхан Бейсебаевич! Сөзіңізді аяқтадыңыз ба? — деп сұрады Ілленумды жүргізуші Димаш Ахметұлы.

— Иә, мен айтарымды айтып болдым.

— Мархабат! Онда отырыңыз, жолдас Бейсебаев!

Жүмекең ойланып қалды. Иә, бар мәселе дауысқа салынғанда шешілеріне күмән жоқ, әрине. Алайда бюроны

өткізу барысын күні бұрын жан-жақты ойластырып, елдің бәрін мұқият дайындап қойса, түпкі нәтиженің қалай болары бесенеден белгілі емес пе?! Одан кейінгі дауысқа салу тек нәтижені мықтап бекіту ғана... Мәсекең азамат екен! Мынадай қиын сәтте жігіттің жігіті ғана өз болашағын бәйгеге тігіп, ақиқатты айта алады. Басқасы айтса, қане? Қасқыр көрсе, қыңсылайтын бұралқы иттердей бұғып отырған жоқ па?! Қолдап жүрген азаматтардың көздерін ала қашқанынан-ақ әрқайсымен бөлек-бөлек әңгіме өткізіліп, не басшылықты қоштау не қалыс қалу туралы уәдесін алғаны байқалып тұр. Қайтсін енді байқұстар-ай, бұдан әрі Қонаев пен Хрущевсіз олардың күні күн бе?!

* * *

Милади жыл санауынша, тышқан жылының соңғы айы. Бесін ауған шақ. Атағынан ат үркетін, айбатынан кісі қаймығатын КСРО-ның астанасы Мәскеу қаласы. Желтоқсанның ызғары мен Кремльдің қаһары қосылып, әлемді аузына қаратқан елдің айбарын одан сайын арттыра түскендей. Тізеліні бүктірем, басы барды идірем деп тұрғандай. Кремльдің Бас сарайына ең соңғы депутат та кіріп болып, зілдей болған емен есіктер жайлап жабылды. Көп ұзамай КСРО Жоғарғы Кеңесінің кезекті мәжілісі басталмақ.

Түскі асын ішіп, ар жағына ел қондырып келген А.Н.Косыгин бастаған ел басшылары, КСРО Жоғарғы Кеңесі мен Үкімет мүшелері поджаға беттеді. Ал Ұлттар Кеңесінің төрағасы Я.В.Пейве бастаған тағы бір топ төралқаға көтерілді. Бетіне көк мауыты жабылған төрдегі ұзыншақ үстелдің дәл ортасына орта бойлы, жылы жүзді, көгілдір көзді, қос самайы мен желкесінде ғана сұйқылтым шашы бар, қалған жері жып-жылтыр, елулерді еңсерген кісі жайғасты. Бұл түстен кейінгі мәжілісті жүргізетін Ұлттар Кеңесінің төрағасы әрі Латвия Үкіметінің төрағасы Ян Вольдемарұлы болатын. Ол мәжілістің беталысын қысқаша түсіндіріп өтіп, Бюджеттік комиссия мүшесі И.Ф.Климовқа сөз берді.

Қасын бастыра киген қара көзілдірікті, ұзын бойлы, қушық иықты кісі өңкездеп шығып, мінберге қос қолын тіреп тұра қалып, баяндамасын заулатып оқи жөнелді. Бұл Беларуссия Үкіметі төрағасының 1-орынбасары әрі Беларуссия Орталық Комитетінің Бюро мүшесі Иван Фролұлы Климов болатын. Өңкиген түріне қарамай, шешеннің тілі майда екен. Анда-санда мүйізден жасалған қара көзілдірігін белдеуінен сұқ саусағымен көзіне тақата түртіп қойып:

— 1960 жылдың дәл қазіргі сәттегі қорытындылары біздің еліміздің шаруашылығы мен мәдениетін жан-жақты әрі жедел көтеруге бағытталған Советтер Одағы Коммунистік партиясының ХХІ съезінің тарихи шешімдері мен СОКП Орталық Комитетінің кейінгі Пленумдары шешімдерінің сәтті орындалып жатқанының айқын айғағы, — деп, аузы-аузына жұқпай заулатуда.

Жұмабек Ахметұлының есіне Климовтың баяғыдағы бір әңгімесі түсті. Онымен соғыстан соң Солтүстік Қазақстанда бірге істеген болатын. Қойын-қолтық араласып, қиын-қыстау күндерді бірге өткізіп, сырмінез болғаны тағы бар. Ашық-жарқын мінезді Иван Фролұлы оңаша бір отырыста өзінің жау тылындағы партизандық қосындарды басқарған сәттерінен қилы-қилы қызықты сыр шертіп еді. Тіпті қыза келе Совет әскерлері Беларуссия мен Украинаны азат етіп жатқанда немістермен жылап қоштасқан қарапайым тұрғындар болғанын айтқан.

— Біз оларды тек фашист деп қабылдаймыз ғой. Бірақ немістердің арасында да совет халқына адамгершілікпен қараған, ізгілік үлгісін көрсеткен небір жайсаң офицерлер болды, — деп еді ол бар шындықты жайып салып. — Осыны айтқаны үшін де халық жауы атанып, айдалып кеткендер қаншама.

Жұмекең алпамсадай адамның шын пейілмен айтқан әңгімесін қызыға тындап отырып:

Иван Фролович! Сіздің осы әңгімеңізді салпаңқұлақтарға жеткізіп қояр деп, менен қауіптенбейсіз бе? — деп, әзілдеген сонда.

Басқасы басқа, дәл Сізден қауіптенбеймін, Жұмабек Ахметович! Мен Сізден гөрі біраз көйлек, көйлек қана емес-ау, бірнеше тон тоздырдым ғой! Оның үстіне жау тылында қызмет қылғаным бар. Сондықтан кімге сыр ашуды, кімге жұмған ауызды ашпауды мына бурыл самайлы бас біле-еді... Өте жақсы біледі!

Иван Фролұлы екі иығы селкілдеп, кеңк-кеңк күлді. Ол кісінің: «Сізден гөрі бірнеше тон бұрын тоздырдым», — деу себебі Жұмекеңнен бір мүшелдей үлкендігі бар болатын. «Тоқта, тоқта! Бұл мәселе Қазақстанға да қатысты ғой...» — деп ойлады Жұмабек Ахметұлы баяндамашының сынына елең етіп. Дереву ойын жинап, Иван Фролұлының тізбектеген деректерін қалт жібермей, мұқият тыңдауға кірісті. Осынау қалпынан көпке дейін айныған жоқ.

Кіші бесінде бүгінгі барлық баяндамаларды талқылауға арналған жарыссөздер басталды. Ақ басты, қасқа басты, қайратты қара шашты депутаттар кезек-кезек шығып, пікірталастың көрігін қыздырды. Әрине, кез-келген орта сияқты Жоғарғы Кеңес мәжілісінің де тайға таңба басқандай етіп жазылған, әрі ұзақ жылдар бойы сынақ пен електен өткізілген заңдары мен дәстүрлері бар еді. Депутат атаулының барлығы да сол заңдар мен дәстүрлерді еш бұлжытпай орындауға тырысатын. Осы жолы да дәл солай мәрте теуіп, шығандап шыққан ешкім болмады.

Екінді ауғанда Жұмекең жарыссөзге шықты. Қырық бестер шамасындағы, орта бойлы, дөңгелекше келген нұрлы жүзді, самайлары мен желкесін қысқалау, ал төбесін қайыруға келердей етіп алдырған, ақкұба өнді жігіт ағасы ширақ басып бара жатқанда оны біреулер бір-біріне таныстырып жатты. Шешен мінберге тақап келгенде ел сілтідей тына қалды.

— Жолдас депутаттар! — Жұмабек Ахметұлы ақ-қарасы айқын шаралы көздерімен залдағыларды шұғыл шолып шықты да, күмбір қаққан қоңыр даусынан төңірегіне шуақ шашқандай жағымды әсермен сөйлеп кетті. Тым асығып, аптықпайды. Тым баптанып және созбайды. Үнінде тыңдаған жанды еріксіз баурап алатын бір сиқыр бар сияқты. Мәжілістің

соңына қарай шаршап, қалғып-шұлғи бастаған жандарды сергіту үшін әдейі шығарған ба дерсіз.

Ең әуелі жазылмаған заңға айналған СОКП ХХІ съезінің тарихи шешімдері, Мәскеуде өткен дүние жүзі жұмысшы және коммунистік партиялары өкілдерінің әлемдегі барлық халыққа бейбітшілік туралы мәлімдемелері тілге тиек етілді. 1960 жылдың Мемлекеттік жоспарын Қазақстанның қалай орындағанын, келер жылға не жоспарланып жатқанын салыстыра талдады.

Өткен жылдың 11 айының ғана қорытындысы бойынша. Қазақстан жалпы өнімді өндіру тапсырмаларын 104.2 пайызға орындады. Жетіжылдықтың өткен екі жылында республика кәсіпорындары жоспардан тыс 2,371 миллион сомның өнімін өндірді, – деп баяндады Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы. – Ал жетіжылдықтың алдағы үшінші жылында Қазақстанның кәсіпорындары, көлік және құрылысшылар ұжымдары өндірісті шұғыл көтеру және жоспарды орындау мен асыра орындауға берік негіз қалайтын мүмкіндіктер мен резервтерді іздеп табуға ұмтылмақ...

Жүмекең бала кезден көп сөзді, көбік сөзді жақтырмайтын. Күні бұрын біреуге бірдеңе тындырам деп уәде беруден де қашқақтайды. Өйткені уәдесін қилы себеппен орындай алмай қалса, хас масқара емес пе?! Ал алда-жалда сөз берді ме, оны орындап болғанша тағы тыным таппайды. Қысқасы, «Арық сөйлеп, семіз шығуға» барын салатын. Қазіргі жарыссөзде де, көбік сөзге жоламай, тоқ етерін ғана айтуға тырысты.

Төшеновтың тағы бір қанға сіңген әдеті – ақты ақ, қараны қара деп, әр нәрсені өз атымен айтқанды ұнатуы. Ал келіспесе, көмейінде іркіп қалмай, бетің бар, жүзің бар демей, айтып-айтып тастайтыны тағы бар. Қазақстанға Хрущев жіберген Яковлев, Брежнев сияқты өкілдер де, Мәскеудегі Козлов, Гарбузов секілді азуы алты қарыс басшылар да қайсар қазақтың айтқыштығы мен өткірлігінен талай рет таяқ жеп, оның осы турашылдығынан көпе-көрінеу тайсақтап, санасып отыруға мәжбүр болатын. Осы мінезімен Жүмекең орыс-қазақ демей, айналасындағы басшылардан айбыны асып,

мерейі тасып, оқ бойы озық тұратын. Содан ба екен Төшенов қатысса алғашында Димаш Ахметұлы да мәжілісті жөнді жүргізе алмай, білгенінен жаңылып қала беретін. Сол кезде әріптестерінің көбі бірінші басшы әсіресек та ұстамды Қонаев емес, шешімтал да өткір Төшенов болатын шығар деп ойлайтын. Сөйтсе, Алланың қалауы мен тағдырдың таңдауы мүлдем басқаша болады екен...

Бұрындары Төшеновтың осы турашылдығын «нағыз коммунистке тән принципшілдік» деп, барлығы да мойындап, әспеттеп жатушы еді. Сөйтсе, сын дегенің басқаны сынағанда ғана орынды көрінеді екен. Ал пенденің өз мінін бетіне бассан, ол іштей жауығып, бір бармағын ішіне бүге беретін тәрізді. Осылайша Төшеновтың көзге көрінбес жаулары біртіндеп көбейе түсіпті. Күндердің күнінде ол азуы алты қарыс Хрущевпен ұстасқанда, әлгі үндемес жаулары тасадан тас атып, домалап арыздарын Кремльге қарай қарша боратты. Дәл осы жағдай Қонаевтың айын оңынан тудырып, таразы басы күн санап соған қарай ауа берді. Сөйтіп өткірлігі мен турашылдығынан әуелде Төшеновтің мерейі үстем болса, кейінгі кездері осы мінезінен көбірек жапа шеге бастады.

...Жұмабек Ахметұлы Кремль мінберінен Қазақстан магниткасы мен Соколов-Сарыбай кен-байыту комбинатының алғашқы табыстарын. Бұқтырма ГЭС-і агрегаттарының кәсіпорындарға электр қуатын бере бастағанын, Ақтоғай – Достық темір жолының пайдалануға берілуі Қытаймен байланысты, алыс-берісті жақсартқанын тілге тиек етті. Бір жағынан экономика мен қызмет көрсету, өнеркәсіп пен құрылыста әлі де жеңістің бермей келе жатқан кемшіліктер мен олқылықтар барын да жасырмады. Кей мекемелердің жоғарды орындай алмайтынын, кей жерлерде рәсуашылдық пен қаржыны орынсыз пайдалануға жол берілгенін сынап, осы олқылықтарды жоюға бар күшті жұмылдырып жатқанын мәлімдеді.

Ақыры істі ілгері бастыратын нақты ұсыныстарын тізбелей келіп:

— Советтік Қазақстан еңбекшілері алдағы уақытта да коммунистік қоғамды құру жолындағы жалпыхалықтық күреске өз үлесін қосу үшін барлық күш-қуатын аямай еңбек етеріне Сіздерді сендіруге рұқсат етіңіздер! — деп, биік но-тамен аяқтады. Залдағылар әдеттегіден тыс ұзағырақ қол шапалақтап, қошамет көрсетісті.

* * *

...Жоғарғы Кеңес мәжілісінің соңғы күндерінің бірі. Кешкі сағат ондар шамасы. Ел орынға отырған шақ екеніне қарамастан, алып империя қожайынының Кремльдегі кабинеті араның ұясындай гу-гу етеді. Арнайы шақыртылған Қонаев пен Төшенов Хрущевтің қабылдауын күтіп отыр. Өншейінде лып еткізіп қабылдай қоятын Никита Сергейұлы бұл жолы мен сендердің ғана емес, мұқым он бес республиканың басшысымын, шаруам шаш етекпен деп қыр көрсеткісі келді ме, әлде зәуде бір жол түскенде барлық басшылар да Мәскеуден құр қол қайтқысы келмей, жанталасып жатыр ма, әйтеуір төзім сынағандай ұзақ-ұзақ күттірді. Іші пысқан Димекен сол жерден бір журнал тауып алып, парактай бастады. Ал Сары Арқаның тағдыры толғандырып, санасы санға, ойы онға бөлініп отырған Жүмекеңнің ештеңеге зауқы соқпай, алдағы Хрущевпен болар текетіресті көз алдына елестетті. Иә, істің түйіні шырмауықтай шырмалып, шиеленісіп кетті. Қазір ел басшысының тізеге салары анық. Бұл да алған бетінен қайтпауға бекінген. Не бел кетпек, не белбеу кетпек. Ақыры не болары бір Аллаға мәлім. Өрнениң басын шалып келіп, бір қараса, Кремль қожайынының таққа өрлеу жолындағы тар жол, тайғақ кешулерін ойша шолып кетіпті.

...Асылы, Хрущев — халық арасынан шыққан қарабайырлау кісі еді. Сырт көзге момындау, ақкөйлек, ақжүрек көрінгенімен, бір кісідей қулығы да, сұмдығы да бар өккі басшы болатын. Бүкіл халықты отыз жылдай қалтыратқан мұртты көсем мұрттай ұшқанда ел тізгінін ұстауға төрт-бес-ақ адам үмітті еді. Олар — айлакер де жырынды Берия,

ысылған аппаратшы Маленьков, Лениннің досы, бірбеткей де қыңыр Молотов, шебер орындаушы Каганович және әсіресақ Булганин. Ал шала сауаттылау Никитаны ел билейді деп ешкім есепке де алмаған болатын. Сталин көз жұмғанда Министрлер Кеңесі төрағасының мансабын «жетекші бестік» өз арасындағы ысылған аппаратшы әрі басшылыққа икемді Маленьковқа ұстатты. Оның бірінші орынбасары әрі Ішкі Істер министрі болып Берия бекітілді. Булганин Қорғаныс министрі, Молотов Сыртқы Істер министрі болып тағайындалды. Ал осыған дейін әріптестері партияны ұжымдық түрде басқаруға келіскендіктен, Хрущев Орталық Комитеттің көп хатшыларының бірі ғана еді.

Бұл – өтпелі кезеңдегі көз алдау ғана болатын. Нағыз тақ үшін талас осыдан соң басталды. Таққа үміткерлердің әрқайсысы да өліспей беріспеуге, тіпті күш қолдануға дайын еді. Алайда әріптестерінің әрқадамы жіпке тізілген мағлұматты уысында ұстаған, әрі күш қолдану органдарын басқаратын Берияның мүмкіндігі аса мол болатын. Қасындағылар одан кез-келгенімізді әл сәтте тұтқындайды-ау деп зәресі ұша қорқатын. Берия Мәскеу түбіне екі дивизия әкеп қойған соң қарсыластары оған қарсы күш біріктіруге кірісті. Бұл ахуалды шебер пайдаланған Хрущев Булганин мен Жуковтың көмегімен Мәскеуге еңі талдаушы танк дивизиясын кіргізіп, орталықтағы ең негізгі нүктелерді бақылауға алды. Берияны Президиумның кезекті мәжілісінде тұтқындап, үстінен дереу жабық сот өткізіп, КСРО Жоғарғы Сотының шешімімен атқызып тастады. Сталин өлгенде бір қуанған әріптестері қызылкөз Берия мен оның жақтастарынан құтылған соң тағы бір терең тыныстады.

Сол қуаныштардың бірінде Хрущев өзін бірінші хатшылыққа ұсыну туралы идеяны Булганин арқылы Маленьковтың аузына салып жібереді. Қаперіне ештеңе кіріп-шықпаған Маленьков айт дегенді айта салыпты. Сөйтіп қыркүйек пленумында Хрущевтің құқығы Министрлер Кеңесінің төрағасымен теңесіп шыға келеді. Енді елде Хрущев пен Маленьковтың қос билігі орнайды. Никита ескі до-

старынан дереу құтылуды ойластырады. Өзінің өткен өмірі мен жасаған күнәларын жатқа білетін, әсіресе, Сталиннің саяжайындағы оңаша отырыстарда мұртты көсемнің мұны атан түйеше тапыраңдатып білетіп, мазақ қылған сәттеріне күнәлардың көзін құртпаса болмайтын еді.

Ол Сталиннің: «Орыс халқына өз айтқанын бұлжытпай орындататын жуан жұдырықты билеуші, қаһарлы патша керек» деген сөзін еш ұмытпаған болатын. Осы деңгейге жету үшін Хрущев ең әуелі партиялық аппаратты арнайы қызметтердің бақылауынан босатты. Іле-шала Мемлекеттік Қауіпсіздік комитетін құрып, оның басшылығына өзіне шын берілген генерал-полковник Серовты қойды. Бұрын Берия сақтаған барлық құжат соның қолына көшті. Серов осы құжаттармен мұқият танысып, ең қажеттілерін Хрущевқа іріктеп беріп отырды. Орталық Комитеттің бірінші хатшысы ол мәліметтерге максимизм-ленинизм еңбектерінен бетер мән беріп, шұқшия оқыды. Осыдан соң КСРО-дағы ең негізгі тетіктерге партиялық бақылау орнатты. Осылайша ол барлық көзір қолында отырған карташыдай ойына келгенін істей бастады. Ешкіммен кеңеспей-ақ «Артур» портын Қытайға, Қырымды Украиндарға сыйлап жіберді. Бұл оның сенімінің күшейіп, жуан жұдырықты қаһарлы патшаға айнала бастағанының айғағы еді.

Осы кезде Үкімет басшысы Маленьков туралы «Лениннің асыранды баласы, тіпті жиені» деген дақпырт тарады. Маленьков та қарап жүрмей, бірде колхозшылардың бұрынғы барлық қарызын кешіріп, бірде елдің салығын төмендетіп, абырой-бедел жинай бастады. Алғашқы болып жанталаса қарулануды сынап, қорғанысқа кететін шығынның есебінен халықтың әл-ауқатын күшейтуді ұсынды. Хрущев оның бұл ұсыныстарын бастапқыда қолдады. Кейін Министрлер Кеңесі төрағасының өз сөзін өзіне қарсы айғаққа тартып, тұтқиыл шабуылға шықты. Бірінші хатшы ең әуелі қарсыласының термоядролық соғыста жеңістің болуы мүмкін емес деген сөзіне шүйлігіп, оны капиталистік елдерге тізе бұғумен парапар деп бағалады. Осы сәтте Маленьков та қағынып, шен-шекпенді

шенеуніктердің қосалқы ақшасын қиып тастады. Ол кезде жоғары мансапты партия қайраткерлеріне өз еңбекақысынан екі-үш, кейбіріне он шақты есе көп ақша берілетін. Онысы еш жерде тіркелмейтін, одан салық та ұсталмайтын. Маленьков, міне, осыған тыйым салды. Елдің түкпір-түкпірінен Хрущевке «осыны қайта қалпына келтіріңіз» деген хаттар келе бастады.

Осылайша Никита Сергейұлының көктен іздегені жерден табылады. Ол жергілікті жерлердегі партаппараттың осы қолдауын пайдаланып, Министрлер Кеңесінің әлгі қаулысының күшін жойды. Әрі Молотовтың қолдауымен Орталық Комитеттің Пленумында «Маленьковтың көзқарастары қате, саяси сандырақ» деп сынады. Ақырында «Маленьков жолдас туралы» деген арнайы баяндама жасап, ескі досының тас-талқанын шығарады. Тіпті оның әуелде Бериямен әмпей-жөмпей болғаны да қаперге алынады. Қорғаныс министрі Булганин бірінші хатшының сөзін іліп өкетіп, «Маленьков – сарабал саясаткер емес, авантюрист, қаскүнем» деп айыптайды. Төраға катердің шындап төнгенін сезіп, ақталуға көшеді. Бірақ ол кеш қалған еді. Пленум Маленьковты қызметінен босатып, орнына Булганинді бекітеді. Маленьковты тақтан тайдырған соң Хрущев енді жеке-тара қожайынға айналады. Министрлер Кеңесінің төрағасы Булганин де, Қорғаныс министрі Жуков та, Мемлекеттік Қауіпсіздік комитетінің басшысы Серов та өз адамы болатын.

Иә-ә, жаңылмайтын жан сүрінбейтін тұяқ бола ма?! Бірде Хрущев те ешкіммен аңыздаспай, түрлі мәлімдемелер жасап, ескі достарының да, елдің де қанын қарайтады. Әуелі ол Ленинградта ауыл шаруашылығы еңбекшілерінің алдында сөз сөйлегенде ет пен сүт өндіру жағынан АҚШ-ты бес жылдың ішінде қуып жетіп, басып озу қажеттігін айтады. Көп ұзамай мұны да місе тұтпай, осыны бір-ақ жылдың ішінде орындап тастайық деп айды аспаннан бірақ шығарады. Ал айтқанын орындату үшін үкімет малын былай қойып, жеке меншіктің малына ауыз салады. Елдің қолындағы «артық» малды үкіметке өткіздіреді. Әр қазаққа бір сиыр, бес қой,

бір жылқыдан артық ұстауға рұқсат бермей, халыққа бірәз қысым жасайды. Мұнысын бүркемелеу үшін «Кеңес үкіметі көп ұзамай коммунизм орнатады... ол кезде жеке мал ұстаудың еш қажеті жоқ, бәрі ортақ болады, адамдар ортақ байлықтан керегінше алып тұрады, жаппай бақытқа кенелеміз» деп айдайды.

...Осы туралы ел арасындағы анекдот есіне түсіп, Жүмекен еріксіз мырс етті. Халықтың ішінде небір жатыпатарлар бар ғой, солар шығарса керек.

Хрущевтің АҚШ-ты қуып жетіп, басып озу идеясы жалпы жұртқа жария болған кез. Сонда көмекшілерінің бірі былай деген екен:

— Никита Сергеевич, АҚШ-ты қуып жетсек, қуып жетейік. алайда Құдай үшін, басып озбай-ақ қояйықшы!

— Е, неге?! Ақыры қуып жетуге шамамыз келген екен, басып озбасақ, несіне қудық?! Басып озайық! — деп өршеленеді. Хрущев түкке түсінбей.

— Болмайды ғой, Никита Сергеевич, болмайды!

— Неге болмайды. Неге??? Айтсаңшы күлбілтелемей!!!

— Болмайды! Басып озсақ, артымыз жалаңаш, масқара болып, ұятты жеріміз көрініп қалмай ма?! — депті көмекшісі.

— Иә-ә, жұртты алдай-алдай, өз өтірігіне өзі иланып, елдің бәріне күлкі болған декейің артының жалаңаш екенің тарс ұмытып кетсе керек.

Айтпақшы, қазақ қушыкештері де Маленьков пен Хрущевтің ел басқарғандағы қылықтарын талай-талай жырға қосты емес пе!? Мәселен, соңғысының жеке меншіктің малына ауыз салғанын «Маленьков берген байталды Хрущев келіп қайта алды...» деп түйрейтіні бар. Бұл екеуі де қазаққа ешқандай байтал сыйлаған жоқ. Тек Хрущев жекеменшікке бір-ақ жылқы, ал Маленьков екі жылқы ұстауға рұқсат берген еді. Айтып жүргендері осы болатын.

...Иә, әбден зығырданы қайнаған ескі достары да Хрущевке қарымта ретінде күтпеген тосын сый жасады ғой. Тағынан тайдырылса да, Орталық Комитеттің Президиумынан әлі қуылмаған олар Хрущевке қарсы топ құрады. Енді

екі жақ та бұдан әрі төзуге болмайтынын түсінеді. Хрущев те, жаулары да қырғын шайқастың таяп келе жатқанын сезіп, білек сыбана бастайды. 18 маусымда Кремльде Орталық Комитет Президиумының кезекті мәжілісі өтеді. Ең соңғы сөтте бірінші хатшы үшін күн тәртібі күтпеген жерден өзгеріп, үш күндік пікірталасқа ұласады.

Осы мәжілісте Маленьков партияны бірлесіп басқару принципінің өрескел бұрмаланғанын әшкерелеп, «Хрущев үсті-үстіне кателіктерге жол беруде, ол менменсіп кетті» деп айыптайды. Молотов «Хрущев сыртқы саясатта аса қауіпті бұлталақ-бұралаңдарға жол беруде» деген мін тағады. Ал Каганович «Хрущев Президиумда қорқыту мен үркіту ахуалын орнатты» деп жазғырады. Шепилов «Хрущев Совет жетекшілерінің соңынан кісі салып, аңдытып қояды. Сөздерін жаздырып алады» деп, Мәдениет министрі Фурцеваның сөзін айғаққа тартады. Фурцева отырған жерінен атып тұрып: «Бұл – жала!» деп айғай салады. Булганин Шепиловті қостап: «Мен үйден кеткенімде бүкіл ауламды әлдекімдер қазып, құпия құрылғының желісін тартыпты» дейді. Тек олардың бүкіл әрекеттерін аңлып, бірінші хатшыға сөз тасып жүрген Брежнев қана жұмған аузын ашпай аласұрып, өзін-өзі іштей мүжиді. «Аяқ астынан бұлар жеңіп кетсе, менің күнім не болмақ? Хрущев сонда өз тапсырмасын тарс «ұмытып», «Сендердің барлық әрекеттеріңді жіпке тізіп, шағыстырып жүрген, осы» десе, мен қайтпекпін?» деп, ойы онға, санасы санға бөлінеді. Қатты қайғырғаны сонша шешуші дауыс берерде есі ауып құлап, жедел жәрдеммен ауруханаға жеткізіледі.

Дәл осы кезде халық естімей қалған тосын оқиға болып, Президиум бірінші хатшыны көпшілік дауыспен қызметінен алып тастайды. Дауыс бергенде тек Хрущевтің өзі мен Микоян ғана қызметтен алуға қарсы қол көтереді. Министрлер Кеңесінің төрағасы Булганин Ішкі Істер министрі Дудоровқа Орталық Комитет Президиумының шешімін жергілікті органдарға шифрланған жеделхатпен жеткізу, ал ТАСС пен Мемлекеттік Телерадио комитеттерінің жетекшілеріне осы өзгерісті БАҚ-тарда жариялау туралы бұйрық береді. Алай-

да олар тағынан тайдырылса да, ықпалы жоғалмаған Хрущев пен оның жақтастарына бағынып, бұйрықты орындамайды. Бірінші хатшының орнынан алынғаны халыққа жетпей қалғанын естігенде оның қарсыластарының арасына іріткі түсіп, жанұшыра бастайды. Сол сәтте азшылыққа айналған Хрущевтің жақтастарына маршал Жуков көмекке келеді.

Бұл кезде ленинградтықтар қаланың 250 жылдық тойын еш алаңсыз тойлап жатыр еді. Хрущевтің көптеген жақтастары оның нұсқауымен осы мерейтойда болатын. Кремльде Орталық Комитет Президиумы бірінші хатшыны тағынан тайдыруға айналғанда іргелес кабинетте маршал Жуков пен генерал-полковник Серов мерейтойдағы Президиум мүшелерін самолетпен шұғыл жеткізуге кіріседі. Көп ұзамай жеткен тойшыл қауымды Жуков, Серов және Фурцева кәрі тарландарға қарсы үгіттеп, Хрущевті жақтап дауыс беруге көндіреді. Олар үшін қосалқы ақшаларынан айырған Маленьков пен оның жақтастарынан гөрі соны дереу қайтарған Хрущев сүйіктірек еді. Ленинградтан келген Президиум мүшелері ахуалды бірден өзгертеді. Маршал Жуков өз сөзінде Молотов, Каганович, Маленьковтың жаппай қуғын-сүргінге қатысты әрекеттерін құжатпен әшкерелеп, Компартияның XX съезінде бұлардың күнеларын мойындап, халықтан кешірім сұрамағанын тілге тиек етеді. Залдағылар: «Жендеттер! Қане, дереу жауап беріңдер!» – деп, айқайға басады. Ауруынан айығып шыққан Брежнев бірден Шепилевке шүйлігеді. Ол жас жағынан қарайлас әрі саяси сауатты Шепилевті өзіне ең қауіпті бәсекелес санайтын. Сондықтан сәті түсіп тұрғанда оның көзін құртуды көздейді.

Ақыры сегіз күнге созылған шайқастан соң Хрущев пен оның жақтастары толық жеңіске жетіп, «Маленьков, Каганович, Молотовтың антипартиялық тобы» туралы Орталық Комитеттің атышулы қаулысы жарық көреді. Жеңілген жақтың қуғын-сүргінге ұшырап, сазайын тартары айдан анық. Жеңген жақ Молотовты Моңғолияға елші қылып жібереді. Маленьковты Өскемендегі ГЭС-тің, Кагановичті Свердловскідегі «СоюзАст-бест» тресінің басшылығына тағайындайды. Ал

ежелгі жауларға тың күш қосқан өте сауатты әрі аса қауіпті Шепилевке бөрінен қатты жаза бұйырып, ол Қырғызстанға жер аударылады. Ал «мені мыналар азғырды» деп, сыбайластарын сатып, көзінің сорасы ағып, Хрущевтен кешірім сұраған Булганинді өзiрге қозғамай, бiр жылдан соң тағынан тайдырып, қызметін өзiнікіне қосып алады. Өзін ең қиын сәттерде құтқарған маршал Жуковты да бiрер жылдан соң қызметтен алып тастайды. Осылайша айналасын өз қалауынша тазалаған Хрущев енді жуан жұдырықты қаһарлы патшаға айналады.

Асылы, бұл кісінің ел басқару тәсілі өз ізашарыныкіне мүлдем кереғар еді. Сталин отыз жыл билегенде екі-ақ рет қана шетелге шықса, Хрущев таққа отырған жеті-ақ жылда отыз шақты елді аралап үлгерген еді. Иосиф Виссарионұлы елді бүкіл әлемнен окшаулап, темір пердемен құрсауласа, бұл темір құрсаудың быт-шытын шығарып, әлемге есікті де, терезені де айқара ашып тастады. Мұртты көсем елдің бөріні түрмеге тықса, Никита Сергейұлы соның бөріні бостандыққа шығарды. Алайда айналасын жиі-жиі тазалап, алды-артын аршып отыру жағынан бұл ұстазынан асып түспесе, ешбір кем түскен жоқ. Ол мақсатын жүзеге асырарда кешегі досы, әріптесі, мүдделесі атауының бірде-бірін аяған емес. Осындай азуы алты қарыс Хрущевке енді қазақтың арыстан жүректі азаматы Жұмабек Ахметұлы қарсы шығып, қазақ жері үшін өліспей беріспеуге белді бекем буған еді.

...Билікке өбден орныққан соң Хрущев қазақ жерін бөлшектеуге белсене кіріскен болатын. Бар желеуі – Қазақстанның аумағы тым-тым көлемді, осы күйі басқару мүмкін емес. Мұны естіген Ниязов Хрущевпен бірге оқығанын пайдаланып, қазақтың недәуір шұрайлы жерін өзбектерге қаратып алды.

Ойындағысын орындатпай тынбайтын Хрущев мұнымен де тоқтамай, енді терістіктегі Ақмола, Көкшетау, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан сынды 5 облысты біріктіріп, «Тың өлкесі» деген аймақ құрып тастады. Ақмоланы орталық қылып, Тың өлкесін көп ұзатпай Ресейге қосуды көздеп отыр. Өлкенің басшылығына орталықтан Т.И.Соколовты жіберді.

Оның еркінсігені сонша қазақ басшыларына бағынудан бас тарта бастады. Мұндай бассыздыққа төзе алмаған Жұмекең Соколовты да, оның бірінші орынбасары Козловты да тәубасына түсіріп, кешірім сұратып еді. Мұның бәрі ең әуелі Мәскеудегі басшының құлағына тиетіні бесенеден белгілі. Өзі жіберген өкілдерді Төшенновтың заңмен бұғаулап, партия жарғысымен құрсаулап, тырп еткізбей жатқаны оның қанын қарайтары тағы анық. Алайда ол ашуланады екен деп, айқасқа бел буған Жұмекең де алған бетінен қайта қоймады.

...Бұрын жылы шыраймен қарсы алатын Хрущев бүгін қабағын қарс жауып алыпты. Бұлар отырар-отырмастан-ақ ол үнемі әлденеге асығып жүретін әдетімен төпелеп ала жөнелді:

– Кеңес Одағындағы ұлт республикаларының жан-жақты дәрежеге жетуінің негізгі себебі – үкімет пен партиямыздың көрегендік саясатының арқасы. Осыны басқалар білсе де, әлі күнге дейін соған онша мән бермейтіндер де бар көрінеді. Саяси бюрода Қазақстанның саяси-экономикалық тұрғыдан алға басуына кедергі келтіріп отырған түрлі себептерді анықтадық. – деді ол. – Солардың ең бастысы – республиканы басқарып отырған кадрлардың заманауи талапқа сай келмейтіндігі, өзге республикаларға қарағанда жер аумағының өте көлемділігі және өндіріс салаларының тым-тым көптігі... Осы кедергілерді дереу шешпейінше республика алға жылжи алмайды. Кадр мәселесін кейінірек қарастырармыз, қазір кезектегі және шұғыл шешетін мәселе – республиканың жер көлемі. Жолдас Қонаевпен және облыс басшыларымен пікір алысқанбыз. Бұл пікірімізді олар қолдады. Жұмабек Ахметович, енді сіздің пікіріңізді білгім келіп шақырып отырмын!

Мәймөңкені білмейтін Жұмабек Ахметұлы сөзбұйдаға салмай, бірден төтесіне көшті:

– Никита Сергеевич, Сіздің меңзеп отырғаныңыз Тың өлкесінің Ресейге қосылу мәселесі ғой. Мен дұрыс түсіндім бе?

– Айна-қатесіз, дөп бастыңыз!

Хрущев енді не дер екенсің дегендей, көзін сығырайта сынай қарады.

— Тың өлкесі туралы пікірім мынау: мен өзім Ақмолада туып-өстім. Он екі жыл Солтүстік Қазақстан облысында қызмет еттім. Ата-анамның, ата-бабамның жаны осы қасиетті мекенде жай тапқан. Енді бұл жерді Қазақстанның құрамынан алып, Ресейге қоспақсыздар! Мұндаймен бірде-бір қазақ келіспейді!..— дей беріп еді, одақ басшысы сөзін бөліп:

— Қалайша «бірде-бір қазақ келіспейді» дейсің, қасыңдағы Қонаев келісіп отыр ғой! — деді мысқыл аралас мырс етіп. Ол сізден сенге қалай көшкенін байқамай қалды.

— Қонаевтың жөні басқа! Ал мен бұл мәселенің шешілуі былай тұрсын, тіпті күн тәртібіне қойылуының өзіне қарсымын! Айтқаным айтқан: Тың өлкесі ешқашан Ресейге берілмейді!

Мұны естігенде Хрущевтің беті қызарып, көзі аларып, екеуіне кезектесе жалтақтап отырып қалды. Маймұрнының сол жағындағы мені бадырайып, оның үстіне өскен екі қылтанақ тікірейіп кетті. Аузына сөз түспей, тұтығып қалды. Сөлден соң есін жиып:

— Саяси Бюроның келісіміне қарсы шығатын сен өзін кімсің, біз саған сенім білдіріп, республиканың үкімет басшысына дейін көтердік, ал сенің айтып отырғаның — мынау. Әрі-беріден сен бұл мәселені сендерсіз-ақ шешеміз. Кеңес Одағы — біртұтас мемлекет, қай жерді қай республиканың меншігіне беру — КСРО Жоғарғы Кеңесінің еркі, — деп, өз артықшылығын сездіріп, шабынып шыға келді.

Реңінен ашуының қайтып, сабасына түсе бастағаны білінді. Сонысын пайдаланған Жүмекен қазақтың «шешінген судан тайынбас» дегені есіне түсіп:

— Никита Сергеевич! Егер КСРО Жоғарғы Кеңесі әр республиканың жерін жергілікті органдардың келісімінсіз шеше берсе, КСРО-ның және ұлт республикаларының Конституциясын мүлдем жою керек! Өйткені ол Конституциялардың баптарында әр ұлт республикасы өзінің тарихи жеріне, ондағы байлығын өз меншігім деп пайдалануға, тіпті, одақтан шығуға құқығы бар деп жазылған. Республиканың келісімінсіз, шекарасын өзгертуге ешкімнің, ешбір органның, тіпті Саяси Бюроның да, Жоғарғы Советтің де хақысы жоқ!

Қонаев Тәшеновке бұрылып:

– Жұмабек Ахметович, қатты кетпеңіз, сабыр сақтаңыз! – деді орысшалап. «Қызым, саған айтам, келінім сен де тыңда!» деген емеурін жатқандай. Оны екеуі де елең қылған жоқ.

– Жолдас, Тәшенов, есіңізде болсын! Егер бар мәселе Конституцияға тіреліп тұрса, оны өзгерте саламыз! Қолда тұрған нәрсе!

– Өзгерте алмайсыз, Никита Сергеевич!

– Неге?! Сен не деп тұрсың? Менің құзіретіме шөк келтіргің келе ме?! – Хрущев тағы да қызарақтап, алқымы ісіп, қаны басына теуіп шыға келді.

– Никита Сергеевич! Сіз БҰҰ-ның мәжілісінде де, биылғы қарашада Мәскеуде өткен дүние жүзі жұмысшы және коммунистік партиялары өкілдерінің мәжілісінде де «ұлт республикаларының құқығын күннен-күнге кеңейтіп келеміз, кеңейте де бермекпіз» деп мәлімдедіңіз! Өз сөзіңізге өзіңіз қарсы шығасыз ба?

– Сен менің сөзіме жармасап, Тәшенов!

– Ал тіпті өз сөзіңізді өзіңіз мансұқтап, Конституциямен санаспасаңыз, онда біз БҰҰ-ның Халықаралық ұйымдарына, Гаагадағы Халықаралық соттарға шағым беруден тайынбаймыз! – деді Жұмабек Ахметұлы. Туа бітті қайсар жанның ештеңеден тайынбайтыны бүкіл болмысынан байқалып тұр еді.

Одақ басшысы қапелімде қисынды уәж таппай орнынан атып тұрып:

– Әй, сен өзінді ана Молотов, Каганович, Маленьков, Шепилевтерден артықпын деп тұрмысың? Солар сияқты сенің де көзіңді оп-оңай құрта саламын, біліп қой... – деп, орыстың былапыт сөзімен боқтап жіберді. Мұны күтпеген Жұмекең де дәл өзіндей қылып қарымта қайтарды.

Хрущевтің көзі алақтап, қылқына жаздап, айғайға басты. Көмекшісі емен есікті ашып:

– Никита Сергеевич! Не істейін? Қандай көмек керек?! – деп, кабинетке жүгіріп кірді. Қонаев та көзі бақырайып, қапелімде не істерін білмей апалақтап: «Никита Сергеевич! Никита Сергеевич!» – деп құрақ ұшып жүр.

– Пошел, вон! – Кет, жоғал! Жап есікті! – деді Хрущев көмекшісіне.

Жұтындыра киінген, сыптығырдай сары жігіт табалдырыққа сүріне-қабына кері шықты да, есікті жапты. Никита Сергейұлы сонда ғана есін жиып, жеткірініп:

– Бұл әңгіме осымен аяқталсын! Ақыры келісе алмайды екенбіз, басқа жолын қарастырамыз! Орыстың «Кешкі ой-дан таңғы тағылым артық» дейтін нақыл сөзі бар, қалғанын кейін көрерміз... – деп, асығыс-үсігіс тұра жөнелді. Соңынан Қазақстанның қос басшысы да ілесе шықты.

Былай шыға бере шартпа-шұрт мінезді екі тентектің арасынан аман қалғанына қуанған биязы мінезді Қонаев:

– Әй, Жүмеке-ай, жүрек жұтқан көзсіз батырсың-ау, еш қаймықпай қарсы шаптың! Есемізді де жібермедің, – деп сүйсінгенде Жүмекең жайбарақат қана:

– Елдің мүддесін қорғау үшін қандай кияметке болса да дайынмын, – деп, қонақ үйге қарай тарта берді. Кенет тоқтап, өкшелеп келе жатқан жолдасына қарап:

– Өлгінде «есеміз» деп қалдыңыз! Әй, Димеке-ай, екеуіміз бірлесе қимылдасақ, ешқашан ешкімге есемізді жібермес едік қой! Бірақ ондай қайда-а-а...

Жүмекең ырқынан тыс күрсініп жіберді.

– Иә, оның рас! Бұл туралы талай рет өзара айтыстық та, тартыстық та ғой! Екеуіміздің мінезіміз де, көзқарасымыз да, жұмыс тәсіліміз де екі бөлек болып шықты емес пе? – деді Димекең де қамығып.

– Енді мүлдем екіге бөлінетін болдық. Көп ұзамай Хрущев Сізге хабарласып, мені орнымнан алып таста дейді.

– Алып таста десе, алмағанда қайда барамыз? Бас амандығына тәуба дейсің. Басқа амал бар ма?

Барлық мәселенің беті ашылған соң екеуі елге екі бөлек қайтты. Арада екі апта өтпей, Төшеновтың мәселесі майшаммен қаралды.

* * *

Қазақстан Орталық Комитеті Саяси Бюросының жабық мәжілісі шырқау шыңына шыққан еді. Сценарий бойынша Төшенов әбден сыналды, кемшіліктері термеленді. Енді тек қорытынды сөз сөйлеп, күні бұрын дайындалған қаулыны қабылдау ғана қалды. Димекең Тужиковке бұрылып, бірдеңе дейсіз бе дегендей күбір етіп еді, ол басын шайқады.

Жұмабек Ахметұлы да өріптестерінің сыны мен міні туралы ақтық сөзден бас тартты. Не айтпақ? Бәрі бесенеден белгілі емес пе?! Күні бұрын құрылған сценарийде кім өз рөлін сәтті ойнағанын айта ма, әлде жаздым, жаңылдым деп, жазықсыз жазғырғандардан кешірім сұрай ма? Әлде нақақ күйіп барам деп ақтала ма? Не айтсаң да, жаныңды түсініп, жүрегіне үңілу былай тұрғай, қисынға жүгініп, араша тұрар адам бар ма бұл жерде? Жалғыз Бейсебаев болмаса, қалғандары жабыла жамандап, үйтіп жеуге шақ қалған жоқ па? Ендеше сөз шығындап, төменшіктеудің қандай қажеті бар?!

Қонаев қорытынды сөз сөйледі. Жұмабек Ахметұлы оған да аса мән берген жоқ. Өйткені не айтатыны белгілі еді. Сықиған. сірескен таптаурын сөздердің арасынан тек: «СОКП Орталық Комитетінің өкілі Тужиков жолдас республика Министрлер Кеңесінің, оның ішінде тікелей Төшеновтің жұмыстарындағы кемшіліктерін қолмен ұстатқандай жіліктеп, бұлтартпас дәлелдермен баяндады», – дегенді ғана ап-анық ұқты...

Жүмекең Димекеңнің жүзіне тура қарады. Бір сәтке жанарлары түйісіп, емеурінмен үн қатысқандай күй кешті. Бірінші болып Жүмекең «тіл қатты».

– Димаш-ау, сертімізді тарс ұмытқанбысың?!

– Қай сертті айтасың, Жұмаш?

– 1955 жылы Леонид Ильичтің жалғыз ұлы Юрий үйленгенде. Түн ортасында Леонид Ильичтің үйінен қайтқанда...

– А-а?.. Иә... Тоқта! Мен бұл сертті бұздым ба, – Димаш Ахметұлының түрі бұзылып кетті. Өңі қуқыл тартты. Содан соң сөзімнен жаңылмайын деді ме, әлде басқа себебі бар ма. кім білсін, бетін бұрып әкетті...

Брежневтің үйінен жаяу қайтқанда шынға қарай өрмелеген екі азамат ұзақ-ұзақ пікір таластырып, бір-бірін жеңе алмай, алда-жалда кім басшылыққа қол жеткізсе, бір-бірімізді жарылқаймыз деп, жалған уәде бермей-ақ қояйық, тек шынға шыққанымыз шыға алмағанымызды басқаның талауына қалдырмайық. Ың-шыңсыз ғана төменге сырғытып жіберейік деп келіскен еді.

Бүгін сол бес-алты жыл бұрынғы берілген серт, айтылған уәде орындалған болатын. Жұмекең Саяси Бюроның жабық мәжілісін өткізіп, өзін орнынан алған Димаш Ахметұлына қарап, ішінен: «Қалай дегенмен, Хрущевке қарсы шықпағаның ақыл болды, Димеке! Егер сен де қарсыласқанда, екеуімізді бірдей алып тастап, қазаққа мүлдем жаны ашымас біреуді орталықтан әнеп конжитар еді. Сонда онсыз да құлағынан қиқу кетпей жүрген қазақ қайтіп күн көрмек!?» деп күрсінді.

* * *

«Ух, бітті ме өйтеуір...» деп ойлады Төшенев «бұйраланып» шыққан соң. «Ал керек болса?! Алар сыйынды алдың ба?! Бұл — әлі бастамасы ғана. Көресінді әлі көресің... Шоқ! Шоқ! Саған керекті осы еді ғой...» деді ішінен бір дауыс. Осылай боларын білдің ғой?! Әрине, білдің. Өйтпесе Димаш Ахметұлы: «Әй, Жұмеке-ай, жүрек жұтқан көзсіз батырсынау», — дегенде: «...Елдің мүддесін қорғау үшін қандай қияметке болса да дайынмын». — деп бекерден бекер айттың ба?!

Жұмабек Ахметұлы кабинетіне келсе, телефоны үздіксіз безектеп тұр екен. Көңілін аулағысы келген тілеулерестер ме, әлде табалағысы келген біреулер ме, деп, екіұдай халде сөйлескісі келмей, сөз кідіріп барып, тұтқаны көтерді. Мәскеуде іссапармен жүрген Сағындық Кенжебаев екен.

— Естіп жатырмын, Жұмабек Ахметович! Сіздің көңіліңізді көтерейін, Сізден сүйінші сұрайын деп, әдейі хабар-

ласып отырмын! Сіз жеңдіңіз! Айтқаныңыз келді! Ол Сізді орныңыздан алғанымен, Тың өлкесін Ресейге қосу идеясынан бас тартыпты!

Жұмабек Ахметұлының жанары жарқ ете түсті.

– Сақыш, шын айтамысың? Анық солай ма?

– Иә, иә! Анық солай! Тек әзірше дымыңыз ішіңізде болсын! Жаңа ғана өзіміздің Леонид Ильичтен естідім.

– Апырай, мынауың керемет жаңалық қой! Сары Арқаны сақтап қалсақ, Төрағаның орынтағы деген сөз бе, тәйірі! Ол мансабың Сары Арқадан садаға кетсін! Рахмет саған! Сүйіншіне не сұрасаң да берем! Тек қалауыңды айт!

– Жо-ға, Жұмабек Ахметович! Ештеңе керек емес! – Қазақстан комсомолы Орталық комитетінің бірінші хатшысы: жөпелдемеде сөз таппай сөз кідірді де:

– Қалауым Сіздей дос-ағаның көтеріңкі көңіл-күйі ғой! – деп, шын жүректен шаттана күлді.

– Рахмет, Сақыш, рахмет!

Жұмекең тұтқаны орнына қойған соң қуаныштан толқып, өлгі сөзін күбірлеп, тағы қайталады: «Сары Арқаны сақтап қалсақ, Төрағаның орынтағы деген сөз бе, тәйірі! Ол мансап Сары Арқадан садаға кетсін! Өйткені мансап – қара бастын қамы, ал Сары Арқа – халықтың мүлкі, ұлттың құндылығы. Оны сақтап қалу – халықтың есесін жібермеу, есебін түгелдеу. Түптеп келгенде, тарих деген – шежіре. Уақыт деген алып бар. Түптің түбінде сол алып уақыт әркімді өз орнына қояды. Кімнің кім екені сонда айқындалады».

– Иә-ә, дәл солай! «Биік мансап – биік жартас, ерінбей еңбектеп, жылан да шығады, екпіндеп ұшып қыран да шығады» дегенде Абай атамыз нені меңзеді екен?.. Қыран мен жылан. Халық үшін осының қайсысы пайдалырақ? Қыранша оқтай атылып, аз ғана уақытта көп іс тындырғаның абзал ма, әлде жыланша жер бауырлап, асықпай арбамен қоян алып, біреуді алдап, біреуді арбап жүріп, ұзақ-ұзақ ел билегенің бе? Халық үшін де, өзің үшін де осының қайсысы пайдалырақ? Қайсысы қайырлырақ?.. Әрине, алғашқысы. Халық үшін осы пайдалы, ал қара басыңа ше?! Өзіңе қайсы пайдалы?..

Ол терезеден батыс көкжиекке көз жүгіртті. Күн жарықтық батыс жақты қызыл жалқынға бояп, қабаржып батып барады екен.

20.04. 2020 жыл

Әбділдабек Салықбай. Наркескен juldyz.info > abdildabek-salyqбай-narkesken/

ДРАМАТУРГИЯ

Ерсайын Төлеубай

ЖҰМАБЕК ТӨШЕНЕВ
(Қазақтың қаһарманы)

Кейіпкерлер

1. Жұмабек Төшенев
2. Бауыржан Момышұлы
3. Ілияс Омаров
4. Н.С.Хрущев
5. Гүлжихан Ғалиевна
6. Дәумен
7. Көмекші
8. Жас жігіт
9. Өзбек басшысы

(Москва. Кремль. Қабылдау бөлмесі. 1960 жыл. Бірінші хатшы Хрущевтің туған күніне орай құттықтап келіп жатқан бірінші басшылар. Сахна шетінде жалғыз отырған Жұмабек Төшенев, әр елдің басшылары өз сыйымен. Өзбек басшысы ерекше)

Радио дауысы:

- Бүгін кеңестер Одағының бірінші хатшысы Никита Сергеевич Хрущев жолдастың туған күніне орай, кеңестер елінің бар халқы, және, дүние жүзі коммунистерінің пролетариаты құттықтауда. Никита Сергеевич жолдастың бастауымен қуат алып отырған кеңестер елінің жетістігі, күннен-күнге еселей өсіп, әр табысы қарыштай өсуде.

Әсіресе бізді қоршап отырған империалистік жауларымыздың алдында атом бомбасын жасауда қуатымыз артып, тың игеру саясаты қарқын алуда. Байырғы иесіз қалған солтүстік Қазақстан өңірін, ел байлығына айналдыру кезек күттірмейтін коммунистік партияның басты шарасы. Отанымыздың бұл ісі ежелден қаңырап бос жатқан, елсіз иесіз алқапты тың өлкесіне айналдыру, басты міндет боп табылады.

Біз бүгін Кеңестер Одағының бірінші басшысы Никита Сергеевич Хрущев жолдасқа, туған күніне орай зор денсаулық тілеп, кеңестер елін әлем халқы алдында ұлы көсемдік көрермендікпен бастай беруіне тілектестігімізді білдіреміз. Бүгінгі мерекелік концертіміз өзіңізге арналады (Музыка. Ішкі кабинеттен шыққан Дәумен Жұмабектің қолын алады, суық қараған Жұмабек)

Жұмабек:

- Бұл не қошемет не мадақ, бітпейтін сондайлық..

Дәумен:

- Ел басшысын мадақтамасақ мақтамасақ, сол кісінің арқасында болып жатқан жетістігімізді айтпасақ қалай болғаны Жүмеке..

Жұмабек:

- Ол коммунист, басшыда этика әдеп деген болу керек білгенге.

Дәумен:

- Түсінем, дегенмен еңбек бар ғой, еңбек, бағалау парызымыз.

Жұмабек:

- Еңбек елдікі, халықты жаратқан ол емес. Түбімізге бір жетсе осы мақтау мадақтау жетер, бұл ауру қазаққа да жетер әлі.

Дәумен:

- Түсінбедім, қандай ауруды айтасың ..

Жұмабек:

- Ел басшысының бірісің ғой, тарих мәдениет дәстүріңді біл, болашақты ойла (Қоңырау даусы. Ел залға кіреді, төрде Хрущев, 15 шақты президиум мүшесі. Орнынан тұрып келіп, ерекше Жұмабектің қолын алған Хрущев)

Хрущев:

- Егерде әр коммунист Ташенев жолдастай еңбек етіп, менің қатарымды толықтырса, біз коммунизмді 20 жылда орнатуымыз оп-оңай, төрлет Жұмабек Ахметович (Орындарынан тұрып қол шапалақтаған бюро мүшелері, кешігіп кірген Дәумен)

Хрущев:

- Сіз бюроға неге кешігесіз, как так.

Дәумен:

- Кешірерсіз Никита Сергеевич..

Хрущев:

- Отыр. Сіздердің туған күнімде болғандарыңызға үлкен рахмет. Осы қуанышты күнге орай, сіздерді арнайы шақыртып отырмын. Коммунизмнің алғашқы баспалдағы қашанда ұлт, мемлекет, жер саясатындағы ортақ бірлік (Төрде СССР картасы, алдына барып) Біз бәріміз бір тілде бір жерде бір елге айналғанда ғана, Америка бастап отырған буржуазияшыл алпауыттардың аяғын аспаннан келтіреміз. Ол оңай, мұны шешетін партия, кремль, совет одағы, вот так-то кузкины мать (Хрущевті қошеметтеп күліп мадақтағандар)

Хрущев:

- Осыған орай Кремльдің ұйғарымымен, бүгінгі президиум отырысында Қазақстанның негізгі өндіріс ошақтарын ғылыми жағынан зерттей келіп, мынандай шешімге келдік (Карта алдында) Бірінші: мақта шаруашылығына байланысты Шымкент облысының аумағынан Бостандық, Киров, Мақтарал аудандарын Өзбекстан құрамына енгізу. Себебі су көзінің бастауы Өзбекстан. Мұны партия бастамасы деп біліңіздер.

Екінші: мұнайлы Маңғыстау өңірін бүтіндей мұнай өніміне байланысты Туркмения еліне қосып, негізгі саланы орталықтандыру. Бұл одақ саясатының ең басты негізгі арқауы. Кеңестер елінің негізгі саясаты да ортақ бастамада, ол тың игеру мәселесі. Соған орай игерілмей жатқан Актюбинск, Қустанай, Петропавлск, Кокчетав, Павлодар, Акмола облыстарын бүтіндей жер көлемімен Ресей құрамына қосу. Астықты өлкелерді бір орталықтан басқару орталыққа да тиімді. Оның үстіне мына солтүстік батыс темір жолдарының негізгі линиясы да Ресей жерінің меншігінде. Осы негізгі мәселелер жөнінде келісім шарт бар. Тек, Қазақстанның қағаз жөніндегі келісімі ғана болса болды, қалай (Жаны жайланған Хрущев, қошеметтеп қол шапалақтағандар. «Өте

орынды саясат, ғажап жоспар жеті жылдықтың бастамасы деп осыны айт», - деген қолдаулар)

Хрущев:

- Осы жөнінде сіздің ойыңыз Дәумен жолдас, өз пікіріңіз.

Дәумен:

- Әрине, дұрыс шешім. Ғылыми жағынан да, әрі коммунистік партияның саяси басшылығы тұрғысынан да, әсіресе бұл сіздің көреген басшылығыңыз деп білем Никита Сергеевич.

Хрущев:

- Отырыңыз, алдын ала қаралған бұл мәселеде сіздің қолдауыңыз айтылған, рахмет (Қабырғадағы үлкен карта бетіне қол қойған Хрущев. Ұзақ үнсіздік. Орнында отырып сөйлеген Ташенев өте ашулы)

Жұмабек:

- Бұл кімнің шешімі, жөне кімнің келісімі?

Хрущев:

- Бұл партия шешімі жолдас Ташенев, партия...

Жұмабек:

- Ол қандай партия?

Хрущев:

- Коммунистік партия кеңестер Одағы, Москва. Кремль..

Жұмабек:

- Коммунистік партия болса, сол партияның мүшесі әрі бүгінгі тең одақты Қазақстан Республикасының заңды басшысы ретінде мені де тыңдаңыз олай болса..

Хрущев:

- Бұл мәселеде не айтайын деп едіңіз, не асығыс, не ұсыныс?

Жұмабек:

- Алдымен айтпағым азаматтық парызым, құқым.

Хрущев:

- Бұл сот емес мемлекет ісі. Қандай азаматтық заңды айтпақсың?

Жұмабек:

- Тыңдаңыз, бүгінде Қазақстан Республикасы 15 одақтас Республикамен тең праволы құқықты мемлекет. Өз Конституциясы өз елі, өз жері өз атамекені бар байырғы ел.

Хрущев:

- Сен көлгірсімей іске көш, при чем тут мемлекет, право заң?

Жұмабек:

- Никита Сергеевич, сіз ел тағдырымен ойнап отырсыз, түсінемісіз.

Хрущев:

- Қай ел, қайдағы тағдырды айтып отырсың. Не понял как..

Жұмабек:

- Қазақ деген 20 ғасырлық тарихы бар елді, мемлекетті айтам.

Хрущев:

- Совет Одағында тұтас бір ел, бір мемлекет, білемісің мұны..

Жұмабек:

- Қандай тұтас ел дейсіз?

Хрущев:

- Советтік социалистік ел, СССР.

Жұмабек:

- Ондай ел жоқ, ол ортақ атау ат бар жоғы.

Хрущев:

- Сен кімсің мені үйрететіндей, что за разговор.

Жұмабек:

- Мен Жұмабек Төшенев, қазақ елінің бір басшысы.

Хрущев:

- Сен отыр. Советтік Социалистік Республикалар Одағының бірінші хатшысы Никита Сергеевич Хрущевтің алдында тұрғаныңды біл, отыр тыңда..

Жұмабек:

- Менің сөзімді аяқтатыңыз, Ақмола менің туған жерім.

Хрущев:

- Ну и что туған жер, жерің.

Жұмабек:

- Қазақ баласы ешқашанда жер сатқан емес. Қазақстанның жері қазақтың жері, біз тек біріккен одақтас мемлекетпіз.

Хрущев:

- Аспаннан арқалап әкелген жерің жоқ, соны біл (Картаны көрсетіп) Жер мен ел бәрі де кеңес үкіметінікі. Міне көріңдер мынадай коммунисті, көріңдер арамызда кімдердің жүргендерін. Тоже мне государство, премьер министр.

Жұмабек:

-Никита Сергеевич, сіз көзір мені тыңдамасаңыз ертең кеш болады, ол кезде жағдай басқаша өзгереді.

Хрущев:

- Кімге, маған ба, олай мені қорқытпа, мен..

Жұмабек:

- Ия сіз, сіздің бұл жеке шешіміңіз Конституция аясында қаралуға тиісті шара. Одан қалса бұл істі түбегейлі Қазақстан Республикасы қазақ елі шешуге тиісті. Тек қазақ елі. Жер мәселесі тек халықтың Конституция заңына ғана бағынады. Конституция дегеніміз Ұлт, ұлт дегеніміз Конституция!

Хрущев:

- Конституция мен, біз біздер, Совет елі, Коммунистік партия.

Жұмабек:

- Мемлекеттік ұлттық істі неге сіздің бір басыңыз шешуге тиісті, партия деген кім?

Хрущев:

- Сен кімсің менің ісіме араласатын. Партия басшысы мен, мен шешемін. Кешегі Ленин, Сталин де мемлекеттік істі осылай шешкен, вот тебе и демократия посмотрите только на него. Тоже хозяин.

Жұмабек:

- Қателесесіз, Ленин әр ұлттың өз жерімен өз тілін өз иелігіне беріп, өз билігін өзіне ұстатқан. Партияның сара жолын бұзып отырғаныңызды біліңіз, әлі де ойланыңыз.

Хрущев:

- Үйретпе мені, сен де өз орныңды біл. Саған керегі билік шешім бе, міне саған билік шешім (Бас бармағын шығарып көрсетеді)

Жұмабек:

- Мәдениетті болыңыз, жолдас бірінші хатшы.

Хрущев:

- Далада өскен сен мәдениетке үйрен, үйретпе мені өзіңді біл алдымен.

Жұмабек:

- Сіз бір кезде кеңестер Одағын, Біріккен Ұлттар Ұйымының биік мінберінен аяқтағы топалайыңызбен тоқпақтап та, бар елді әлем алдында ұятқа қалдырғансыз. Тоқтатыңыз өрескел айғайды.

Хрущев:

- Молчи, ұлтшыл жершіл националист, саяси сауатсыз коммунист. Вот где тридцать седьмой год, Сталин, герой.

Жұмабек:

- Мұндай саяси көзқараспен орыс қазақ арасына от тастап отырғаныңызды да біліңіз.

Хрущев:

- Ұлт жөнінде байқап сөйлеңіз, Ташенев Джумабек Ахметович (Төшеневтегі «дж» және «о» әрпін басып айтады)

Жұмабек:

- Менің фамилиям Төшенев Жұмабек Ахметұлы. Әр жанды танытатын тілі ұлты, әсіресе үні, осыны біліңіз.

Хрущев:

- Кеңестер одағында ұлтта тілде біреу. Біз кемелденген социализм жетістігін алдағы 20 жылда орындап бітіп, коммунизмге аяқ басу әлем пролетариаттарының ең басты міндеті. Сен ең әлі ұлт деп, артта қалған орта ғасырдың сандырағын ең оттайсың. Коммунизм идеясын зертте, оқы, көзіңді аш сауатсызданбай дорогой Ташеноов.

Жұмабек:

- Ол коммунизміңіз қашан орнамақ қай кезде?

Хрущев:

- Оған сенің басың ауырмасын, ерегессең ертең орнатамыз.

Жұмабек:

- Коммунизм мәңгі елес, оны айтқан Маркс Плеханов, Бухарин. Бұл дегеніміз утопия, сандалбай сандырақ.

Хрущев:

- Жақсы, сол социализм болмайды дегендер қайда, өлді бітті құрыды. Коммунизм болмайды дейтін сен сияқтылар, орнататын мына біздер.

Жұмабек:

- Социализмнің көп көсемі белгілі, оның бірі қанды қол Сталин. Коммунизм көсемі де соның бірі боп жүрмесін.

Хрущев:

- Жап аузыңды, коммунизм көсемін көргің келсе, міне алдында тұр. Көзіңді ашып қара, ей қазақ, қара, бері тура қара.

Жұмабек:

- Олай болса сен де көзіңді ашып тура қара. Ата-баба туған жердің бір түйір тасы да берілмейді. Соны біл, айтқан мен президиум басшысы Жұмабек Ахметұлы Тәшенев (Есікті сарт жауып кеткен Жұмабек, шарылдап қалған Хрущев)

Хрущев:

- А вы что молчите, тоже мне коммунистер кузкины мать. Я покажу всем предателям врагам. Мына сендер жауап бересіңдер әлі. Вот тогда будете знать Хрущева. Я хозяин земли, Я, вон отсюда. убирайтесь вон, предатели сатқын, өңкей сорлы сволочи (Кабинетті босатқан бюро мүшелері, аласұрып жүрген Хрущев карта алдына барып ойда тұрады, көмекшісіне) Білем мен бұл қазақтарды, Сталиннің досы болған первый секретарь Жұмабай Шаяхметовтың қазақтарды қалай есірткенін. Ұлтшылдар бәрі бір ауылдан, землячество, немедленно шақыр Ташеноовты (Саснай қайта кірген Тәшенев)

Хрущев:

- Сенің тағы қай айтпағаның бар, айт, жеке айт маған давай.

Жұмабек:

- Никита Сергеевич, қазақтың қаны қара жер, жан-жарасы да тілі мен елі. Бізде дос жылатып айтады деген сөз бар, сөз тыңдаңыз. Жер мен ұлт тіл мәселесіне абай болыңыз.

Хрущев:

- Сенде тыңда мені русским языком, Кеңестер Одағында ұлт мәселесі довно шешілген. Жер мәселесін сен шешпейсің оны шешетін Бюро. Ясно тебе, понял.

Жұмабек:

- Сенің қолдан жасаған бюроң шешпейді, ойланыңыз.

Хрущев:

- Енді кім?

Жұмабек:

- Тарих, одан қалса ел халық шешеді. Қазақ деген ұлы ұлттың, мың жылдық тарихы барын да ұмытпаңыз.

Хрущев:

- Тағы нең қалды айтпаған, ұлтшылын қарай гөр, тарих еще мне.

Жұмабек: (Карта алдына келіп)

- Қазақ жерінің тарихы қашаннан Алтайдан басталып, Еділ Жайықпен біткен. Ені Жоңғар Алатауымен басталып, Челябі Омбы, Ноғайсібірдің төр жайлауымен аяқталған. Осы тарихты зерттеп хаттаған орыс ғалымдары Левшин, Бичурин, Гумилев және әлем таныған Геродот Бичурин, Марко Поло. Солай.

Хрущев:

- СССР Одағын әлемге танытқан орыстың ғалымдары емес қаруы. Атомная бомба и одна кнопка, и все на этом. СССР-ді державаға айналдыратын тек қару, қару күші. Кубаны алдық Америка аузын жапты, Монғолия, Корея, Вьетнамды қостық, Қытайдың өзі састы. Польша, Чехословакия, Венгрия, Румыния, Югославия вся Европа біздің қолда. Енді кім қалды, вот солай. Ташенев, чего молчим? Тоже мне Казахстан, Казахстан только голый степь и разные всякие племя. Тарих солай, айтып жазып жүрген өздерің өз қазағың, қазақтар.

Тәшенов:

- Қазақтың өз таза тарихы мүлдем олай емес.

Хрущев:

- Енді қалай, көне түсіндір дорогой историк, бізде білейік.

Төшенов:

- Қазақ өз ел өз жерінде баяғыдан бар мемлекет. Бар тарихты қайта жазған өткен империя, патшалық россия. Ескі патшалар.

Хрущев:

- Қай тарихында солай депті.

Төшенов:

- Мұндай мәселеде жоғары біліміңіздің жоқтығын көрсетпеңіз.

Хрущев:

- Жеке басымда шаруаң болмасын, айтар сөзіңді сенде ойланып сөйле. Төже мне педагог тарихшы, үйретпе мені я төже знаю.

Төшенов:

- Осылай боларын білгенмін (Сумкасынан бірнеше кітапты алдына қойып) Сауатсызданбай көзіңді аш, ел алдында ұлы державаға ұят келмесін, оқы біл ел тарихын.

Хрущев:

- (Кітапқа қарап) Бичурин, Гумилёв төже мне. Не учи меня.

Төшенов:

- Бұл кітаптарды оқып жарытпассыз, оданда өз аузымнан тыңдаңыз (Картаға келіп указка алып) Жыл санаудан 7 ғасыр бұрын (қазақ елін жерін көрсетіп) Дәл осы жерде дәл осы елде сақтар бабамыз Александр Македонскийдің жорығын тоқтатып, Томирис патша қызымыз Парсы империясының патшасы Дарийдың басын қан толы торсыққа тоғытып: «Қан іздеп келсең өз қаныңды өзің қанып іш» деп басын алған. Міне осылай арғы ұрпағымыз сақтардан жер қалды, тайпалар одағында жұрт болдық, Түркі қағанатында мемлекет құрып бөрілі байрақ көтеріп, 15-ші ғасырда толық қанды Қазақ атанып мемлекет болған елміз. Қағанат сол мемлекет, дәлірек айтқанда бүкіл Европаны ат тұяғымен алған Шыңғыс хан құрған Алтын Орда мұрагері, көк Орданың көк туын жеңіспен жеңіп алған Жәнібек хан Керей сұлтан. Тарих жолы осы. Жалпы білгің келсе айтайын 1456 жыл, Шудың бойы

Қозыбасы ел мекені. Қазақ ел мемлекет болғанда Романовтар тұқымының тұяғы таққа да тимей менің бабаларыма жыл сайын салық төлеп отырғанын ұмытпа, Никита. Бұл тарихты қайта жазған Петр первый, одан қалса ойнастан өлген Екатерина екі деген қатын, царица.

Хрущев:

- Сені экономист пе десем жап жақсы тарихшы да екенсің ғой. Тағы не қай еңбек жазылмай айтылмаған

Төшенов:

- Айтқан соң бәрін айтайын. Жоңғар шапқыншылығында 40 пайыз, кеңес кезіндегі аштықтан 1932 жылы 60 пайыз елден айырылды. Нағыз геноцид жасаған кеңес үкіметі. Ол аздай 1937 жылы қазақ жұрты одақ көлемінде грузиндардан 2 есе, орыстардан 3 есе, татарлардан 4 есе, өзбектерден 5 есе көп қырылды. 25 мың жазықсыз қазақтың қаны қайда? Атқан аттырған кім, сатқын Мирзоян. Қазақты сонша қыратындай не жаздық, қай әкелеріңді өлтірдік сондайлық.

Хрущев:

- Вот тут то я с тобой, бұл Сталиннің ісі. Оның артын әлем алдында ашқан кім, мен, қайда қалғандары. Нағыз настоящий жау сол Сталин, а Мирзоян жәй қу қуыршақ қолдағы, понял.

Төшенов:

- Сол жақсылығыңызды ел білсін десеңіз еліме жеріме тиіспеңіз, мен әлі де сізге керекпін и керек болармын.

Хрущев:

- Вот тут то я не с тобой, жер Кеңес елінікі, СССР держава. Осыны біл, білу міндет айту орындату менің ісім, араласпа.

Төшенов:

- Елмен жерді танытатын жер су атаулары, картаға қараңыз. Ежелгі елмен мекенді социализмнің жаңа атауымен жаңғыртқаннан жақсылық таппайсыз. Көрі тарих өлген күні көрімізден лақтырып тастамасын десең, сенде ойлан.

Хрущев:

- Мен өлгенде Кремльдің іргесінен екі метр жер табылар, одан қорықпа. Коммунистер өлмейді сен сияқты ұлтшылдар өледі.

Төшенов:

- Қазақта: «атаңа не істесең алдыңа сол келеді» деген ұғым бар. Пролетариат көсемі Ленинге, Сталин не істеді, алдынан шықты, сенің жолыңда сол болмасын. Сталинге істеген өткен ісіңді айтам.

Хрущев:

- Сталин, тағы кім. Нағыз халық жаулары солар, сен соны біл.

Жұмабек:

- Осы тарихи жер атауларды негізге алған Лениннің өзі қазақ мемлекетінің тұтастығын сонау 1920 жылы 26 тамызда өз қолымен мәңгіге бекіткен, оған куә тарихи құжаттар. Ғылыми тұрғыда дәлелдегендер Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Әлімхан Ермеков, Сафаров. Бұл заң Кеңестер Одағының Ұлы Конституциясына да алтын әріппен жазылған, өзгерместей мәңгіге.

Әлем танып мойындаған осы заңды еш келісімсіз бір өзіңіз бұзам десеңіз, бұзыңыз. Бұл сорақылыққа қарсы тұруға жанымды беруге мен өзір. Батылығыз жетсе барарсыз, болмаса тоқтарсыз. Болмаса премьер министр ретінде бұл мәселені ел талқысына салам, керек десеңіз елім үшін әлемдік саяси билік қоғамдарына да шағынам. Бұл ісімнің ақтығына сенімім көміл.

Хрущев:

- Сені Ақтөбеде жүрген жеріңнен өсіріп адам еткен кім, бекер-ақ істеген екем. Сендей қазақты төбеме көтеріп қалқитқан мен ақымақ, мен, тоже народ.

Жұмабек:

- Халқыма тіл тигізбей сөйлеңіз, мен өз білім өз еңбегіммен өскен жанмын.

Хрущев:

- Еңбек тоже мне, сен тыңда, тыңдап үйрен. Қазақстанды қойып ана Россиядан Қырымды алып Украинаға да бергем, ал сен кімсің мұның қасында?

Жұмабек:

- Ол жер қырым татарларының ата мекені, оларда ертең ел болғанда атқа мінер, сонда көрерсің жер дауын. Сіз Ресейді

өшпес оттың шоғына тастап тұрсыз, мұның бәріне әлі жауап беретін күн туады. Жер дауы мәңгілік, Столыпин саясатының сойылын соқпаңыз. Шовинизмге жол жоқ и болмайды.

Хрущев:

- Вот қалай сөйлей бастадың, үндеме, менің ендігі ісім сенімен болсын, солай.

Жұмабек:

- Асқанға бір тосқан, ол кезде бәрі кеш, өз басыңды ойла.

Хрущев:

- Не дедің, говори ясным языком.

Жұмабек:

- Сізде де ұлт бар, ойланыңыз. Осы ісіңізден қайтпасаңыз ұлт мәселесінде Кеңестер Одағын сен құлатарсың, кукурузная палочка білімсіз дала агрономы.

Хрущев:

- Не дедің, көне қайта айтшы сөзіңді.

Жұмабек:

- Бұл өзіңіз жайлы ел ішіндегі әңгіме. Жалғыз досым сенсің, саған сенем, ел ішіндегі әңгімені дер кезінде жеткіз деген өзің. Бізде дос жылатып айтады, дұшпан күлдіріп айтады деген мәтел барын өзіңе талай айтып ескерткенмін.

Хрущев:

- Ел іші, вот мәселе қайда жатыр. Народ - толпа тобыр. Тоже мне мәтел, пословица,

Жұмабек:

- Менің сөзім әлі де достың сөзі. Анекдот, честушкалар өз алдына.

Хрущев:

- Ну давай спой честушки, говори анекдоты про меня.

Жұмабек:

- Мен сөз таситын жан баққан сатқындар отрядынан емеспін.

Хрущев:

- Енді қандайлардың отрядынан?

Жұмабек:

- Ондайларды көргің келсе өне қасыңда жүр, көр. Әлі басыңа талай іс түскенде, сені сататын осылар, қасыңдағы

нөкерлерің (Өр орындықты көрсетеді) Бұл да достың сөзі. Қасың қасында дұшпаның жолыңда, қасыңда жүреді дос боп көрінеді. Көрінбейтін көлеңкелер одан да көп, тек уақытын күт, асықпа.

Хрущев:

- Сен менің туған күнімді де сыйламадың, тоже мне друг.

Жұмабек:

- Туған күнмен торқалы тойды мемлекет ісімен араластырма. Бұл ел басына үлкен қатер, культ и личность.

Хрущев:

- Сам знаю, мемлекет басшысының өр туған күні халық мейрамы екенін біл. Это идеология, саясат, политика.

Жұмабек:

- Бұл күні сен тумайсың, жағайынпаздар туады. Олар бас көтерсе басың кетер. Мадақ қошемет халыққа, қасіреті мемлекетке қауіп, ол кезде бәрі кеш. Бұл да достың сөзі (Кете беріп қайта оралып, сумкасына кітаптарын салып) Қазақтың тарихы Қытайдың қоймасы мен Иранның қойнында, одан қалса Омбы Қазан, Санкт-Петербургтің сандығында. Қазақ мемлекет құрып хан сайлағанда, қазақтың қолына су құюға да жарамағандарға жел бітті, ел болды есірді. Енді міне асыңды ішіп табағыңды тепті. Менің отаным тарихым «Алтын Орда».

Хрущев:

- Эй ты, говори по существу, тоже мне оратор историк.

Жұмабек:

- Сен де өткен тарихыңды біл (Бір жапырақ қағаз көрсетіп) 1942 жылы оңтүстік батыс майданның Харьков түбінде қазақтардан құрылған №116-дивизия атты кавалерия 8-күн жаумен алысып 4091 қазақ, тек 102-винтовка, 18 миномет жалаң қылышпен соғысып опат болды. Жауапты Тимошенко, Хрущёв. 1941-1942 аралығында тура осындай жағдайда 20-дивизия опат болды, вот и тебе история (Қағазды стол үстіне қойып) Бұл сол кездегі бас қолбасшы Сталиннің баяндамасы (сумкасынан алып) Никита Сергеевич мынау туған күніңізге елден сөлемдеме (қағазға оралған қолбаса қояды)

Хрущев:

- Что это (ашып қарап) Колбаса, что за колбаса такая.

Жұмабек:

- Қазақтың асыл тұқымды жылқысын, ет керек деп жойдың. Ол аздай өз Отаның Украинаның ақ шошқасын сойып, адалмен арамды қосып колбаса жасадың, аты «Дружба», сол осы. Тірі мақұлықты жойып, енді келіп бойын жүн басқан жүгеріні шығардың. Реформатор, хош (есік ауызына барып) Империя жауы қашанда ұлттық мемлекет, солардың үні. Бұл аксиома, менің ұлтым менің жерім, менің елім.

(Ақырын шығып кетеді, ауыр ойда қалған Хрущев)

Хрущев:

- Сендей асауды ауыздықтау оп-оңай (көмекшісіне) Жаз бұйрықты: тың жерді игеру саясатына орай, Кеңестер елінің түрмесінде отырған қылмыскерлерді ертеңнен бастап, Қазақстан өлкесіне аттандыру мәселесі қолға алынсын, әсіресе ауыр қылмыстылар. Міне кадр мәселесі де шешілді, көрейін сенің күпсінген күшіңді. Жаз, ұлт мәселесі жөнінде Қазақстанда басқа ұлт кадрларын жоғары лауазымды билікке бекіту. Соколов, Мацкеевич, Юсупов. Соколовтың жауапты өкілдігі күшейтілсін, болды осымен. Ұлт мәселесіне орай Қазақстанда ашылар ұлттық 2 облыстың мәселесі де тез арада қолға алынсын. Ұлттық Республикалар болған емес, болмайды да, тек біртұтас Кеңестер Одағы ғана бар. Патшалық Ресейдің 200 жылғы шеше алмағанын 2 жылда шешкен мен, осыны біл Таашеноов...

...Хрущев:

- (Көмекшісіне) Алдағы кездесуге Юсупов, Рашидовты дайында. Ертеңгі бюро мәселесінде Ташеневтың жеке ісі қаралады (Картаалдында қалған Хрущев, музыка. Қараңғылық. Ташеневтің кабинеті. Жалғыз ойда жүрген Жұмабек Тәшенов радионы қосады. Лермонтовтың Анна Герман орындауындағы «Гори, гори моя звезда» әні. Ән әуеніне қосылған Жұмабек. Біраздан соң кіріп тыңдап тұрған көмекшісі, ән аяқталады)

Жұмабек:

- Бар жерді күннен күнге алып жатыр,

Біреулер алып қала салып жатыр.
Қырылып өзді-өзімен қазақ сорлы,
Жерінен аузын ашып қалып жатыр. Қайран Мағжан,
айтқаның келді.

Көмекші:

- Балаңыз келіп тұр.

Жұмабек:

- Кірсін (баласы кіреді)

Баласы:

- Әке оқуға аттанып барам, өзіңізден рұқсат болса.

Жұмабек:

- Жолың болсын, білімің жетсе түсерсің болмаса еңбек ет.

Өз талап еңбегіңмен өссең өзіңе жақсы. Өзіңе сен қашанда.

Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,

Өуре етеді ішіне қулық сақтап.

Өзіңе сен, өзіңді алып шығар,

Еңбегің мен ақылың екі жақтап, айтқан?...

Баласы:

- Абай. Оқимын әке, сізге ұят келтірмеспін.

Жұмабек:

- Елді халықты ұятқа қалдырма. Алысқа барар жол
аяғыңның астынан басталатынын біл, сенің тегің Төшенев,
ұлтың қазақ.

Баласы:

- Әке, жыл сайын оқуға түсу қиындап, өмір сүруде
ауырлап, айнала жұрт адамдар өзгергендей..

Жұмабек:

- Білем, оқығаныңнан қорықпа, оқымағаныңнан қорық.
Менде өз еңбек талабыммен жеткенмін, өз күшіңе сен, сонда
жол жеңіл. Жетектеген тазы түлкі алмайды, Абайды ұмытпа,
әке талабы қашанда осы.

Баласы:

- Түсіндім, рахмет, әке.

Жұмабек:

- Балға соққысы астында өспеген баладан, батыр тумайды
(кетет)

Көмекші:

- Қабылдауыңызға Ілияс Омаров келіп тұр.

Жұмабек:

- Кірсін (Ілияс кіреді) Төрлетіңіз Ілеке, жүдеусіз ғой, денсаулығыңыз қалай?

Ілияс:

- Бала жастан жабысқан ескі дерт қой, үйренгенбіз. Жүріп тұруға жүрек істесе болды, басқа не.

Жұмабек:

- Олай болмайды, ертеңнен қалмай бір жақсы курортта емделесіз, қайсын қалайсыз?

Ілияс:

- Оу, онда еңбекті кім істейді, өнерді кім ойлайды мына қиын заманда.

Жұмабек:

- Дұрыс айтасыз Ілеке, ұлт кадрлары өте тапшы. Алдыңғы ағалар атылғаннан кейін, жергілікті мамандарды жетектеген тек Жұмабай Шаяхметов. Оныңда қыруар еңбегін Сталинмен бірге сыпыра салдық, бағалаудан қаралау басым, қорқақпыз.

Ілияс:

- Бәрі де сол жалтақтық, қорқамыз. Жағайынпаздық жайлап барады Жұмеке, Ұлттық идеология жоқ, халыққа сол керек.

Жұмабек:

- Қанымызда жоқ қорқаулықты қоятын кез келді. Ел тізгініне ие болмай болмайды. Мына Иванов, Сидоровтардан арылатын уақыт жетті. Кеше ғана осы мекемеге 12 қазақ азаматын бірден жұмысқа алдым, бәрі де оқыған қазақ жастары.

Ілияс:

- Жұмеке, елге қарақан басын ойлаған басшыдан, халқын ойлайтын кадрлар керек. Білім керек, білімге сай тәжірибе практика керек, осыны көбірек қолға алайық.

Жұмабек:

- Ұлтты әсіресе тілді ойлайтын кімдер бар?

Ілияс:

- Сағалбай Жанбаев, Фазыл Көрібжанов, Өскей Байдильдин айтса жетеді.

Жұмабек:

- Бұл азаматтарды орыстанып бара жатқан Қостанай, Қызылжар, Өскеменде өсірмей болмайды. Ілеке осылардың қатарынан өзіңде табыл. Халықтың рухын көтеру керек, ұлтқа ұран болар Абайды әспеттеп ардақтамасақ болмайды, Абай керек.

Ілияс:

- Мақұл, айтқаныңыз болсын. Мен үшін өнер әдебиеттен қымбат ештеңе жоқ. Одақтас елдің бәрі отауын көтеріп ұлыларын асқақтатты, біз әлі сол жалтақтың күйін кешудеміз

Жұмабек:

- Мәскеуде Горький, Тбилисиде Руставели, Ташкентте Науаи болса, Алматыда Абай неге болмасқа. Мұхтар Абайды тудырса, Абайдың мүсінімен көшесін біз тұрғызайық Ілеке.

Ілияс:

- Жұмеке, осыған орай жақында мемлекеттік Ленин сыйлығы келе жатыр, соған өзіңізден көмек керек боп тұр. (Қағаз ұсынады)

Жұмабек:

- Бұдан құр қасуға болмайды, Мұхтарды ұсынбағанда кімді ұсынбақпыз. Өмезовті бүгін қолдамасақ ертең кеш. Ол жөнінде газет бетінде ел ішінде көбірек жазыңыздар, қолданыздар.

Ілияс:

- Жұмеке, сол сіз айтып отырған «Социалистік Қазақстан», «Қазақ әдебиеті» газеттері жабылмақ па қалай?

Жұмабек:

- Бұл не сұмдық, қашан болған іс.

Ілияс:

- Ертең сол газеттердің тағдыры бюрода шешіlmек.

Жұмабек:

- (Телефон алып) Маған идеология басшысын қос. Алло, бұл мен Жұмабек Ташенев, қазақ газеттерін жабуға кім рұқсат

берген. Жоғарғы жақ, мен неге білмеймін. Орыс газеттеріне аударма түрінде басылады? Қолдаған қай редактор? Қасым Шәріпов. Ертеңгі бюро мәжілісінде өзім болам (трубканы қоят) Көрдің бе бұлар қайда кетіп барады. Бұл ана екінші хатшы Николай Журидің ісі. Сенімен ісім ертең болсын, ойлары тек орыстандыру, бұл шешілер. Осы жазушы өнер адамдарының жай-күйі тұрмысы қалай Ілеке.

Ілияс:

- Көптен бері айта алмай жүрген сөзім еді. Тұрмыстары қиын, қаламақы аз, тираж төмен, одан басқадай жөне,.

Жұмабек:

- Көзір (трубканы алып) Госпланды қос. Алло, мен Жұмабек Төшенев. Ана жолғы мен ұсынған орталықтағы 120 пәтерлік тұрғын үйдің құрылысын тездетіндер, әр пәтерді өзім бөліп берем. Осы істі мықтап қадағала (трубканы қоят) Ол үйді бүтіндей өнер адамдарына береміз. Ғабиттің ұсынысымен, Мағжанның жесірі Зылихаға жеке пәтер ертең беріледі.

Ілияс:

- Бұл бір керемет іс болғалы тұр-ау, қазаққа Мағжан бөлек.

Жұмабек:

- Ілеке, сол үйге өзіңіз бірінші болып кіресіз, солай.

Ілияс:

- Жұмеке, мен десеңіз керек емес, мен басшылық қызметте жүрген жанмын. Көзге түсем сізге сөз келеді, оданда ана.

Жұмабек:

- Сол ескі тар үйде қашанғы отырмақсыз, болмайды.

Ілияс:

- Мен десеңіз ол үйді мүлдем үйсіз жүрген бір қазақтың керемет азаматы бар, соған беріңіз, міне қағазы (Жұмабектің алдына арыз қағаз қояды)

Жұмабек:

- Сіздей азаматтар аз. Көбінің ойлайтыны өз басы қызмет бабы, одан қалса артына ерткен жетесіз ұл қыздар. Абайды тездетіп қолға алмай болмайды, оның әр сөзі ұлт идеологиясы, ел ісі (Жоспар картаға қарап) Алматы қаласының бас

жоспарына келейік. Бас арық, канал. Осы бір орталықтағы үлкен көшені Абайға берсек, мына жерге ескерткішін қойсақ, қалай ойлайсыз?

Ілияс:

- Дұрыс шешім. Ескерткіш архитекторы дайын, Хәкімжан Наурызбаев, Қостанай, біздің елден.

Жұмабек:

- Жұмыс жоспарымен ертең келсін. Айтпақшы алдағы Мәскеуде өтетін он күндік мәселесі қалай болып жатыр.

Ілияс:

- Қызу дайындық үстінде (Тізім жазылған папка ұсынады)

Жұмабек:

- Қатты қадағалаңыз, кешегі 1936 жылғы Темірбек Жүргенов бастаған он күндіктен кем соқпауымыз керек. Өнер қайраткерлерін дер шағында марапаттамасақ болмайды. Көзір (трубканы алат) Марапаттау бөлімін қос, не ұқпайтындай? Марапаттау бөлімі деген наградной отдел. Алло, алдағы он күндікке орай Кеңестер Одағының халық артисіне Мұқан Төлебаев, Қалибек Қуанышбаев, Шәкен Айманов, Роза Жама- нова жастардан Ермек Серкебаевтың қағазын дайындаңдар. Тек екі адам, оны кім айтты? Жоғарғы жаққа жауап беретін мен, ия, ыңғайсыз болар, басқа ұлттан Валентина Харламованы қос. Тек атақ алған соң еліне кетіп жүрмесін, тездет (трубканы орнына қоят) Осы жерде елге себіміз тимесе несіне отырмыз. Ілеке, ендігі ең үлкен мәселе кешегі өткен асыл ағалардың арманы. Халық жауы атанған ағаларды ақтайтын кез келді, көрші отырған елден қалуға болмайды.

Ілияс:

- Осы жөнінде Бауыржан Момышұлының айтпағы да бар еді.

Жұмабек:

- Көзір (көмекшісіне) Бауыржан Момышұлын тездетіп тап, жетсін. Айта беріңіз.

Ілияс:

- Ол жөнінде комиссия жұмыс істеп жатыр. Тек Шәкәрім, Мағжан, Ахмет, Міржақып, Әлиханның ісі қиын боп тұр

(қағаз ұсынады) Олардың көзін жойғандардың көзі әлі де тірі, қызыл коммунистер.

Жұмабек:

- Көрерміз, әзірше Сәкен, Ілияс, Бейімбетті ақтайық. Содан соң тағы бір жолын табармыз. Архивке сақ болыңыз, Ілеке, Брусиловскийге жаздырып Жамал Омароваға орындатқан «Өр Алтай»-ыңызды естідім. Қазаққа дәл осындай рух беріп ұран көтеретіндей тағы бір жақсы ән керек, кімдер бар?

Ілияс:

- Эфирге шығып, ел көзіне түспей жүрген Жұмекен Нәжімеденов, Шәмші Қалдаяқов бар. Солардың әнін осы Жамалға айттырсақ, «Менің Қазақстаным». Тек осы әннің жолы болмай тұрғаны.

Жұмабек:

- Себеппенен, кімдер?

Ілияс:

- (өндетіп) Сөзі тексі.

«Менің елім,

Менің жерім.

Гүлің болып егілемін,

Жырың болып төгілемін, елім

Туған жерім менің Қазақстаным» дегені ұлтшылдық деп танылып, эфирге шыға алмай отыр, дегенмен жолын таптық.

Жұмабек:

- Қалай, қандай жол?

Ілияс:

- Өлеңнің бір шумағын өзгерттік.

«Жеті жыл жоспары

Жеті қыр асқаны.

Думанды бастады

Қазақтың жастары» - деп Никита Сергеевичтің «Жеті жылдығы»-на осылай үлес қостық. «Өзің жеткенше қосыңды итке арт, өзің жеткен соң қосыңды иттен тарт» деген ғой қазағым..

Жұмабек:

- Бұлай болмайды, өнерге авторға қашанғы қиянат жасаймыз.

Ілияс:

- Жұмеке мінезге абай болмасақ болмайды, асықпайық үлгереміз.

Жұмабек:

- Мінезі жоқ елден не күтуге болады, Нысанбай жырау не деп еді:

Кенесары кеткен соң

Иесіз қалды тағымыз.

Наурызбай төре кеткен соң

Бастан тайды бағымыз.

Бұлбұлдай сайрап жүр едік

Байланды тіл мен жағымыз.

Ілияс:

- Бекмахановтай тарихшы Ілияс Есенберлиндей жазушымыз аман болса, ол заманға да жетерміз, тек уақыт керек.

Жұмабек:

- Жамал Омарова апамыздың жағдайы қалай осы?

Ілияс:

- Жалғыз інісімен ұлы, өне бір жағдайға байланысты сотталғалы бері, біздің жергілікті биліктегілер сахнаға шығып өн салуына жол жапқан.

Жұмабек:

- Ол Сталиннің кезі, ата-анасы үшін баласы жауап бермейді. Ең ауыр күнә адам қорлап, талант таптау. Жамал апамызға осылай болса, қалғандары не болмақ, тексіздер. Өзіңіз қолға алыңыз.

Ілияс:

- Маған сеніңіз бәріде шешіледі, оған жол табамыз.

Жұмабек:

- Сізге сенем, денсаулықты ойлаңыз, путевка дайын.

Ілияс:

- Осы бір аз сәтте ұмытылмастай талай іс бітірдік, сау болыңыз (Кетеді. Қазақстан картасына қарап барып трубканы алады)

Жұмабек:

- Маған Мәскеуді Ворошиловты қос. Алло, Климент Ефремович. Ана жолғы сіз көрген әсем Медеу шатқалына мұз айдынын орнатсақ, Қазақстанның Медеуі әлемге танылса. Үлкен рахмет сізге. Және бір көмегіңіз, Мұхтар Әуезовты Лениндік сыйлыққа ұсынарда өз көмегіңіз. Ол ұсынысыңызды ескерем, жақсы. Академик Қаныш Сатпаевтың жобасы бекіді ме? Рахмет сізге, сүйіншіңіз менен. Сау болыңыз (трубканы қоят көмекші кіреді)

Көмекші:

- Қабылдауыңызға Бауыржан Момышұлы келіп тұр.

Жұмабек:

- Өзім шығып қарсы алайын (Өзі сыртқа шығып қарсы алады) Төрлетіңіз Бәуке, ана төр сіздікі.

Бауыржан:

- Отставить, смирно! Вольно (Баукеннің айтқанын істеген Жұмабек) Кел қазақша көрісейік (бауырына алып құшақтап) Сендей тұлғалы батыр қазақтар көп болғанда, ана фашистерді бір-ақ жылда жеңер едік, понял.

Жұмабек:

- Понял Бәуке, жау әлі де бар жетеді, жеңеміз.

Бауыржан:

- Жә, неге шақырдың, қашанда уақыт қымбат. Әсіресе сендей ел басқарып отырған азаматтың әр минуты есептеулі. Біздей отставкадегі полковниктерге мән берме. Вопрос?

Жұмабек:

- Бәуке, Алаш азаматтарын ақтау жөнінде, Әлихан. Шөкәрім, Мағжан Ахмет, Міржақыпқа орай сіздің пікіріңізді білсем деп едім.

Бауыржан:

- Да, бұл өте қиын шаруа. Осы азаматтардың біразын көрдім. Сөкенді ақтадыңдар рахмет, төуба. Ал мыналар врядли, бұлардың жауы тірі, осында, Қазақстанда. Мен жазушылар Одағына баруды қойдым, неге? 37-ші жылғы тыншылар тыныш отырмай тығылып тылда қалып, бастарын тағы көтерді. оларға қалам ұстағандар қосылды. Ну, давай ты попробуй.

Жұмабек:

- Кімдер олар?

Бауыржан:

- Олардың да көбі көрге кеткен. Көрінбей өскен ұрпақтары көп, вот это страшно. Мен военный адаммын, секрет сақтауға қалайсың?

Жұмабек:

- Сатқындық қанымда жоқ қасиет, нағыз қазақпыз.

Бауыржан:

- Бұл қазақ үшін таптырмайтын қасиет. Слушай, соғыстан кейін қызмет бабымен Сібірде Мағжанды кездестірдім.

Жұмабек:

- Мағжан тірі ме, қалай?

Бауыржан:

- Тірі, екінші рет көруді құдай жазбады. Уәде беріп жолығам деген уақытында жолыға алмадым. Мағжаннан тірідей айырылдым, осылай.

Жұмабек:

- Бұл қалай, сонда атылмаған ба?

Бауыржан:

- Өмірде не болмайды. Соғыста өлді дегендер де тірі шығып жатыр. Тут не бір секреттер, тем более НКВД.

Жұмабек:

- Мағжан не айтты сонда?

Бауыржан:

- Адамдардан көңілі қатты қалған, қорқат, тозған. Вот мы какие сволочи. Адам айуаннан да жаман, қолына түспе. Қорқау биліктің қорқытқанынан қорлағаны жаман, понял.

Алаштан талай-талай ерлер өткен

Ерлерде Кенекеме кім бар жеткен

Жалғыз-ақ Кенекем ғой қайрат қылған

Қазақты құтқарам деп қалың өрттен!

Міне поэзия, міне Мағжан! Мағжан тірі, өлсе де тірі. Кең далаға Кенесарыны сыйғызбаған өзіміз, Мағжанды қуғындаған да өзіміз. Өрине ана иттер бастайды біз қостаймыз.

Өзіміз. Қарын шашы алынбаған халықтың қасіреті қашанда осы. Ар жағын өзің біл. Вопрос?

Жұмабек:

- Бәуке, соғыс тарихын біраз зерттедім. Қазақта тура 99 герой, қалғаны қайда. Атыңыз аңызға айналған өзіңіз, Берлинге тұңғыш ту тіккен Рақымжан, батыр партизан Қайсенов. Қолымда билік тұрғанда осы үшеуіңізге Кеңестер елінің батыр атағын алып беру. Олардан басқа кешегі Ұлы Отан соғысына 3.800 қазақ қызы қатысқан. Қазақтың әр батыр қызын жоқтау да біздің міндетіміз.

Бауыржан:

- Далеко идешь, маған салсаң керек емес. Болмайтын нәрсе болмайды. Бір Бауыржан деген атағым бар, одан да басқа жетерлік шатағым бар. Атақсыз атым әлде қайда артық.

Жұмабек:

- Бәуке, артыңызда қазақ деген халқыңыз, соңыңызға ерер жас ұрпақ бар. Оларға Отан деп патриот болу үшін бөрі керек, онсыз болмайды, түсініңіз, Момышұлы деген тегіңіздің өзі елге үлгі болу керек.

Бауыржан:

- Ну, давай попробуй, сен жеңдің мен көндім. Онда да ұлтым үшін өзім үшін емес. Тыңда: «арсыз болмай атақ жоқ, алдамшы болмай бақ қайда» дейді Абай. Атақ құрмет жақсы болар, но оның ең жаман жері, мақтау мансапқорлық төкөппарлық. Қоғамды осындайлар бүлдіреді. Понял.

Жұмабек:

- Келісіміңіз ғана керек, ар жағы менің ісім болсын.

Бауыржан:

- Бүгінде тың игергендерің дұрыс, нан керек, көзім көрді. Жердің аты елдің хаты, жерді соқаға салсаңдар да атауына абай болыңдар. Маған атақтан гөрі «За нами Москва» кітабы қымбат. Это и есть архив. Хат, қағаз керек келер ұрпаққа.

Жұмабек:

- Бәуке, ол кітабыңыздың шығуына уәде берейін, жыл соңына дейін шығады. Бәуке ел іші не дейді осы жөнінде.

Бауыржан:

- Халық не десін. «Маленков берген байталды, Хрущев келіп қайта алды». Әр патшаның билікке барар жолы жақсы, қайтар жолы қиын, вот вопрос. Дос іздеме, саясатта дос болмайды. Менің байқағаным бұл қазақты бүгінде үрей жайлаған. Не нәрседен болса да шошынып отырғаны. Мұндай елді қарусыз ақ жаулап алуға болады. Үрей билеген елді ажал иектейді. Өз елінде өз жерінде отырып, қазақ тілі керек пе деген елді көрдің бе? Бұдан өткен ақымақтықпен сорлылық болмас. Іштегі ішегіңе жасырынған үрейдің үні жаман, ясно.

Жұмабек:

- Соғыстан кейін 800-дей қазақ мектебі жабылса, көрші Өзбекстанда керісінше 800 қазақ мектебі ашылған. Билік басында отырғандар сол өз қазағымыз, бұл қалай сонда.

Бауыржан:

- Бұл солай. кім қай тілде сөйлесе ол сол ұлттың ұланы болады. Вот это опасно елге ұлтқа. Ағаш уықты кигіз туырлықты қазақ бірлікте болса, кигіз қазықта жерге кіреді. Бірлігі жоқ елміз, содан оңбаймыз, әлі де оңбаймыз. «Бас-басына би болған өңкей қиқым, кетірді-ау мінеки елдің сиқын», айтқан Абай, тыңдатпаған қай құдай? Өзіңдей қазақ аз, понял, ұлттық идеология жоқ. Кешегі соғыста бізді алып шыққан, итте болса идеология. Жамандасаңдар да сол Сталиннің сөзі, тәртібі, понял.

Жұмабек:

- Бәуке, көңілісіз ғой.

Бауыржан:

- Бүгін менде ауыр күн. Бәйбішем Бибіжамал дүниеден өткен күн. Тұңғышым Шолпан Бақытжанымның анасы еді, жас кетті.

Жұмабек:

- Кешірерсіз, қыз балаңыздың бар екенін білмеппін.

Бауыржан:

- Қызым Шолпан, осы Алматының іргесінде, бала кезде атқа мініп шабам деп мертігіп өлді. Оны ойласам осы күнге дейін жүрегім қан жылайды. Содан ба Бибіжамалды

қатты жазғырдым. Жалғыз ұл Бақытжан өз қолымда. Алғаш алған жарыңнан артық жан болмайды. Кстати, Бибіжамал Қарқаралық Қаракесек, аталары мықты. Қалғандары тойынған тоқал, сыланған сайқалдар. Одноразовый дәрі қатындар.

Жұмабек:

- Мықты болыңыз, біздей інілеріңіз тұрғанда бәрі де болады.

Бауыржан:

- Қоғамға симауымның бір себебі өз мінезім. Ана билік-тегілер тәртібімді түземек. Кеше алдарына барғанда, бір тілім қағазға былай деп жазып кеттім (Стол үстіндегі қағазға жазып) Өзім батыр, жазушы атағым бар. Көп қатын алды деген шатағым бар. Іштерің күйсе өртеніп кет, соңғы жолын өзің жеке оқырсың. Қош жолдас премьер-министр (Кетеді, басын дауыстап, соңғы сөзді іштей оқып қарқылдап күлген Жұмабек)

Жұмабек:

- Батыр қашанда батыр, да Бауке, саясатта дос болмайды. Соғыстың соңғы ерлері сендерсіңдер, Бауыржан, Қасым, Мәлік, Рақымжан. (Звонок арқылы көмекшісін шақырады) Ертең Мәскеуге аттанам, Бауыржан Момышұлының қағаздарын дайында. Ыбырай Жақаев, Жазылбек Қуанышбаевтың Еңбек Ері атағы не болды ұсынған, білші.

Көмекші:

- Міне телефонограмма, сіздің ұсынысыңызбен екеуі де «Еңбек Ері» атанды, сүйінші Жұмабек аға.

Жұмабек:

- Сүйіншің менен қуанышың елден болсын. Түстен кейінгі жиналысқа облыс басшылары жиылды ма, Республикалық бюджет жоспары қалай?

Көмекші:

- Бәрі түгел. Тек тың өлкесінің басшысы Соколов қана жоқ. Қол қоймаған сол ғана.

Жұмабек:

- Неге?

Көмекші:

- Жауап бермейді. Тың өлкесінің бюджеті Қазақстанға емес, Москваға бағынады, мен тікелей Кремльге бағынам дейді.

Жұмабек:

- (Трубканы алып) Маған тың өлкесінің жауапты хатшысы Соколовты қос, немедленно. Алло. Мемлекеттік бюджет жоспарымен жиылысқа неге келмейсің? Сен тікелей Москваға емес Қазақстан Республикасына бағынасың. Сен қай жерде қай елде жүргеніңді білемісің? Қазақ үкіметін тыңдағың келмесе 24 сағаттың ішінде табаныңды жалтырат. Тың өлкесі Ресей емес қазақтың жері. Соны біл сен ақымақ. Ана қасыңа ерген Мацкевичке де осыны ескерт. Бұл менің сөзім, менің үкімім, все, кім? Хрущевтің көмекшісі Шевченко, жақсы. Ал сен ертеңнен бастап орныңды тап (трубканы орнына қойып қайта алып) Маған Хрущевтің көмекшісін қос, тез жылдам. Алло, сен кімді құтыртып жүрсің? Сен бұдан былай менің ісіме рұқсатсыз араласқаныңды тоқтат. Маған бұйрық берсе Хрущев береді, сен өз көмекшілік орныңды біл (трубканы тастай салат) Мынау не бұйрық?

Көмекші:

- Леонид Ильич Брежнев өзі кетерде Қазақстанға бірінші және екінші басшылыққа ұсынған адамдардың ұсыныс бұйрығы.

Жұмабек:

- (Трубканы алады) Брежневті қос. Алло, Леонид Ильич, сізді қызмет орнынан босатқан Хрущев жолдас. Ал Қазақстандағы бірінші басшы орыс болса, екіншісі де орыстан болады деген ұсынысыңызды басқа жерге айтыңыз. Дұрыс, түсінсеңіз болды. Жергілікті елден ондай іскер басшы бар, Фазыл Кәрібжанов. Сіз ұсыныңыз біз қолдаймыз, түсінгеніңізге рахмет (трубканы қоят) Үндемеген сайын әбден әлдерінен асқан (телефон шырылы)...

Көмекші:

- Бүгін сіздің көпшілікті қабылдау күніңіз.

Жұмабек:

- Кім бар, кірсін (Көмекші сыртқа шығып ішке әйел адам кірет) Ия кім боласыз, төрлетіңіз.

Гүлжихан:

- Атым Гүлжихан Ғалиевна, қызмет сұрай келдім (Арызын қояды)

Жұмабек:

- Мамандығыңыз?

Гүлжихан:

- Мен өнер адамымын, Москвадағы Луначарский атындағы театр институтын бітіргенмін. Арнайы дайындап өкелген жоспарларым бар, егер уақытыңыз болса (қолына папка ұстатат, папкаға көз сала отырып)

Жұмабек:

- Ауызша айта беріңіз.

Гүлжихан:

- Өзіңізді ұлт жанашыры деп сыртыңыздан көп естідім, соған орай рұқсат етсеңіз. Ойымды өз ана тілімде қазақша ашық айтсам бола ма?

Жұмабек:

- Мені қазақ емес деп кім айтты, кең отырып ойыңызды еркін айтыңыз.

Гүлжихан:

- Ұлтты ұйытатын ұлттық идея, ол өнер. Өзірше эстрада-лық студия түрінде, алдымен өзіміздің ұлттық домбыра, қобыз және кешеуілдеп қалған би саласын қолға алсам деп едім.

Жұмабек:

- Кадр мәселесі қалай болмақ?

Гүлжихан:

- Кадр мәселесі жоспарда түгелдей көрсетілген. Біраз шөкірттерді тәрбиелеп алсақ, өз ұлттық кадрларымызбен толығар еді. Сонан соң басқа Одақтас елдің бәрінде Цирк өнері ашылған, тек бізде Қазақстанда жоқ. Бұл да басты мәселе, алдымен керегі бүгінгі әлемдік эстрада өнері, қазақ өнері.

Жұмабек:

- Айналайын қара көз қарындасым ай, сенің мына ұсынысыңмен жоспарың бүгінде мен қазақпын деген ер жігіттің ойында жоқ нәрсе. Әлия, Мәншүктің ерлігі соғыспен бітті ме десем, менен қандай көмек?

Гүлжихан:

- Мен сізді әрі беріден соң осы қабылдамайды-ау деп қорқа-қорқа келіп едім, тіпті мүлдем олай емес екенсіз. Ой Жұмабек аға қазаққа жанашыр сіздей де қазақ болады екен-ау.

Жұмабек:

- Мен жай қазақ, ұлы мықтылар кешегі алаштың ағалары. Бүгінгі Мұхтар, Әлкей, Қаныш, Ілияс, Бауыржан, Мәлік, Қасым, Рақымжан, Бекмаханов, ана Күләш, Рахия, Сабира.

Гүлжихан:

- Жұмабек аға өтінем, қолыңызда тұрғанда қол қойып жіберсеңіз, настоящий Премьер министр болар едіңіз. Ұлт үшін, қарындасыңыздың меселі қайтпасын.

Жұмабек:

- Гүлжихан қарындасым-ай, Кеңестер Одағының отарында отырмын ғой отарында. Өттең көп нәрседен қол қысқа. Өзірше былай істейік, осы көзір мен айтты деп Ілияс Омаровқа бар. Алдымен алда келе жатқан мемлекеттік он күндікті өткізіп алайын, оған дейін осы орында отырсам.

Гүлжихан:

- Неге олай дейсіз, қалайша.

Жұмабек:

- Хрущевтың саясаты дұрыс болмай тұр. Қай басшы болса да сол, басын бастап аяғын сорлатады. Өн айтамысың, халықтың елдің?

Гүлжихан:

- Айтайын, дегенмен мына жерде қалай болар екен, ыңғайсыздау.

Жұмабек:

- Өнерің болса жасыма айт (Гүлжихан ән айтат) Үнің мінезіңе сай. Қазақ қасқыр мінез жылқы жанды, біз осы мі-

незден айырылды. Өзіңді өзің жаттай сыйла жат жанынан түңілсін. Өзіңе сый ретінде Абайдың өлеңдер жинағын берейін (кітап ұстатат) Өлемдік поэзияны Абайдай аударған ақылды ақын жоқ, соның бірі өзім сүйіп оқитын Лермонтов. Тұрмысын қалай?

Гүлжихан:

- Өкем кезінде ірі саудагер болған елге сыйлы жан. Алматыдағы «Баум роңасын» ағашын еккен. Өзім ерке өсіп ерте бойжеткеннен бе, от басын дұрыс құра алмадым. Біраз жағдайдан шатастым. Неге екенін білмеймін қалған өмірім де солай елеусіз ескерусіз өтетіндей.

Жұмабек:

- Олай деме, елді адастырмайтын жалғыз ақын Абай, идеология да осы Абай. Жалғыз қалсаң да өмірің өнерде болсын айрылма.

Гүлжихан:

- Рахмет аға, хош болыңыз. Өзіңізге тағы бір жолықсам болар ма екен?

Жұмабек:

- Қызмет орнымда болсам (Гүлжихан кетет телефон алып) Алло, баспаны қос, тыңда мені. Қазақстанның жер көлемі көрсетілген картасын тездетіп шығарып, әр мекемеге, мектеп, жоғары оқу орындарына тездетіп таратындар. Қанша дана, әзірше тура жарты миллионнан кем болмасын, тездетіңдер (басқа нөмір тереді) Алло, Бәуке қалайсыз, әулие екенсіз, батыр бауырыңыз батыр ағасын батыр жасай алмады. Ана маршал Коневтің көмекейіне апортпен жал-жаяны тығып, ақ арақпен аузын алуым керек еді. Кабинетке ресми түрде шақырып үлкен қателік жібердім, түсінем, тағы бір ретін табармын, өзіңіз аман болыңыз (ойда жүрген Төшенов радио қосады)

Радио үні:

- Бүгін Кеңестер Одағының бірінші хатшысы Министерлер кеңесінің төрағасы және саяси бюро мүшесі, Никита Сергеевич Хрущев жолдастың саяси басшылықта жіберген өрескел қателіктері үшін, Кеңестер Одағының бірінші

басшылық қызметінен денсаулығына байланысты өз еркімен босатылды. Москва. Кремль (Жұмабек телефон қосады)

Жұмабек:

- Никита Сергеевич, мен Жұмабек Төшенев. Ер басына не келіп не кетпейді, жасымаңыз. Кемшілігіңіз болса қасыңызға ерген достарыңыз айтар, мен тек жақсылығыңызды айтайын. Жеке басқа табынуға тоқтам жасап, жазықсыз репрессия құрбандарын ақтадыңыз. Өндірісті космосты, ғылым-білім әдебиетті өсірдіңіз. Қытай жерінен 200 мың қазақ қандасымды көшірдіңіз, бұған өз атымнан ерекше рахмет. Кемшілігіңіз, аз ұлтқа деген аярлығыңыз. Олардың жоғалған тілін мәдениетін кім жоқтамақ. Дегенмен рахмет, сатқындығы жоқ қазақ Жұмабек Төшенев. Мына келген Ильичтің жанынан Дәумендер табылар, Ильич шамын солар жағар. Егерде қатарыңызда мендей адал азаматтар болғанда кім білген, сол өзіңіз айтқан коммунизм де орнап қалар ма еді, қалжың ғой. Сау болыңыз (Сырттан гүл алып келген баласы)

Баласы:

- Өке, туған күніңізбен. Мамам үйде дастархан жасап күтіп отыр, достарыңызда телефон шалып хабарласып жатыр.

Жұмабек:

- Қай достар қайдан, ол қай азаматтар?

Баласы:

- Ауылдан және қызметтес.

Жұмабек:

- Қызметтес деймісін, жүрегімнің атша тулап тұрғаны-ай. Не жаңалық бар екен, радионы қосшы, үкіметтің үндемеуі жаман.

Радио үні:

- Бүгін Қазақстан Орталық Комитеттің бюро мәжілісі өтіп, қаралған мәселе: ұйымдастыру мәселесіне орай, Жұмабек Ахметұлы Төшенев жолдасты зейнеткерлік жасқа шығуына байланысты өз қызметінен өз арызы бойынша босатылғанын хабарлайды (баласы радио үнін өшіреді)

Жұмабек:

- Қашан, қашан арыз жазыппын, мұндай да сайқалдық болады екен-ау. Балам-ай, дәл туған күнімде сенің алдында қорлағаны-ай, қайтейін.

Баласы:

- Өке, өзіңізге айтпап едім, мені де қуғындай бастады деп.

Жұмабек:

- Заманыңа қарай тәрбиелей алмағанымға кешір, қу түлкі боп өскенде өлмес едің. Адалдыққа тәрбиелеймін деп обалыңа қалдым, ендігі жаман жақсыны заманыңнан күт. Билік жолы бұзылды, қалғанын кім білген.

Баласы:

- Өке, осының бәрі не үшін неге бұлай, кімнің ісі.

Жұмабек:

- Не үшін дерің бар ма, өз қазағыңды өзің қорғамасан кім болғанын. Қазақ өз көшін өзі түгендемей болмас. Көштің алды ұзап арты қалса, қасқырға жем. Бұған кім жауапты, керуен тізгінін ұстаған мен, мен жауаптымын.

Баласы:

- Өке сонда да болса, өз денсаулығыңызды да бір ойлайтын кез келді ғой. Өзіңізді аясаңызшы, не үшін осының бәрі.

Жұмабек:

- Жер үшін, ел үшін, тіл үшін. Тыңда, сонау түркі әлемінде көзі қысық көршіміз, ата қонысқа көз алартып, алдымен астымыздағы жүйрік атымызды қалады, сұрады бердік. Сұқтанып үйренген сұмырайлар, жылдар өте келе сұлу қызымызға сөз салды. Тағы сұрады тағы бердік, тағы алды. Алып үйренген ажалдай боп, соңында жерімізге қол салды. Дөніккеннен құныққан жаман, қазақтың қаны «Жер» дегенде оянды. Бұғаудан босаған арыстандай атылып Алтайдан асырып, бас көтертпестей өз ұясында өз басын алдық. Аталарымыздың ат тұяғынан шошыған сол ел, өз мекен өзі жерін өзі біліп ұлы қорғанды солай орнатқан. Ол қорғандар жер тарихы ел мекені. Бұл дерек Күлтегін, Білге қаған бабаларымыздың қолымен қара тасқа мәңгі жазылған.

Қазақтың жері қазақ қанында осылай туған. Қалған ағайын не қаласа да бөрі ортақ. Қазақтың жері қазақтың жері, тілі мекені отаны. Радионың үнін көтерші.

Баласы:

- Керек емес, әке.

Жұмабек:

- Қос, менің ендігі мекенім өз қара жерім болар.

Радио үні:

- Сіздердің бүгінгі тыңдайтындарыңыз Жамал Омарованың алғашқы орындауында «Менің Қазақстаным» әні. Сөзі Жүмекен Нәжімеденовтікі, әнін жазған Шәмші Қалдаяқов (ән)

Жұмабек:

- Бар екенсіңдер-ау қазағым, әттең қолдан биліктің кеткені-ай. Рух әлмесін, менің туған күнім өз Абайым (өзі Гори гори моя звезда әнін жайлап айтады) Ең жақсы көрген ақыным Абай, Мағжан, Лермонтов. Өмір күрес, күрес жолында тудым, күрес жолында өстім, күрес жолында өтем. Ел мен жерге тілге ие болыңдар, бар айтар өсиет осы...

Гүлжихан:

- Жұмабек аға, өзіңізді кездестіргенім қандай жақсы болды. Ілекеңе, Ілияс Омаровқа жолықтым, өте бір іскер өнер десе ішкен асын жерге қоятын адам екен, ішім сезеді. Әй ондай мәдениет министрі болмас, білімі ұшан теңіз адам екен ғой. Ел тыңдамайтын Бауыржан Момышұлы, ол кісі сөйлегенде тыныш отырады. Керемет, ғажап. Сіз тапсырған істі қолға алған сол кісі.

Жұмабек:

- Бақытты бол, Ілияс Омаровқа барғандардың ісі қайтсе де шешіледі, шешілген.

Гүлжихан.

- Сол қуанышымды өзіңізге жеткізейін деп, сіз болмағанда қайдам. Қазақ эстрада студиясын қазақтың Циркінде аштық. Соған өзіңізді құрметті қонақ ретінде шақыра келдім аға.

Жұмабек:

- Құтты болсын, ел үшін еңбек еткендерің жақсы.

Гүлжихан:

- Жұмабек аға тағы да өзіңізге келдім. Бір аз-маз өтінішімнің боп тұрғаны, айтуда ыңғайсыз, айтпаса тағы болмайды. Үстімнен арыз түскені, сол өз қазағым ғой баяғы. Жазғандары сол, үш жерден айлық алады, шіретсіз үй алды, жеп жатыр, алып жатыр дегендей. Өнерде жүріп өнер адамдары осындай болады дегенге сенбеген едім, ұят екен. Соған бір көмегіңіз. Шынымды айтайын құдай алдында тазамын, сеніңізші.

Жұмабек:

- Е қарағым-ай, қолдан келер қайран жоқ. Арыз жазғыш ана мықтыларды ауыздамақ тұрлығы, өзім арыз жазып барар жерім жоқ. 50 миллион болар қазақтың жанын ойламай 50 миллион қойды ойлайтындар келді әне. Аман бол, өмір бұлай тұра бермес, өзгерер. Жаңа басшыға жолық, қалған қазақтың өнер тілін жоғын жоқтаса сол жоқтар, онда да (Өткен уақыт. Пролог. Жастар үні танк даусы иттер үні)

Радио үні: Бүгін Қазақстанда Алматы қаласының орталық алаңында нашақорлықпен уланған бір топ бұзақы топ, қолдарына ағаш таяқ тас алып бейбіт елдің шырқын бұзып, ел тыныштығын алуда. Бұзақы топтың әр іс-әрекеті ішкі органның жіті қадағалауында. Келесі соңғы хабарымызды қортынды жаңалықта тыңдайсыздар (Музыка, сахна соңына қарай алыстап бара жатқан Төшенев. Тыныштық. Жалғыз торғай үні)

Диктор үні: Қазақстан коммунистік партиясының мүшесі, дербес зейнеткер, мемлекет және қоғам қайраткері Жұмабек Ахметұлы Төшенев, кенеттен келген сырқаттан дүниеден қайтқанын хабарлаймыз, жерлеу рәсімі ертең хабарланады. Шымкент қаласы 1986 жыл.

(Жұмабек үні аманат)

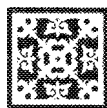
Тарих қайталанбайды емес қайталаанады, сақ бол кейінгі ұрпақ.

Екі дүние-күн мен түн, өмір, өлім,
Бірі-бесік, біреуі-даяр көрің.

Бала болып жата бер бесігіңде,
Сар даланың еркесі-қазақ елім.

(Тәшеневтың өзі жақсы көрген өні «Гори, гори моя звезда» Анна Германның орындауында. Лермонтов. Лермонтовтан Абай аудармасын алса да болады).

Өткен өмір, көрген түс
Не қылғанда бір болар
Жүрегімді қан қылды
Өткен өмір өлген жан
Тұла бойды улатты
Бәрі алдағыш сұм жалған.

ТҮСІНІКТЕР

ОМАРБАЙ МАЛҚАРОВ (1908-1993) – жазушы. Жамбыл облысы Шү ауданының тумасы. «Оңтүстік жырлары», «Мен ат үстіндемін», «Оңтүстік аспаны», «Қайнар», «Өмір өткелдері» өлеңдер мен поэмалар жинақтары жарық көрген. Өлең Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов құрастырған «Қазақтың қайсар қайраткері – Жұмабек Төшенев: Жұмабек Ахметұлы Төшенев туралы естеліктер, мақалалар, дастандар, өлеңдер, құжаттар және фотосуреттер жинағынан (Алматы: «Елтаным баспасы», 2015) алынды.

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ (1910-1982) – әскери қайраткер, қолбасшы, жазушы. Халық қаһарманы. Кеңес әскері Бас штабы жанындағы Жоғары әскери академияны бітіріп, академияда дәріс оқыған тұңғыш қазақ. «Офицер жазбалары», «Бір түннің тарихы», «Москва үшін шайқас», «Жауынгердің тұлғасы», «Майдандағы кездесулер», «Артымызда Москва», «Генерал Панфилов», «Төлеген Тоқтаров», «Ел басына күн туса» т.б. кітаптарымен қазақ әдебиетінде әскери прозаның негізін салды. «Біздің семья», «Ұшқан ұя» туындылары ұлттық тәлім-тәрбие ұлағатына негізделіп жазылды. Әңгіме madeniportal.kz>article>2268 сайтынан алынды.

МАХМЕТ ТЕМІРҰЛЫ (1923-2014) – ақын. Қарағанды облысы Нұра ауданы Амантау ауылында туған «ЕСЕП» (Елін сүйген ерлер партиясы) партиясын құрушы қайраткер, ақын. Атауын Б.Ысқақұлы ұсынған «ЕСЕП» ұйымы жетекшілерінің

бірі болды. 1951 ж. 15-16.06. Қазақ КСР Жоғарғы Соты Қылмыстық істер жөніндегі Коллегиясының үкімімен РСФСР Қылмыстық Істер Кодексі 58-бабының 10-11 тармақтарымен «ЕСЕП» партиясын құрушы, қолдаушылар қуғын-сүргінге түсті. Ақын Степалағқа айдалады. «Арман мен азап», «Қилы кезеңдер», «Қуан қазақ азаттық алғаныңа» кітаптары басылған. Поэма «Азаттық аңсап азап шеккендер» (Алматы: «Арыс», 2013) кітабынан алынды.

КӘКІМБЕК САЛЫҚОВ (1932-2013) – ақын. Солтүстік Қазақстан облысы Шал ақын ауданы Еңбек ауылында дүниеге келген. «Ойтолғақ», «Сырғалы сонеттер», «Күзгі шуақ», «Күзгі сарын», «Сенсің ел данасы», «Әлемнің сегізінші ғаламаты», «Сыр», «Жезкиік», «Нұрлы күндер», «Жұлдызды жылдар тынысы», «Реквием», «Аққу жеткен», «Төттімбет», «Қаныш жұлдыз жарқылы», «Түркістанға тағзым», «Жанымның жақсы көрген адамдары», «Тарихтың тарланбозы», «Мағжанға тағзым» кітаптары жарық көрген. Тарихи тұлғалар ғұмырынан «Дала», «Қырандар», «Гәкку», «Жезкиік», «Еңлікгүл», «Төттімбет», «Домбыра», «Қарақалпақ», «Кенесарының соңғы сөзі» т.б. поэмаларын жазған. Өлең ақынның «Заман сыры. Поэмалар, өлеңдер, одалар мен толғаулар» (Астана: Фолиант, 2014) атты бірінші томынан алынды

КӘРІШАЛ АСАН-АТА (АСАНОВ) (1935-2015) – жазушы, қоғам қайраткері. Талдықорған қаласында өмірге келген. ҚазМУ-да еңбек еткен. Қуғындалған жазушылар мен журналистерге берілетін халықаралық Хеллман – Хәммет сыйлығының лауреаты. Үзінді «Шынжырда өткен жолбарыс. Сказ о закованном тигре» (Алматы: «Үш қиян», 2004) кітабынан алынды.

ЖАРАСБАЙ НҰРҚАНОВ (1937-2011) – ақын, журналист, аудармашы. Солтүстік Қазақстан облысы Шал ақын ауданы Көктерек ауылында дүниеге келген. «Қара көздер», «Нұрлы терезе», «Алтын десте», «Арманым менің», «Терең барлау»,

«Буынсыз бала», «Қызылжар» өлеңдер мен поэмалар жинағы жарық көрген. Өлең ақынның «Қызылжар» таңдамалы шығармалар жинағынан (Алматы: Қазығұрт, 2012) алынды.

АБДУКЕРИМ ҒАНИЕВ (1937-2006) – ақын, жазушы. Алматы облысы Панфилов ауданы Шолақай ауылында туған. ҚазҰУ түлегі. Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі. «Жетісу жұлдыздары», «Ағалар жолы», «Қазақстан», «Жер туралы декрет», «Армандарым», «Ақиқат туралы ақиқат», «Жауынгер монологі», «Ой адамы бөрінен биік», «Ана жұртым Шолақай», «Дыхание времени», «С вершины веков» кітаптары басылған. Үзінді «С чистотой помыслов (Документальная повесть о Исмаиле Юсупове)» (Алматы: «Қазақстан» – «Арзу», 1997) кітабынан алынып басылды.

СӨБИТ ДОСАНОВ – жазушы. 1940 жылы Қостанай облысы Аманкелді ауданының Байғабыл ауылында туған. ҚР Мемлекеттің сыйлығының лауреаты. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. «Қайырлы таң», «Соны іздер», «Қыран қалғымайды», «Тау жолы», «Екінші өмір», «Қазына», «Жүректің отын сөндіріме», «Адаспаңдар, адамдар», «Жиырмамыншы ғасыр», «Аптаның сегізінші күні», «Қылбұрау» кітаптары жарық көрген. Романнан үзінді *juldyz.info>zhiyrma-birinshi-gasyr/* сайтынан алынды.

МАХМҰТБАЙ ӨМІРЕҰЛЫ – ақын. 1942 жылы Қызылорда облысы Жалағаш ауданы Мақпалкөл ауылында туған. «Жүзім бағы», «Қызыл жыңғыл», «Ақ сәуле», «Сыр әндері», «Сыр жырлары», «Жылдар, жырлар», «Сыр әндері», «Сырдария жырдария», «Сыр мектебі» жыр жинақтары жарық көрген. Өлең Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов құрастыруымен жарық көрген «Қазақтың қайсар қайраткері – Жұмабек Төшенев: Жұмабек Ахметұлы Төшенев туралы естеліктер, мақалалар, дастандар, өлеңдер, құжаттар және фотосуреттер жинағынан (Алматы: «Елтаным баспасы», 2015) алынды.

СЕРІК ТҰРҒЫНБЕКҰЛЫ – ақын. 1946 жылы Қостанай облысы Жангелдин ауданы Тосын құмында Төлеген қыстауы деген жерде туған. Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты. «Қобыз», «Көкейкесті», «Торғай толғауы», «Жүрегімнің сәулесі», «Кеш келген көктем», «Жерорта» жыр жинақтары басылған. «Кейкі батыр», «Махамбет және Жәңгір хан» т.б. поэмаларын жазды. Өлең А.Қалжановтың «Астана ақшамы» (2021. 21 тамыз) газетінде жарық көрген «Ел төрінде –Төшенов» мақаласынан алынды.

ЛҰҚПАН СИСЕКЕНҰЛЫ – жазушы. Атырау облысы Жылой ауданы Құлсары ауылында 1947 жылы дүниеге келген. «Теңіз», «Ақ бесігім – кең Жылой», «Адамзат, Жер-Анаңа табын енді», «Иә, Бекет», «Кең Жылойдың Иманқарасы», «Кең Жылойым әулиелер мекені», «Лұқпан», «Мәдинада Мұхаммед», «Түркістанда Қожа-Ахмед», «Маңғыстауда – Пір Бекет», «Мәңгілік рух – Махамбет», «Төремұрат батыр ата бастауы және замандастары», «Өнегемен өрілген ғибратты ғұмыр», «Құдіретке тағзым», «Әулие батыр Байбақты ата», «Сүйе біл Отан анаңды», «Жапырағы жайылған кең Жылойым», «Мұнай тапқан Бешім ата», «Ағып түскен қос жұлдыз», «Жүректе мәңгі есімің» атты поэзиялық және прозалық кітаптары жарық көрген. Өлең *bilim-all.kz* «Өлеңдер» 11735-ZHumabek-Tashenov сайтынан алынды.

НЕСІПБЕК АЙТҰЛЫ – ақын. ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. Шығыс Түркістанның Тарбағатай аймағында 1950 жылы туған. «Бөйтерек», «Көз жасым», «Бөрі тостаған», «Ерлікке ескерткіш», «Сардар», «Құланойнақ», «Арқатірек», «Наурызбай», «Ту», «Сарайымнан шыққан сөз», «Дариға, дәурен» т.б. кітаптары басылған. «Сардар», «Ту», «Наурызбай», «Жалаңтөс», «Шақантай», «Бердіқожа», «Төлегетай», «Ақмола шайқасы» поэмаларында ел мен жер қорғап, азаттық жолында жанкештілік танытқар қаһармандар тұлғасы жырланған. «Көкала үйрек», «Құланаян Құлманбет»,

«Сүйінбай» поэмалары өнер тарландарының өмірінен жазылған. Поэма adebiportal.kz/Әдеби_үдеріс/view/15810 алынып басылды.

ӨСЕЛХАН ҚАЛЫБЕКОВА (1950-2021) – ақын. Түркістан облысы Отырар ауданы Шәуілдір ауылында туған. Қазақстанның Халық ақыны. Қазақстан Жазушылар одағы Жамбыл атындағы Халықаралық сыйлығының тұңғыш лауреаты. Республикалық және халықаралық ақындар айтысының жеңімпазы, жүлдегері. «Отырар аспаны», «Басыңды тікпей бақ қайда?!», «Алладан пәрмен сұраған», «Сырттан кеткен тамырлар», «Жыр-Шапағат», «Өселхан Әлемі» кітаптары жарық көрген. Үзінді алынды.

СӨБИТ БЕКСЕЙІТ (1950-2020) – ақын. Қарағанды облысы Жаңаарқа ауданының Атасу кентінде туған. Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі. «Ғасыркешу», «Күннің шалқуы», «Келешек керемет», «Ел үмітін ер ақтар», «Құт қонған Қарағанды», «Ғасырластарым», «Рамазан мерген және оның әулеті», «Астана уақыты», «Ел мен Ер» поэзиялық және прозалық кітаптары, «Назым-насыр», «Дүрия дүние», «Шер мен Зер» кітаптары жарық көрген. Өлең «Қазақ хандығының 550 жылдығына орай Қазақстанның ірі мемлекет қайраткері, ұлт жанашыры, ел қамқоры, халқымыздың біртуар перзенті Жұмабек Ахметұлы Төшеневтің 100 жылдығына арналған «ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ СИМВОЛЫ – ЖҰМАБЕК ТӨШЕНЕВ» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдарынан (Қарағанды, 2015) алынды.

ТҰРЫСБЕК СӨУКЕТАЙ – жазушы, аудармашы. 1950 жылы Ресей Федерациясының Алтай өлкесінде туған. Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты. «Сүткенже», «Айлы түн еді», «Қайыңдар, аппақ қайыңдар», «Көлеңкелер патшалығы» атты прозалық кітаптар авторы. «Ай қараңғысы», «Желқайық», «Эпилог», «Қызылбалақтың қазасы», «Мен – жындымын» романдары жарық көрген. Үзінді жазушының

«Айқараңғысы» романының «Опық» тарауынан <https://docs.rferl.org> kk-KZ > 2011/12/13 алынды.

БАҚЫТЖАН ТОБАЯҚОВ – ақын. 1953 жылы Алматы облысы Кербұлақ ауданы Бостан ауылында туған. Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі. Қазақстанның еңбегі сіңген мәдениет қайраткері. «Бостан», «Темірқазық», «Сонар», «Металдар құпиясы», «Егемен елдің экономикасы», «Адамзат тірлікті дәулет білмек...», «Құланиек», «Алматы көшелері» т.б. өлең жинақтары, ғылыми-танымдық кітаптары жарық көрген. Өлең ақынның «Метамарфоза» өлеңдер, толғаулар (Астана: «Арда», 2017) кітабынан.

ҚОРҒАНБЕК АМАНЖОЛ – жазушы, ақын, журналист. 1953 жылы 8 қарашада Көкшетау облысы (қазіргі Ақмола облысы) Зеренді ауданының Көктерек ауылында туған. Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері. «Зеренді қарағайлары», «Алапа» жыр жинақтары, «Мақтай Сағдиев» хикаят эссе кітабы жарық көрген. «Ғибрат пен Зұлмат», «Біржан бұрмалары», «Бірәлідастан», «Сабат», «Ақиреттік аманат» проза, өлең кітаптары жарық көрген. Тарихшы Е.Бекмаханов ғұмырынан «Тұңғиық» поэмасын жазды. Өлең «Егемен Қазақстан» (2020. 19 ақпан) газетінде жарық көрген «Қаламгер қолтаңбасы» мақаласынан алынды.

ЕРСАЙЫН ТӨЛЕУБАЙ – 1953 жылы Шығыс Қазақстан облысы Аякөз қаласы Мамырсу ауылында туған. ҚазМУ түлегі. Қазақстанның Халық артисі, режиссер-драматург. «Құрмет» орденінің иегері. Шәкен Айманов атындағы «Қазақ фильм», «Қырғыз фильм» киностудияларында бірнеше фильмдерге түскен актер. Абай атындағы Семей, Нартай Бекежанұлы атындағы Қызылорда, Ілияс Омаров атындағы Қостанай, Ғабит Мүсірепов атындағы Алматы театрларында еңбек еткен. Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, Х.Досмұхамедұлы, М.Тынышбайұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Жұмабайұлы, С.Садуақасұлы сынды тарихи тұлғалар

ғұмырынан жазылған «Алаштың Өлиханы», «Ар алдаспаны – Аймауытов» тарихи драмалық туындылар авторы. Қ.Кемеңгерұлының «Алтын сақина» пьесасын өңдеп сахналады. «Алдаспан» драмасы Шахмет Құсайынов атындағы Ақмола облыстық қазақ музыкалық драма театрында қойылды. Пьесадан үзінді автордың үш томдық шығармалар жинағының (Алматы, 2021) үшінші томынан алынды.

БАЯНҒАЛИ ӨЛІМЖАНОВ – жазушы, айтыс ақыны, жыршы-жырау, манасшы, кинорежиссер, мәдениет қайраткері. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. 1954 жылы Ақмола облысы (бұрынғы Көкшетау) Еңбекшілдер ауданы Степняк қаласында туған. «Ұя», «Жынды Қаратайдың қасіреті», «Ауылдың ақ самалы», «Алаш пен Манас. Қырық айтыс», «Өзіл шуағы», «Аңыз бен аспан», «Өмірдің өзі...», «Қиянатқа қарсылық», «Қорасан қарақшының қолмергені», «Дариға қыз», «Театр терезесіндегі сәуле», «Күлкімен көмкерілген ой», «Разрешите житы!», «Аблай хан и его батыры» т.б. кітаптары жарық көрген. Кеңес дәуірінде М.Жұмабайұлының «Батыр Баян» поэмасын жырлаған. Кейіннен поэманы сахнаға лайықтап жазды. Ұлт тұлғалары өмірінен «Марал ишанның аманаты», «Олжабай батырдың өркені», «Смағұл ішкен у», «Ғарыш қазағы» поэмалары жазылған. Поэма ақынның «Ғарыш пен қазақ» өлең-жырлар (Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2015) жинағынан алынып жарияланды.

ҚАНАТ ОТАРБАЕВ – 1958 жылы Қарағанды облысы Нұра ауданы Кеңжарық ауылында туған. Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігінің «Білім меценаты – 2008» атағының иегері. Өн Қазақ хандығының 550 жылдығына орай Қазақстанның ірі мемлекет қайраткері, ұлт жанашыры, ел қамқоры, халқымыздың біртуар перзенті Жұмабек Ахметұлы Төшеневтің 100 жылдығына арналған «ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ СИМВОЛЫ – ЖҰМАБЕК ТӨШЕНЕВ» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдарынан (Қарағанды, 2015) алынды.

ӨБДІЛДАБЕК САЛЫҚБАЙ – жазушы, аудармашы. ҚР Білім беру ісінің үздігі. 1962 жылы Шығыс Қазақстан облысы Ұржар ауданы Қызылбұлақ ауылында дүниеге келген. «Нартай», «Білінбей өткен бір ғұмыр», «Түн түнегіндегі екеу», «Ілияс мінген Қарагер» прозалық шығармалар, «Мақаншы, қарыздармын мәңгі саған!» әңгіме, зерттеу, мақалалар кітабының авторы. Шығарма juldyyz.info/abdildabek-salyqbay-narkesken/ сайтынан алынды

ХАСЕН МАСҒҰТҰЛЫ – ақын. 1969 жылы туған. 1992 жылы Моңғолиядан тарихи Отанына көшіп келген. Қазір Нұр-Сұлтандағы №58 мектеп-гимназиясының тарих пәнінің мұғалімі. Өлең Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов құрастыруымен жарық көрген «Қазақтың қайсар кайраткері – Жұмабек Төшенев: Жұмабек Ахметұлы Төшенев туралы естеліктер, мақалалар, дастандар, өлеңдер, құжаттар және фотосуреттер жинағынан (Алматы: «Елтаным баспасы», 2015) алынды.

МӘЛС ҚОСЫМБАЕВ – айтыскер ақын. Филология ғылымдарының кандидаты. Қазақстан Республиканың мәдениет қайраткері. 1970 жылы қазіргі Түркістан облысы Жетісай ауданы Жылысу ауылында дүниеге келген. Орал педагогика институтының (қазіргі Батыс Қазақстан университеті) түлегі. Республикалық және халықаралық ақындар айтысының жеңімпазы, жүлдегері. Қазақстанда алғаш өткізілген «Айтыс – Қазақстан чемпионатының» бас жүлдегері. Батыс Қазақстан университетінде еңбек еткен. Маңғыстау облыстық мәдениет басқармасында қызмет атқарады. Толғаудан үзінді abaity.kz/kz/videos/1480 • Мәлс Қосымбаев. Дүние тұрғанша тұр, Қазақстан! 10.09.2021. алынды.

АЙТБАЙ ЖҰМАҒҰЛОВ – айтыскер ақын. Филология ғылымдарының кандидаты, доцент. ҚР еңбек сіңірген қайраткері. 1975 жылы Қарағанды облысы Бұқар жырау

ауданы Қарақұдық ауылында дүниеге келген. Е.А.Букетов атындағы ҚарМУ түлегі. Республикалық және халықаралық ақындар айтысының жүлдегері. Әлихан Бөкейхан атындағы №76 жалпы білім беретін орта мектепте, Қазақстан-Ресей қазіргі заманғы университетінде, Е.А.Бекетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде еңбек еткен. Қарағанды облысы Мәдениет басқармасы Халық шығармашылығы орталығында «Арқа» айтыс ақындар мектебінде жетекшілік етуде. Қарағанды облысы «Рухани жаңғыру» жобалық кеңсесінің басшысы. Үзінді Ж. Ташеневтың «Ел мен жердің қорғаны» атты 100 жылдығына арналған шарада айтылған арнауынан алынды.

АМАНГЕЛДІ ШАХАРБАЕВ – өнші-сазгер. 1978 жылы Қарағанды облысы Нұра ауданы Изенді ауылында туған. «Ақ өжелер» вокалдық тобы, «Ізбасар» балалар вокалдық тобының жетекшісі. Қарағанды облыстық «Жас қанат» конкурсының бас жүлдегері. Қарағанды облысы әкімінің жастар арасындағы «Қайнар» сыйлығының иегері. Қанат Отарбаевтың «Дәуір дарабозы» сөзіне жазылған өн Қазақ хандығының 550 жылдығына орай Қазақстанның ірі мемлекет қайраткері, ұлт жанашыры, ел қамқоры, халқымыздың біртуар перзенті Жұмабек Ахметұлы Төшеневтің 100 жылдығына арналған «**ҰЛТТЫҚ РУХТЫҢ СИМВОЛЫ – ЖҰМАБЕК ТӨШЕНЕВ**» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдарынан (Қарағанды, 2015) алынды.

ЖҰПАР ҚОЖАҚ – ақын. «Ғашық әйел» өлеңдер жинағы жарық көрген. Өлең «Ж.Төшеневтің азаматтық ерлігі және қазіргі кездегі патриоттық тәрбие» (Астана: «Чернобылец» – жарымжандар қоғамы) ЖШС, 2012) атты жинақтан алынды.

БЕЙСЕН АХМЕТҰЛЫ – ақын, журналист. Өлең <https://abai.kz/post/38124> сайтынан алынды.

МИРАС АСАН – ақын. 1987 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Бақты аулында дүниеге келген. Халықаралық «Шабыт» шығармашыл жастар фестивалінің лауреаты. «Алтын тобылғы» әдеби сыйлығының лауреаты. «Соңғы раушан», «Бекзат», «Сүйесің, жүрек, сүйесің» жыр жинақтарының авторы. Республикалық «Қасым» әдеби-қоғамдық журналдың бас редакторының орынбасары қызметін атқарған. Өлеңдер әдеби жинақта тұңғыш рет жарияланып отыр.

ЕРСІН НӘСІПҰЛЫ – ақын. Қытайдан тарихи Отанына оралған қандасымыз. Өлең Сейітқали Дүйсен, Қанат Еңсенов кұрастыруымен жарық көрген «Қазақтың қайсар қайраткері – Жұмабек Тәшенев: Жұмабек Ахметұлы Тәшенев туралы естеліктер, мақалалар, дастандар, өлеңдер, құжаттар және фотосуреттер жинағынан (Алматы: «Елтаным баспасы», 2015) алынды.

ДИДАР ҚАМИЕВ – айтыскер ақын, жыршы, термеші. ҚР еңбек сіңірген қайраткері. 1988 жылы Қарағанды облысы Шет ауданы Ақбауыр ауылында дүниеге келген. Қарағанды маңызды білім беретін «Болашақ» инситутында білім алған. Республикалық және халықаралық ақындар айтысының жеңімпазы, жүлдегері. Үзінді ҚарМУ-да өткен Ж.Ташеневтің сыйлығына арналған салтанатты кеште айтылған арнауынан алынды.

МАЗМҰНЫ

Аңдатпа.....	3
--------------	---

ПОЭЗИЯ

Омарбай Малқаров. <i>Жұмабек Тәшеновке</i>	6
Махмет Темірұлы. <i>Аждаһаны ауыздықтаған баһадүр</i>	7
Көкімбек Салықов. <i>Дарабоз туған ер қазақ</i>	23
Жарасбай Нұрқанов. <i>Елін, жерін қорғаған</i>	25
Махмұтбай Өміреұлы. <i>Найзағайлы нар тұлға (толғау-дастан)</i>	26
Серік Тұрғынбекұлы. <i>Тәшенев туралы толғау</i>	35
Лұқпан Сисекенұлы. <i>Жұмабек Тәшенов</i>	37
Несіпбек Айтұлы. <i>Жер — жаннан қымбат</i>	39
Сәбит Бексейіт. <i>Нағыз халық қаһарманы</i>	64
Бақытжан Тобаяқов. <i>Жолбарыс жүрек Тәшенев</i>	73
Қорғанбек Аманжол. <i>Мінез</i>	76
Баянғали Өлімжанов. <i>Жұмабек Тәшеновтың жұлдызы</i>	78
Бейсен Ахметұлы. <i>Шынжырлы жолбарыс (Алаштың алыбы Жұмабек Тәшеневтің туылған күніне арнау)</i>	86
Мирас Асан. <i>Жұмабек Тәшенов рухымен сырласу</i>	88
Ұлт батыры <i>Жұмабек Тәшеновтің ескерткіші алдында</i> ...	89
Ерсін Нәсіпұлы. <i>Қазақтың баһадүр ұлы Жұмабек Тәшенев</i> ...	91
Хасен Масғұтұлы. <i>Жиыrmасыншы ғасырдың — Кенесарысы</i> ...	93

АЙТЫСКЕР АҚЫНДАР АРНАУЫ

Әселхан Қалыбекова. <i>Тәшенов Жұмабектің 90 жылдығына</i> ...	96
Мәлс Қосымбаев. <i>Дүние тұрғанша тұр, Қазақстан!</i>	99
Айтбай Жұмағұлов. <i>Текті тұлға Тәшенев</i>	101
Дидар Қамиев. <i>Жұмабек Тәшеновке арнау</i>	103

ӘНДЕР

Дәуір дарабозы. Сөзі: Қанат Отарбаев. Әні: Амангелді Шахарбаев.....	106
Жұмабек аға Төшенев туралы жыр. Сөзі: Жұпар Ақтомпашқызы Қожақ.....	109

ПРОЗА

Бауыржан Момышұлы. Жұмабек Тәшенов.....	112
Көрішәл Асан-Ата (Асанов). <i>Осы жұрт Тәшеневті біле ме екен?</i>	118
Абдукерим Ганиев. <i>С чистотой помыслов</i>	125
Сәбит Досанов. <i>Жиырма бірінші ғасыр</i>	126
Тұрысбек Сәукетай. <i>Айқараңғысы</i>	146
Әбділдабек Салықбай. <i>Наркескен</i>	152

ДРАМАТУРГИЯ

Ерсайын Төлеубай. <i>Алдаспан</i>	242
---	-----

ТҮСІНІКТЕР.....	279
-----------------	-----

Текті тұлға.
Жұмабек Ташенев

Әдеби жинақ

Құрастырушылар *Сағымбай Жұмағұл*
Айтбай Жұмағұл
Беттеуші өрі дизайнері *Алмаз Мырзахмет*

Басуға 22.12.2021 қол қойылды
Қатты тыс
Таралымы 1000